

Dr Zorica Mršević

Ka demokratskom društvu – sloboda javnog okupljanja, pravo svih

Izdavač:

Institut društvenih nauka
Beograd, Kraljice Natalije 45
telefon: +381 11 361-60-02
faks: + 381 11 361-40-67
e-mail: idsn@eunet.yu

Urednica:

Dr Mirjana Rašević

Recenzentkinje:

Dr Marijana Pajvančić
Dr Slobodanka Konstantinović-Vilić
Dr Nevena Petrušić

Lektorka:

Prof. Milanka Vorkapić

Prevodi:

Marija Krsmanović
Vesna Lukić

Štampa i grafički dizajn:

Čigoja
S T A M P A

e-mail: office@cigoja.com

Tiraž:

300

ISBN 978-86-7093-121-3

DR ZORICA MRŠEVIĆ

KA DEMOKRATSKOM
DRUŠTVU – SLOBODA
JAVNOG OKUPLJANJA,
PRAVO SVIH

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Beograd
2007

Ova knjiga je nastala u okviru projekta:

«Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji», finansiranog od strane Ministarstva nauke, Republike Srbije, u periodu od 2006/2010

Izdavanje knjige finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, Republike Srbije.

Stavovi i mišljenja objavljeni u ovoj knjizi, su isključivo lični stavovi autorki (ako ne pripadaju citiranim autorima) i ni na koji način ne odražavaju stavove i mišljenja organizacija u kojima su autorke u vreme izdavanja knjige radila ili sa kojima su sarađivale.

SADRŽAJ

I OPŠTI DEO

1. SLOBODA MIRNOG JAVNOG OKUPLJANJA	13
Pojam mirnog okupljanja	13
Obaveze države	15
Vrste javnih okupljanja i njihovi učesnici	17
Svrha i priroda javnih okupljanja	19
2. JAVNO OKUPLJANJE – ZONA MOGUĆNOSTI	21
Tradicija javnog protestovanja	21
Parade ponosa i njihovi sadržaji	22
Od dekriminalizacije do slobode javnog okupljanja	23
Pitanja identiteta	25
3. OSNOVNI MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR	27
4. LJUDSKA PRAVA I SEKSUALNA ORIJENTACIJA	29
Osnovna prava	29
(a) Zaštita od državnog i neslužbenog nasilja	29
(b) Sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja	30
(c) Sloboda odraslih ljudi da stupaju u dobrovoljne istopolne seksualne aktivnosti obavljene u privatnosti	30
Principi iz Džogdžakarte	31
UN Specijalni predstavnik	32
Evropski ambijent	34
Antidiskriminacioni program	35
Rezolucija o homofobiji u Evropi	36
Evropska godina jednakih mogućnosti	38
Rezolucija o slobodi okupljanja i izražavanja Saveta Evrope	40
Dosadašnja postignuća u domenu ljudskih prava LGBT osoba	40
Zahtevi za unapređivanjem ljudskih prava LGBT osoba	41
Kršenje ljudskih prava LGBT osoba	43

5. ISTORIJA PARADI PONOSA: AMERIKA	45
Policijska represija tokom pedesetih i početkom šezdesetih	45
Pijuckanje	46
Pobuna Kamenog zida	47
Analiza stounvolskog scenarija	48
Pad igle koji je čuo ceo svet: početak stvaranja tradicije	51
6. ISTORIJA PARADI PONOSA: EVROPA	53
Dan ulice Kristofer	53
Evroponos (EuroPride)	54
EPOA	56
7. PINK EKONOMIJA	58
Pink simbolika	58
Razvoj pink tržišta	59
Pink klijentela	60
Pink industrija	62
Ekonomski motivisano savezništvo	63
Profitabilnost parada ponosa	63
a) Atlanta	63
b) Toronto	64
c) Vankuver	64
d) Evroponos	65
e) Novi Zeland	65
Turizam	66
Londonski model	67

II POSEBNI DEO – SEZONE PONOSA

1. EVROPSKA SEZONA PONOSA U 2006. GODINI	71
Godina sukoba	71
Poljska	72
a) Krakov	72
b) Varšava	72
Kišinjev	73
Moskva	73
Bukurešt	76
Riga	77
Talin	78
Komplet alata	78

2. TRADICIONALNA, MASOVNA MIRNA OKUPLJANJA U EVROPI 2007	80
Madrid 2007: Evroponos	80
Hamburg	80
Berlin	81
London	81
Rim	82
Pariz	82
Atina	82
Beč	83
Valeta	83
Ljubljana	83
Amsterdam	84
Oksford	86
Kopenhagen	86
Toršavn, Farska ostrva	87
Londonderi	88
Rejkjavik	88
Štokholm	89
Mančester	90
3. MIRNA OKUPLJANJA IZVAN EVROPE	91
Sao Paulo	91
Tokijo	92
Sidnej	92
Princ Albert Taun	92
Meksiko Siti	93
Johanesburg	93
4. OKUPLJANJA UZ TEŠKOĆE ILI POSLE MEĐUNARODNIH INTERVENCIJA	94
Varšava	94
Izrael: ponos, uprkos pretnji	97
a) Tel Aviv	97
b) Jerusalim	97
Talin	98
Dani prijateljstva u Rigi	99
a) Letonska pravna situacija	100
b) Uloga predsednice Letonije	101
c) Poruke (i pouke) ovogodišnje parade	102

5. KRŠENJE SLOBODE JAVNOG OKUPLJANJA – KAD POLITIKA PONIŠTI MEĐUNARODNO PRAVO	103
Da li se poštuje čl. 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima	103
Slučaj Moskva	105
a) Majski sukob	105
b) Prethodni meseci javnih kontroverzi	106
c) Stav ruske Vlade i predsednika	106
d) Septembarski protest	107
e) Oktobarska izjava ruskog patrijarha	108
Budimpešta: prvi put nasilje na paradi ponosa	109
Bukurešt: marš ravnopravnosti održan uz incidente	110
Kišinjev: zabrana uprkos odluke Vrhovnog suda	111
a) Odluka Vrhovnog suda Moldavije: Svako ima pravo na koristi pravo na slobodu okupljanja	111
b) Gradske vlasti Kišinjeva ponavljaju zabranu	112
c) Javni protest ipak održan	112
d) Oktobarska Rezolucija Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope	113
e) Novembarski odgovor Komiteta ministara Skupštini Saveta Evrope	114
Litvanija, za sada ne odustaje od zabrane	115
a) Vilnius, „Dani duge 2007“	115
b) Oktobarska konferencija ILGA-e u Viljusu	116
c) Saopštenje Amnesty International-a	118
Tbilisi	118
Zagrebačka „Vidljivosti i pravo na javnost“	119
6. JAVNE AKTIVNOSTI LGBT AKTIVIZMA KOJE NISU PARADE	123
Novosadski festival „Umetnost radi akcije“	123
Sarajevo	123
Pink point u Sofiji	124
Kvir skver (Queer Square) Skoplje	125
7. SRBIJA	126
Splet loših uspomena i slabe nade	126
Medijska prezentacija	127
8. ZAKLJUČNE NAPOMENE	129
Poštovanje ljudskih prava sa presudom ili bez nje	129

LITERATURA	131
Internetni izvori	133
Novinski članci	141
REZIME „KA DEMOKRATSKOM DRUŠTVU – SLOBODA JAVNOG OKUPLJANJA, PRAVO SVIH“	143
Koncept slobode javnog okupljanja	143
Struktura knjige	144
Zemlje evropske tranzicije	145
Bezbednost javnog okupljanja	146
Evropski ambijent	148
Srbija	149
SUMMARY „TOWARDS A DEMOCRATIC SOCIETY – FREEDOM OF ASSEMBLY, THE RIGHT OF ALL“	151
The concept of freedom of public assembly	151
The make-up of the book	152
European countries in transition	153
Security of public assembly	155
European ambiance	156
Serbia	158
CONTENT (in English)	159

Bojana Balon je napisala sledeći naslov:
Pink ekonomija, str. 58–67

I OPŠTI DEO

1. SLOBODA MIRNOG JAVNOG OKUPLJANJA

Pojam mirnog okupljanja

U teoriji i aktivističkoj praksi se češće koristi termin «sloboda mirnog okupljanja» od termina «pravo na mirno okupljanje» jer se podrazumeva da se svako pravo zasniva na nekoj osnovnijoj slobodi. Upotrebom termina sloboda mirnog okupljanja u suštini se naglašava da odgovarajuće pravo ne samo što postoji kao takvo, već treba i praktično da bude omogućeno da se uživa bez ometanja.

Samo je mirno okupljanje zaštićeno slobodom okupljanja pa je stoga potrebno definisati šta u praksi u stvari znači „mirno okupljanje“. Okupljanje treba da bude označeno kao mirno pre svega ukoliko njegovi organizatori imaju mirne namere. Ovo treba da bude pretpostavljeno osim ukoliko ne postoji prinuda i očigledni dokazi da će oni koji organizuju određeni događaj ili učestvuju u njemu sami koristiti, zastupati ili podstaći direktno nasilje. Učešće u mirnom javnom okupljanju mora takođe biti dobrovoljno i to je jedan od preduslova za postojanje mirnog okupljanja¹.

Vrlo je važno napomenuti da izraz „mirno“ treba tumačiti i tako da obuhvata ponašanje koje može da smeta onima koje se ne slažu sa idejama ili tvrdnjama koje okupljanje promovise ili ih vređa, pa čak i ponašanje koje namerno sprečava ili opstruira aktivnosti trećih lica. Okupljanja kod kojih postoji čisto pasivan otpor ili blokade sa sedenjem, treba takođe okarakterisati kao mirne.

Skupovi na kontroverzne, provokativne ili iritativne teme kojima se izražavaju stavovi u suprotnosti sa stavovima većine stanovnika takođe se smatraju mirnim. Tu treba imati u vidu da se većina protestnih skupova i organizuje upravo radi menjanja stavova većine a ne radi izražavanja opšte ili široko prihvaćenih stavova i mišljenja. Postojanje dakle suprotnosti stavova predstavnika manjine koja protestuje u odnosu na stavove većine, nije ništa što bi samo po sebi ugrozilo miran karakter okupljanja.

Pojam okupljanje označava namerno i privremeno prisustvo na javnom mestu nekog broja osoba radi izražavanje zajedničkih stavova. Ovu definiciju treba

---

¹ Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V.Vukotić, *Ekonomija i sociologija* (str.100-111). Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.

tumačiti tako da pravo na mirno okupljanje i zaštita mirnih skupova bude proširena na druge tipove mirnog okupljanja kao što su okupljanja na nejavnim (polujavnim) ili privatnim prostorima ili u zgradama, kao što su npr. fabrički krugovi i hale, sportske dvorane i stadioni, univerzitetske aule i amfiteatri, pozorišne, bioskopske i sajamske dvorane i sl. Iako svi tipovi mirnog okupljanja zaslužuju zaštitu, javna okupljanja koja se dešavaju na javnim mestima koja nisu zgrade ili građevine ipak nameću posebnije i komplikovanije regulatorne probleme.

Okupljanje po definiciji zahteva prisustvo najmanje dve osobe. Ipak, i pojedinac koji protestuje uživa pravo na slobodu izražavanja, pošto je njegovo fizičko prisustvo na javnom mestu integralan deo javnog izražavanja. Kako prisustvo makar jedne osobe koja javno protestuje predstavlja takođe svojevrsan poziv na pridruživanje, tj. okupljanje, zaštita i tog pojedinca takođe je deo zaštite prava na mirno, javno okupljanje radi izražavanja mišljenja.

Javna okupljanja koja se održavaju na javnim mestima koja nisu zgrade ili građevine održavaju se na mestima koja svi imaju jednako pravo da koriste, dakle i treća lica tj. građani, prolaznici i svi drugi koji nemaju nikakve veze sa javnim okupljanjem. Ta mesta su javni parkovi, trgovi, ulice, mostovi, podzemni prolazi, avenije, trotoari, staze. Iako u nekim situacijama to može da deluje konfliktno, javni protesti i sloboda okupljanja uopšte, moraju da se posmatraju kao jednako legitiman način korišćenja javnog prostora kao i kada su u pitanju one rutinskije svrhe u koje se javni prostor inače koristi, kao što su npr. pešački i automobilski saobraćaj. Uvek mora biti uspostavljena ravnoteža između interesa građana koji žele da održe skup ili protestni miting i interesa drugih građana na čije pravo kretanja utiče taj skup ili povorka. Baš kao što je nečije pravo da demonstrira na ulicama grada ograničeno pravom drugog da ima slobodan prolaz tim istim ulicama, i njihovo pravo prolaza kroz gradske ulice i trgove je ograničeno opštim pravom da se drži skup i organizuje protest.

Autoputevi i ulice služe za prolaz vozila i pešaka, ali to nije njihova jedina svrha, jer oni služe i za i štrajkove, protestne šetnje, religiozne procesije, parade, sahrane, predizborne kampanje, političke mitinge, proslave sportskih uspeha, praznika i slične događaje. Vreme, mesto i način individualnih javnih okupljanja treba da bude regulisano da se spreči preterano mešanje u prava i slobode drugih ljudi².

Brojne aktivnosti su obuhvaćene pojmom sloboda javnog okupljanja, uključujući i statična okupljanja kao što su štrajkovi, sastanci, grupne akcije, javni govori, mitinzi, sedeći protesti, demonstracije sa zauzimanjem nekog mesta, ali i pokretna okupljanja, demonstracije sa kretanjem, npr. parade, sahrane, venčanja, hodočašća i konvoji. Ovo nisu svi primeri tj. lista nije iscrpna i domaći zakoni bi trebalo da izraze mogućnost inkluzivnog i ekspanzivnog tumačenje pojma „okupljanja“.

---

² Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, Prepared by the OSCE/ODIHR Panel of Experts on the Freedom of Assembly, Warsaw, 2007.

Slobodu mirnog okupljanja treba svi podjednako da uživaju. Kod regulisanja slobode okupljanja, relevantne vlasti ne smeju da diskriminišu nijednog pojedinca ili grupu po bilo kom osnovu kao što je npr. rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, svojina, rođenje, seksualna orijentacija ili drugi status. Sloboda organizovanja i učešća u javnim okupljanjima mora biti garantovana i pojedincima i korporativnim telima; pripadnicima manjina, državljanima i nedržavljanima (uključujući i osobe bez države, izbeglice, strane državljanke, azilante, migrante i turiste); i ženama i muškarcima; i osobama bez potpunog zakonskog kapaciteta, uključujući osobe sa mentalnim poremećajima.

Obaveze države

Država ima jasnu dužnost da aktivno štiti mirna javna okupljanja. Odgovornost je države da obezbedi adekvatne mehanizme i procedure kako bi osigurala da se sloboda okupljanja uživa u praksi. Država mora da štiti učesnike mirnog okupljanja od svake osobe ili grupe koji pokušaju da ga ometaju ili sprečavaju na bilo koji način, uključujući provokatore i kontra demonstrante. Troškove za pružanje adekvatne bezbednosti i sigurnosti, uključujući npr. regulaciju saobraćaja i upravljanje skupom, trebalo bi da u potpunosti snose javne vlasti. Država ne sme da nametne dodatne finansijske troškove za pružanje adekvatne policijske zaštite. Dalje, od organizatora nekomercijalnih javnih okupljanja ne treba tražiti da snose punu javnu odgovornost (*public liability insurance*) za događaj koji organizuju jer to može biti preteran teret za mnoge organizatore koji može prouzrokovati značajno uzdržavanje onih koji žele da uživaju svoje pravo na slobodu okupljanja³. Odgovornost za čišćenje nakon događaja obično je dužnost opštinskih vlasti ali deo troškova mogu snositi i organizatori⁴.

Dužnost države da štiti mirno okupljanje je od posebnog značaja tamo gde se osobe koje održavaju ili pokušavaju da održe okupljanje zalažu za nepopularno mišljenje, jer to može povećati verovatnoću izbijanja nasilnog suprotstavljanja. Međutim, potencijalni nered očekivan zbog neprijateljstva prema onima koji učestvuju u mirnom okupljanju ne sme biti olako korišćen kao univerzalno opravdanje za zabranu ili nametanje restrikcija na mirno okupljanje. Dužnost države da

---

³ Organizatori okupljanja ne bi trebalo da budu odgovorni za akcije pojedinih učesnika. Umesto toga, individualna odgovornost bi trebalo da postoji za svakog učesnika ukoliko počinu prekršaj ili ne uspe da izvrši uputstva organa reda.

⁴ Pitanje da li će ili ne neka određena restrikcija biti proporcionalna zahteva razmatranje brojnih faktora: prirodu prava; značaj svrhe ograničenja; prirodu i razmeru ograničenja; odnos između ograničenja i njegove svrhe; i da li ima nekih manje restriktivnih sredstava za postizanje svrhe.

štiti mirna okupljanja takođe se odnosi na simultana okupljanja protivnika, obično poznata kao kontra demonstracije. Država bi u takvim slučajevima trebalo da učini dostupnim adekvatne policijske resurse za obezbeđenje demonstracija i simultanih okupljanja.

Imajući u vidu međunarodnopravne obaveze u pogledu obezbeđenja faktičkog korišćenja i uživanja slobode mirnog okupljanja, mnoge zemlje su, kao dodatak ustavnim garancijama, donele specifične zakone koji se bave javnim okupljanjima. Takvi zakoni ne treba da zabranjuju uživanje ustavnog prava na mirno okupljanje, već treba da olakšaju i osiguraju njegovu zaštitu. U tom smislu, vitalno je da svaki specifičan zakon izbegne stvaranje previše regulatornog, birokratskog sistema koji bi propisivao detaljno ponašanje po svim pitanjima i na taj način ograničio i narušio osnovna prava vezana za slobodu mirnog okupljanja⁵.

Kao osnovno pravo, sloboda okupljanja bi što je više moguće, trebalo da se uživa bez regulacija. Sve što nije izričito zabranjeno zakonom bi stoga trebalo pretpostaviti kao dozvoljeno i onima koji žele da se okupljaju nije potrebna dozvola za to. Pretpostavka u korist slobode bi trebalo da je jasno i eksplicitno ustanovljena zakonom.

Dužnost da se štiti mirno okupljanje takođe implicira da organi reda budu na odgovarajući način obučeni za rad na mestima javnog okupljanja, i da kultura i profesionalna etika organa pravne prinude adekvatno prioritizuje zaštitu ljudskih prava. Ovo ne samo da znači da treba da su vešti u upravljanju skupinom što umanjuje rizik od povrede učesnika, već da takođe treba da budu u potpunosti svesni i da razumeju sopstvenu odgovornost da koliko god je moguće obezbede održavanje mirnih okupljanja.

Postoji pretpostavka u korist održavanja okupljanja koja je primarnija od suprotnog zahteva da se po svaku cenu održi javni red i mir. Javni skupovi i jesu po pravilu i po prirodi stvari svi uvek rizični za javni red. Rizični su i rok koncerti i fudbalske utakmice na primer, ali i javni dočeci i susreti državnika i lidera kako popularnih tako tim više i nepopularnih država. Ipak, primarna važnost susreta državnika i redovnih sportskih takmičenja razlog je što se takvi događaji ipak redovno održavaju uz pojačane policijske i druge mere bezbednosti. Zato treba uskladiti interese, s jedne strane koristi javnih skupova i s druge, njihov povišeni rizik po bezbednost. Tu je upravo suština obaveze države koja treba da omogući i održavanje javnog okupljanja i njegovu bezbednost.

U izboru sredstava regulisanja javnog okupljanja mora da postoji proporcionalnost – regulative moraju biti jasno artikulisane u zakonu koji se bavi slobod-

---

⁵ Domaći zakoni koji regulišu slobodu okupljanja moraju biti konzistentni međunarodnim instrumentima koje je ratifikovala država i legitimitet domaćih zakona će biti ocenjivan u skladu sa tim. Domaći zakoni moraju takođe biti tumačeni i implementirani u skladu sa relevantnom međunarodnom i regionalnom jurisprudencijom.

dom okupljanja⁶. Uvek treba dati prednost širokom dijapazonu intervencija radi izbora najmanje ometajućih sredstava za omogućavanje postizanje ciljeva organizatora ali i radi bezbednosti događaja. Regulatorna vlast mora biti svesna da su joj na raspolaganju brojna restriktivna sredstva kojima treba u slučaju potrebe selektivno da se koristi što se mnogo više preporučuje umesto proste dileme između totalnog neintervenisanja i jednostavne zabrane skupa iz bezbednosnih razloga⁷.

Javnost bi trebalo da zna koji organ je odgovoran za donošenje odluka o regulisanju slobode okupljanja i to mora biti jasno izraženo u zakonu. Organi uprave i pravne prinude bi trebalo da se staraju o tome da opšta javnost ima adekvatan pristup svim potrebnim informacijama.

Vrste javnih okupljanja i njihovi učesnici

Spontana okupljanja. Zakon bi trebalo da eksplicitno omogući izuzetak od zahteva da organizator unapred obavesti nadležne vlasti o skupu tamo gde davanje takvog obaveštenja unapred nije praktično moguće. Vlasti bi svakako trebalo da štite i sprovede sva spontana okupljanja sve dok su ona mirne prirode. Organizatori ne smeju ipak da, računajući na obaveznu zaštitu spontanih okupljanja jednostavno ignorišu obavezu davanja obaveštenja o skupu, pretendujući na spontanost jer kasnije mogu krivično odgovarati.

Simultana okupljanja. Može da se desi da se u istom javnom prostoru, npr. gradskom parku organizuju i proslava mature cele generacije maturanata, protest za zaštitu životinja i miting političke podrške nekoj partiji ili političkoj opciji sa prikupljanjem potpisa. Iako u istom prostoru u isto vreme, ovi skupovi zapravo nisu suprotstavljeni jedni drugima, što ne znači da neće doći do određenih tenzija. Mnogo komplikovaniji je slučaj namernog organizovanja oponentskog skupa od strane protivničkih udruženja i grupacija. Kada postoji obaveštenje o dva ili više, međusobno sukobljena okupljanja na istom mestu i u isto vreme, obezbeđivanje tih skupova je posebno teško i trebalo bi da se sprovede sa maksimalnim angažovanjem bez pribegavanja najlakšem rešenju u vidu zabrane oba zbog mogućnosti izbivanja sukoba. Akcenat bi trebalo staviti na dužnost države da sprečava ometanje glavnog dešavanja kada su organizovane kontra demonstracije. Takođe je potrebno i oceniti ciljeve i prirodu oba skupa, pa se npr. u slučaju organizovanja

---

⁶ Ukoliko sila koja je upotrebljena nije dozvoljena zakonom, ili je upotrebljeno više sile nego što okolnosti zahtevaju, pripadnici policije bi trebalo da snose građansku i/ili krivičnu odgovornost, kao i da se protiv njih vodi disciplinski postupak.

⁷ Nerazumne ili preterane cene čišćenja ne treba prebacivati organizatoru okupljanja, posebno ako se radi o neprofitnim okupljanjima. Međutim, sama činjenica postojanja komercijalnog sponzorisavanja događaja ne treba da bude korišćeno od strane vlasti kao izgovor za nametanje nerazumnih cena čišćenja.

antifašističkog kontra mitinga kao odgovor na skup fašista, prioritarna zaštita neće sigurno dati fašističkom skupu samo zato što je prvi prijavljen.

Unapred planirana javna okupljanja. Gde je moguće i gde postoje posebni razlozi zabrinutosti za bezbednost (na primer, u slučaju velikih okupljanja ili okupljanja zbog vrlo kontroverznih pitanja), preporučuje se da se organizator dogovori sa organima reda pre događaja o tome koje bezbednosne mere će biti upotrebljene. Takvi razgovori mogu se ticati određivanja maršrute kretanja povorke, promene mesta okupljanja, raspoređivanja i koordiniranog delovanja policije i redara i određivanja brojnosti i prirode policijske operacije.

Ukoliko je predloženo okupljanje sporno u pogledu vremena, mesta ili iz drugih razloga i nikakvo rešenje se ne postigne između organizatora, određene upravne vlasti, organi reda ili drugih strana čijih se prava može ticati, onda se preporučuje pregovaranje ili posredovani dijalog kako bi se postiglo uzajamno prihvatljivo rešenje. Pregovore ili posredovani dijalog obično najbolje obavljaju pojedinci ili organizacije koje nisu u vezi ni sa državom ni sa organizatorom.

Učešće u javnim okupljanjima mora da bude sasvim dobrovoljno. Dok primarna odgovornost da promoviše i štiti slobodu okupljanja pripada državi, NVO igraju važnu ulogu u unapređenju svrhe ljudskih prava. Braniocima ljudskih prava bi stoga trebalo dozvoliti da slobodno deluju u kontekstu slobode okupljanja.

*Redari*⁸. Iako policija ima primarnu odgovornost za javni red, preporučuje se da organizatori okupljanja razmeste redare tokom velikih ili kontroverznih okupljanja. Redari su ljudi koji rade sa organizatorima okupljanja i koji su odgovorni za sprovođenje događaja i pomažu da se obezbedi saglasnost sa zakonom nametnutim restrikcijama. Redari ne bi trebalo da imaju moć organa reda i ne bi trebalo da koriste silu, već bi trebalo da ubede učesnike okupljanja da sarađuju.

Novinari imaju važnu ulogu u pružanju nezavisnog izveštavanja sa javnih okupljanja. Kao takvi, oni se moraju razlikovati od učesnika i vlasti bi trebalo da im daju što je moguće veći pristup događaju. Uz odgovarajuće medijsko izveštavanje, javna okupljanja komuniciraju sa celim svetom⁹ što i jeste jedna od svrha takvih događaja, tako da novinarima svakako treba da bude omogućeno nesmetano praćenje i izveštavanje sa javnog skupa.

Monitori/nadzorna lica su definisani kao treća lica, osobe ili grupe koje ne učestvuju u javnom protestu i čiji je primarni cilj da posmatraju i beleže ono što se događa. Oni mogu da budu predstavnici stranih i domaćih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava, ali je sve češći slučaj da u osetljivim situacijama ulogu monitora imaju članovi parlamenata susednih država ili država zainteresovanih za poštovanje ljudskih prava. Tako npr. švedski, finski i nemački poslanici

---

⁸ Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, Prepared by the OSCE/ODIHR Panel of Experts on the Freedom of Assembly, Warsaw, 2007.

⁹ U zemljama gde su medijske slobode ograničene ili uskraćene, sloboda okupljanja je vitalna za one koji žele da privuku pažnju upravo na te probleme.

ili članovi evropskog parlamenta odlaze na parade ponosa u one države u kojima postoje problemi u njihovom održavanju¹⁰. Njihova uloga tada nije samo nadzorna već prevencija nasilja, tj. njihova osnovna namera je da svojim prisustvom eventualno odvrata lokalne vlasti u ekstenzivnoj upotrebi sile prema organizatorima paradi ponosa.

Svrha i priroda javnih okupljanja

Mirna okupljanja mogu služiti u razne svrhe, uključujući izražavanje stavova i odbranu zajedničkih interesa, proslave, komemoracije, štrajkove i proteste (ali ne i samo to).

Sloboda mirnog okupljanja može imati i simboličan i instrumentalni značaj i može biti važan momenat u održavanju i razvoju kulture i očuvanju identiteta manjina. Dopunjuje se drugim pravima i slobodama kao što su sloboda udruživanja, pravo komuniciranja, sloboda izražavanja, sloboda mišljenja, savesti i vere. Kao takva, sloboda javnog okupljanja je od fundamentalnog značaja za lični razvoj, dostojanstvo i ispunjenje svakog pojedinca kao i za napredak i dobrobit društva.

Sloboda mirnog okupljanja je priznata kao jedan od temelja funkcionalne demokratije. Omogućavanje učestvovanja u mirnim okupljanjima – kao dodatak održavanju izbora u skladu sa međunarodnim standardima – pomaže da se obezbede neophodna razmena i sukob mišljenja, da svi ljudi u društvu imaju priliku da izraze mišljenja koja su im zajednička sa drugima ili suprotstavljena mišljenju drugih. Kao takva, sloboda okupljanja predstavlja oblik direktne demokratije. Ona omogućava dijalog unutar građanskog društva, kao i između građanskog društva, političkih lidera i vlade. Sloboda mirnog okupljanja služi interesima demokratije i ključna je u stvaranju tolerantnog društva u kojem grupe sa različitim i/ili suprotnim uverenjima, praksama ili politikama mogu da mirno egzistiraju zajedno.

Smatra se da snažni komunikativni potencijal još više podvlači značaj slobode okupljanja u procesima iniciranja, zagovaranja i ostvarivanja društvenih i političkih promena. Države bi stoga trebalo da priznaju duboke i dugoročne koristi od slobode okupljanja. Zbog toga se smatra da su svi finansijski troškovi koje zahteva omogućavanje slobode okupljanja u stvari značajno manji nego troškovi njenog represivnog suzbjanja.

Mirna okupljanja mogu služiti u mnoge svrhe, uključujući izražavanje stavova, protestovanje protiv diskriminacije i neravnopravnosti i za odbranu zajedničkih interesa. Sloboda mirnog okupljanja može biti važan elemenat u održavanju i razvoju kulture i u očuvanju identiteta manjina. Ona je takođe priznata kao

---

¹⁰ The Baltic Times (2007). *Foreign MP's to join gay parade, from wire reports*. Dostupno 17.07.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18291/>.

jedna od osnova funkcionalne demokratije i njena zaštita je ključna za stvaranje tolerantnog društva u kojem grupe sa različitim uverenjima, praksama ili politikama mogu da postoje mirno zajedno.

Otpor autoritarnosti i borba za demokratiju i ljudska prava u zemljama bivšeg sovjetskog bloka¹¹ u poslednje vreme ostvaruje se u važnom prostoru borbe za ostvarenje poštovanja slobode javnog okupljanja za seksualne manjine. Sloboda javnog okupljanja tako postaje strateški termin sa potencijalom da dovede u pitanje osnove autističnog državnog samozadovoljstva nivoom navodno postignute demokratije. Sloboda javnog okupljanja u tim zemljama tako obezbeđuje tačku posredovanja između onoga što se percipira kao politički čisto unutrašnje i onog dostupnog kritici pa i osudi međunarodne zajednice.

Odluka Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u maju 2007. kojom je presuđeno da je varšavska zabrana održavanja parade ponosa 2005. kršenje tri odredbe evropske Konvencije o ljudskim pravima, predstavlja precedentnu presudu za postupke koji se pred istim Sudom vode protiv odluka Moskve, Rige i Kišinjeva da ne dozvole održavanje parade ponosa. Države u kojima su parade ponosa bile neadekvatno zaštićene od strane vlasti, kao što su Letonija, Litvanija, Estonija, Moldavija i Poljska, bile su takođe izložene jakim političkim pritiscima od strane evropskih faktora, kako Saveta Evrope, Evropske Unije tako i pojedinih evropskih zemalja. Ključni termin i tih sudskih postupaka, presuda i političkih pritisaka je da se omogući sloboda javnog okupljanja kao pravo svih bez diskriminacije.

---

¹¹ Tatchell, P. (2007). *The Pride of Eastern Europe*, *The Guardian*. Dostupno 25.05.2007 sa http://commentisfree.guardian.co.uk/peter_tatchell/2007/05/the_pride_of_east_ern_europe.html.

2. JAVNO OKUPLJANJE – ZONA MOGUĆNOSTI

Tradicija javnog protestovanja

Javno protestovanje protiv diskriminacije i zahtevanje ravnopravnosti redovni je tradicionalni demokratski mehanizam ostvarivanja ljudskih prava onih grupa stanovništva čija se prava, uprkos postojećim pravnim i političkim garancijama, sistematski uskraćuju i krše. Milioni su marširali na početku dvadesetog veka zahtevajući pravo glasa za žene, sredina tog veka bila je označena masovnim protestima protiv rasne diskriminacije, a ravnopravnost polova i prava manjina nikada nisu prestala da se zahtevaju i javno.

Ispoljiti javno svoj protest, neslaganje, urgentnu potrebu ili zahtev, međutim još uvek nije rešenje problema već predstavlja samo jedan od puteva informisanja, pozivanja, edukacije i mobilizacije onih potrebnih i ovlašćenih društvenih aktera koji mogu da doprinesu traženim promenama. Ispoljavanje kroz javno okupljanje nije usmereno samo ka spolja, tj. ka trećima, već je i komunikativno sa samim sobom, tj. sa onima koji zajedno javno zahtevajući nešto, saznaju o sebi, svojim broječanim i drugim političkim atributima, sadržajima i mogućnostima, čime kao pokret postaju koherentniji i efikasniji.

U tom smislu, javno okupljanje tek kreira zonu mogućnosti, manje ili više snažnih potencijala koji su još uvek više u fazi artikulacije pre nego u fazi realizacije, tj. ostvarivanja. No bez obzira na svoju privremenu nedovršenost, ta zona mogućnosti je neophodna faza koja vodi ka željenim i zahtevanim društvenim promenama. Zbog toga je značaj javnog okupljanja tim veći jer bez te dvostrane komunikacije, ka sebi i ka spolja, politička volja donosioca odluka ostaje manjkava tj. uskraćena za suštinski važne podatke o nekim specifičnim situacijama i iz nje proizašlim potrebama i rešenjima.

U današnje vreme na početku 21. veka najmnogoljudnije i nesumnjivo najglasnije javno i redovno godišnje izražavanje podrške zaštiti ljudskih prava a protiv diskriminacije su tzv. marševi (parade) ponosa koji se širom sveta održavaju u okvirima tradicija dugih u ponekim zemljama već dvocifreni broj godina. Iako okupljaju milionski procenjen broj učesnika, parade ponosa su u većini zemalja tzv. „starih demokratija“ jednostavno miroljubivi, karnevalski, turističko-atrakti-

van, za organizatore i gradove održavanja veoma ekonomski isplativi oblici izražavanja protesta protiv diskriminacije koja se još uvek dešava u javnom životu. Parade ponosa su suštinski miroljubive i same po sebi ne predstavljaju provokaciju, niti su pretnja javnom redu i miru a još manje društvenom poretku.

Sukobi koji se početkom dvehiljaditih dešavaju sve intenzivnije u sve većem broju gradova zemalja evropske tranzicije na umanjuju ni suštinsku miroljubivost tih javnih okupljanja a još manje njihovu legitimnost. Problem je u „drugoj“ strani, dakle u onima koji tome pružaju snažan koaliciono umreženi otpor.

Uvežbavanje ljudskih prava i njihovo manifestovanje sigurno nije jača strana a još manje tradicija u mnogim zemljama evropske tranzicije. Po tim šavovima puca javni red i mir. Naime, kada je tradicionalno postojeći prostor istočno evropske disidencije zauzela preovlađujuća grupa nacionalista, oni su umesto „slabog diskursa“ o ljudskim pravima i slobodi izražavanja, uspostavili „jak diskurs“ kolektivnih istorijskih prava¹². On je pak sa svoje strane doprineo formiranju kolektivne iskrivljene percepcija po kojoj se isključujućem, većinskom, muškom, heteroseksualnom društvenom segmentu njihov životni prostor neprestano smanjuje, ma gde se on nalazi. Razlozi su i slični i različiti, i opšti i specifični, bez obzira da li se tu radi o fizičkom smanjivanju teritorije neke zemlje zbog stvaranja novih država, zahteva etničkih manjina za poštovanjem njihovih manjinskih prava, zahteva žena za političkom inkluzijom i participacijom ili pak o pojavi i aktivnostima neheteroseksualnih osoba u javnom prostoru sa njihovim protestima i zahtevima. Ni protiv čega od pomenutog, nacionalistička desnica u stvari nije opremljena da može efikasno da se bori u smislu potpune eliminacije i zaustavljanja neminovnih globalnih, istorijskih procesa demokratizacije. Zbog toga ti prostori, koje oni percipiraju kao neopravdano i nepravedno sužene, postaju mesto proizvodnje dugotrajno opasnih, agresivnih stereotipa i energije konflikta. Njihova najčešća (zato što je najlakša i najbliža) žrtva su oni koji su neheteroseksualni.

Parade ponosa i njihovi sadržaji

Poprište i povod sukoba su najčešće parade ponosa. Gej prajd (gay pride) ili jednostavno prajd (ponos), kampanja, parada ili marš ponosa koju su pre par decenija započeli aktivistkinje i aktivisti pokreta za prava lezbejki i gejeva ima tri premise¹³:

---

¹² Slapšak, S. (2007). *Mala crna haljina, eseji o antropologiji i feminizmu*. Beograd: Centar za Ženske studije.

¹³ Mršević, Z. (1999). Prava lezbejki i homoseksualaca su ljudska prava – proces promena pravnog statusa lezbejki i homoseksualaca u Evropi. U D. Maljković, *Gayto, Zbornik radova lesbo-gay tematke* (str.23-32). Beograd: Kampanja protiv homofobije i Evropsko udruženje mladih.

- da ljudi treba da budu ponosni na svoju seksualnu orijentaciju i polni identitet a ne postidjeni zbog nje;
- da je seksualna različitost prirodni dar i da su seksualna orijentacija i polni identitet prirodno urođeni (poput rase) i
- da se ne mogu ciljano ili željeno menjati.

Šetnje koje slave ponos, prajd (pride), ili parade ponosa organizuju se širom sveta već više decenija čime lezbejke i homoseksualci proslavljaju svoj dan – 27. jun, ali se proslave na severnoj hemisferi već prema uspostavljenoj tradiciji održavaju u raznim mestima već od početka maja pa sve do kraja avgusta, da bi od jeseni počela sezona ponosa u južnoj hemisferi. Simboli gej prajda uključuju zastavu duginih boja, grčko slovo lambda kao i roze i crne trouglove.

U sredinama gde je pokret za prava homoseksualaca jak, na taj dan se organizuju tzv. marševi homoseksualnog ponosa u vidu javnih, uličnih povorki i parada u trajanju od nekoliko dana do cele nedelje. Time se zahtevaju veća prava za homoseksualce, ukazuje se na postojanje raznih oblika diskriminacije bazirane na njihovoj seksualnoj orijentaciji i zahteva se puna ravnopravnost. U sredinama pak gde su lezbejke i homoseksualci još uvek tretirani kao kriminalci, psihijatrijski pacijenti ili socijalni devijanti, lica sa nekim sramotnim navikama ili porocima, Dan ponosa se održava na manje javan način u zatvorenim prostorima¹⁴.

Od dekriminalizacije do slobode javnog okupljanja

Treba svakako naglasiti da od 2003. Evropa prvi put u istoriji od 1500 godina nema više zakone koji kažnjavaju homoseksualne odnose. Tada je u Jermeniji, jedinjoj preostaloj evropskoj zemlji¹⁵ koja je zakonski kažnjavala istopolne odnose, 1. avgusta 2003. to krivično delo izbačeno iz teksta Krivičnog zakona. Prvi put u mnogo vekova, još od kada je vizantijski car Justinijan proglasio zakon u 6. veku, ne postoji mesto u Evropi gde su istopolni odnosi nezakoniti. Iako je proces promene zakona koji zabranjuju istopolne odnose započet još pre dve stotine godina Napoleonovim zakonom, glavne promene su se dešavale tokom proteklih pedeset godina: 1950. godine dve trećine od 48 evropskih država imalo je zakone kojima se kriminalizuje homoseksualni ili/i lezbejski odnos.

Erozija kriminalizacije homoseksualnosti u Evropi je započela sa britanskim Izveštajem Volfenden¹⁶. Ranih pedesetih naime, u akciji poznatoj kao Veli-

¹⁴ Mršević, Z. (1994). Kameni zid. *Feminističke sveske*, 2(2), 179-181.

¹⁵ Napomena: Iako se Jermenija ne nalazi u uobičajenoj geografskoj definiciji Evrope, generalno se prihvata da je unutar političkog koncepta Evrope, što pokazuje njeno članstvo u Savetu Evrope.

¹⁶ Ireland, D. (2007). *Free the Buggers – Britain and the Wolfenden Report*. Dostupno 07.09.2007, sa <http://direland.typepad.com/direland/2007/09/free-the-bugger.html>.

ko čišćenje preko pet hiljada britanskih homoseksualaca je uhapšeno i predato sudovima u velikoj policijskoj akciji zatvaranja javnih mesta okupljanja i zabave za muške homoseksualce. Ispostavilo se da većina uhapšenih nisu bili nikakvi kriminalci već inače mirni, vredni, korisni i ispravni građani, porodični ljudi i profesionalci raznih profila i statusa. Među njima su bile i mnoge istaknute ličnosti iz britanskog javnog života, što je sve doprinelo rađanju jedne nove, antirepresivne klime. Vlada je imenovala Komisiju Volfenden koja je analizirajući zakone zaključila u vidu preporuka da je potrebno dekriminalizovati homoseksualnost jer je to ono što predstavlja pravi izvor kriminala i drugih društvenih devijacija a ne sama homoseksualnost¹⁷.

Dva su glavna događaja važna za ubrzanje procesa promene: 1) Presuda Evropskog Suda za ljudska prava 1981. godine kojom se određuje da zakoni koji kažnjavaju istopolne odnose krše Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. 2) Pad „gvozdene zavese“ koji je naknadno rezultirao priključivanjem zemalja Centralne i Istočne Evrope Savetu Evrope i Evropskoj Uniji. Jedan od uslova da Jermenija postane članica Saveta Evrope u 2001. godini bila je promena zakona. Za taj uslov je ILGA-Evropa¹⁸ lobirala parlamentarnu skupštinu Saveta. Novi zakon u Jermeniji je odobren 18. aprila 2003. od strane državne skupštine, dok ga je predsednik ratifikovao 30. aprila, i stupio je na snagu 1. avgusta. Alisa Špindler, izvršna direktorka ILGA-Evrope, prokomentarisala je da je „ovo bitna prekretnica za uspeh LGBT¹⁹ prava u Evropi“²⁰.

Osim što se po tradiciji održava istovremeno na mnogo mesta širom Evrope (samo u Nemačkoj svake godine u preko 20 gradova), postoji takođe i centralna evropska proslava, tzv. EuroPride, Evroponos. 2007. koja je proglašena za evropsku Godinu jednakih mogućnosti, Evroponos se održao u junu u Madridu. Prethodni održan u Londonu 2006. godine okupio je oko 600,000 učesnika, nešto manje od oko milion učesnika prethodnog centralnog evropskog marša ponosa koji je održan 2005. u Amsterdamu. Iste te 2005. godine marš ponosa u Parizu je ostao upamćen ne samo po svojih osam stotina hiljada učesnika, već i po tome da je povorku predvodio lično konzervativni francuski premijer Širak.

2006. godina je bila zabeležena kao godina održavanja uspešnih, miroljubivih marševa ponosa širom sveta pa se tako procenjuje da je u Parizi učestvovalo 800 000, više hiljada u Rimu, 4 hiljade u Lisabonu, oko 50 000 u malom holand-

---

¹⁷ Slično je zaključeno i u pogledu tadašnje kriminalizacije prostitucije, kršenja bračne vernosti i grupnog seksa. Sva ta dela kao i homoseksualnost ako se dešavaju u privatnosti, između odraslih lica uz njihovu punu saglasnost, po Izveštaju Volfenden treba da budu dekriminalizovani.

¹⁸ Skraćenica koja se odnosi na organizaciju pod nazivom: International Lesbian and Gay Association, sa sedištem u Briselu.

¹⁹ Skraćenica koja se koristi da označi lezbejke, muške homoseksualce (gejeve), biseksualne i transrodne osobe (lesbian, gays, bisexual, transgender)

²⁰ Mršević, Z. (2006). Evropa i mi – kako protiv diskriminacije. U L. Živković, *Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima* (str.95-124). Beograd: Labris.

skom gradu Zwolle, više od hiljadu u pravoslavnoj Atini, 5 hiljada se okupilo po kišnom vremenu u Dublinu, stotine hiljada u Torontu. Najveći do tada ikada u istoriji održan marš ipak bio u Sao Paulu u Brazilu gde je 17. juna 2006. učestvovalo fascinantnih 2.4 miliona na desetom po redu maršu ponosa u tom gradu, nadmašen jedino poslednjom paradom ponosa održanom u tom gradu 2007. kada je broj učesnika dostigao cifru od čak 3 miliona²¹. Kraj dvadesetog i početak dvadesetprvog veka poznaju dakle, kao najmasovnija i najglasnija javna protesta okupljanja tzv. parade (marševe) ponosa kojim lica homoseksualne orijentacije ukazujući na svoj nepovoljan položaj, zahtevaju ravnopravni društveni tretman i hitan prestanak diskriminacije i nasilja.

Ali ta 2006. takođe je i godina možda najoštrijih sukoba, nasilja, zabrana i političkih konfrontacija i javnog odbijanja prava LGBT osobama da se javno okupljaju i izražavaju svoje opredeljenje u mnogim evropskim zemljama tranzicije od kojih je većina iz kategorije novo primljenih u Evropsku Uniju. Time termin sloboda javnog okupljanja postaje središnje mesto u pregovorima na raskrsnici između savremenog shvatanja obaveze poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda i još uvek postojeće diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, kao i u lociranju događaja nazvanih parade (marševi) ponosa kao centralnog termina u ovim pregovorima. Iako su parade ponosa način javne komunikacije seksualne orijentacije, dakle nečega što je suštinski privatno, njihova poruka je javni poziv vlastima na zaštitu od nasilja i diskriminacije koje pojave nikada nisu i ne smeju da ostanu privatnog karaktera. Potrebno je dakle posebno istaći da se tu sadržinski i suštinski ne radi o „propagiranju homoseksualnosti“ kako se ponekad pogrešno shvata, već je u pitanju javno zahtevanje poštovanja ljudskih prava i protest protiv diskriminacije seksualnih manjina²².

Pitanja identiteta

Svet je postepeno prihvatao da individualna ljudska bića imaju različite polove, rasna ili etnička porekla i različita religijska uverenja, i da se te razlike moraju poštovati i da se ne smeju koristiti kao povod za diskriminaciju. Međutim, u mnogim zemljama se i dalje ne prihvataju dva druga aspekta ljudske različitosti: da ljudi imaju različite seksualne orijentacije i različite rodne identitete; da dve žene

²¹ Na velikim kamionima bili su zalepljeni slogani na kojima je pisalo „Dostojanstvo za sve“ i „Svi oblici ljubavi nas približavaju Bogu“. 2007 godine brazilski homoseksualci su prvi put dobili podršku političara. Na paradi su bili brazilski ministri za turizam i sport Marta Suplisi i Orlando Silva, guverner Sao Paula Žoze Sera i gradonačelnik Žilberto Kasab. Gej parada u Sao Paulu je prema rečima gradskih vlasti postala turistička atrakcija koja donosi ogroman profit pre svega hotelima i restoranima.

²² Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V.Vukotić, *Ekonomija i sociologija* (str.100-111). Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.

ili dva muškarca mogu da se vole i da identitet osobe, ženski, muški ili nijedan, nije uvek determinisan vrstom tela u kojoj je osoba rođena. Odbijanje da se ove razlike prihvate i poštuju, uz negiranje elementarne činjenice da homoseksualnost niti koga povređuje niti ugrožava bilo čija prava, znači da je ugnjetavanje LGBT osoba još uvek česta pojava u mnogim zemljama sveta. Programi u pravcu političkih reformi pokrenutih u cilju povećavanja tolerancije prema homoseksualnosti u cilju njene dekriminalizacije potekli su iz Evrope, posebno iz Nemačke, krajem devetnaestog veka i borile su se da se homoseksualnosti prizna status prirodnog ljudskog fenomena. Od tada do danas, mnogo toga je kulturno investirano u predstavljanje homoseksualnosti kao neproblematične u smislu društvene koegzistencije, kao i u održavanju heteroseksualnosti i homoseksualnosti kao radikalno i očigledno različitim jedne od druge. Dok prvo očigledno doprinosi realizaciji punijeg obima zaštite ljudskih prava neheteroseksualne populacije, drugi elemenat u vidu njihovog preintenziviranog diferenciranja predstavlja stimulans sukoba i konfrontacija.

Homoseksualnost se prezentuje kao identitet nad kojim represiju vrše seksističke strukture moći koje su privilegovale rodnu asimetriju i rodno zasnovano ugnjetavanje. Zbog toga je pisanje/govor o paradama ponosa neophodan način da se progovori o rodno zasnovanoj marginalizaciji, društvenoj nesolidarnosti i diskriminativnoj razlici u društvenom, pravnom i političkog statusu jer je to polje ukrštanja linija identifikacije, rodova, rasa i seksualnih identiteta i orijentacije.

Sistem ipak, ne mogu suštinski da transformišu oni koji su u njega investirali, npr. pripadnici polno privilegovanih ili neutralizovanih (a to su oni koji su se uspešno umerili, umorili, umirili, urazumili, zanemarili, da parafraziramo jednu kategorizaciju Svetlane Slapšak²³).

U tom kontekstu je građen gej identitet kao revolucionarni identitet jer nije tragao za društvenim priznanjem već za promenom društvenih institucija koje su marginalizovale i patologizovale homoseksualnost. Jasno je da glavna struja socijalne istorije ne može da toleriše ekstreme, pa zato teži da izbaci i ekstremiste i ekstreme, što se ogleda u savremenim pokušajima onemogućavanja održavanja paradi ponosa u zemljama evropske tranzicije, ili da ih se oslobodi apsorbujući ih u glavnu struju, što se ogleda u savremenim masovnim, prihvaćenim paradama ponosa u demokratskim zemljama.

Ipak ne treba smetnuti za uma da najstrasnija i najmoćnija verovanja jednog veka, obično već u sledećem izgledaju apsurdno i čudno. Za generaciju ili dve, ovaj sadašnji sukob će izgledati možda zastarelo smešan, pomalo zaboravljen, možda izbačen iz upotrebe novim dostignućima, u najboljem slučaju promenjen, sagoreo, kao mali deo velikog procesa zvanog demokratski napredak²⁴. U međuvremenu nova solidarnost treba da se gradi na slobodi socijalnog dijaloga, na socijalnoj koheziji i vrlini humanosti.

---

²³ Slapšak, op. cit.

²⁴ Lesing, D. (1993). *Tamnice u kojima smo izabrali da živimo*. Beograd: Bata.

3. OSNOVNI MEĐUNARODNOPRAVNI OKVIR

Povezanost građanskih i političkih, kao i ekonomskih, društvenih i kulturnih prava, pokazuju da su seksualna prava i rodna ravnopravnost nerazdvojni deo zaštićenih prava. 1993. Bečka Deklaracija i akcioni program potvrdili su da su sva ljudska prava opšta, nedeljiva i međusobno zavisna²⁵. Dok se značaj regionalnih i nacionalnih specifičnosti i različiti istorijski, kulturni i religijski okviri moraju imati na umu, dužnost je država, bez obzira na njihove političke, ekonomske ili kulturne sisteme da unapređuju i štite ljudska prava i osnovne slobode, i tako obezbede zaštitu univerzalne primenljivosti međunarodnih normi ljudskih prava. Ima i mišljenja štaviše, da nivo prihvaćenosti i posvećenosti ljudskim pravima jedne nacije može da se ocenjuje prema njihovom ponašanju prema svojim neheteroseksualnim pripadnicima²⁶. Tako su ta tzv. gej prava indikatori koji označavaju da li jedno društvo živi po civilizovanim vrednostima.

Prava homoseksualnih osoba zasnivaju se pre svega na međunarodnim i evropskim obavezama iz oblasti ljudskih prava, naročito onim sadržanim u Konvencijama Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a takođe i na odredbama Evropske unije za zaštitu ljudskih prava a prvenstveno na Evropskoj povelji o osnovnim pravima, kao i članovima 6 i 7 Ugovora o Evropskoj uniji²⁷. Specifično, potrebno je uzeti u obzir član 13 Ugovora o Evropskoj uniji koji Evropsku uniju ovlašćuje da usvaja mere za suzbijanje diskriminacije zasnovane, između ostalog, na seksualnoj orijentaciji i za unapređenje principa jednakosti, kao i Direktivu 2000/43/EC i Direktivu 2000/78/EC kojim se zabranjuje neposredna ili posredna diskriminacija na osnovu rasnog ili etničkog porekla, religije ili uverenja, invaliditeta, godina ili seksualne orijentacije. Konačno, član 21 Povelje o osnovnim pravima u Evropskoj uniji, zabranjuje svaku diskriminaciju zasnovanu na ma kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja, etničko ili društveno poreklo, genetska karakteristika, jezik,

---

²⁵ „Sva ljudska prava su univerzalna, nedeljiva, međuzavisna i međupovezana.“ (Svetska konferencija o ljudskim pravima, Beč, 1993.)

²⁶ Polly Toynbee, *Gay Rights are the indicator of a civilized society*, LONDON – 12 November 2007, Euro Queer 12 November 2007.

²⁷ Mršević, Z., (2001). *Pravne i političke promene u statusu homoseksualaca u Evropi*. U M.Kojadinović, *Čitanka Kvir studija* (str.59-78). Belgrade, Program Kvir studija.

religija ili uverenje, političko ili ma koje drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, vlasništvo, rođenje, invaliditet, godine ili seksualna orijentacija.

Član 20(1), Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

- *Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja.*

Član 21, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

- *Priznaje se pravo na mirno okupljanje. Nikakve restrikcije ne smeju biti stavljene na uživanje ovog prava osim onih koje su u skladu sa zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesima nacionalne i javne bezbednosti, javnog reda, zaštite zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.*

Član 11, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

- 1) *Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i na slobodu udruživanja sa drugima, uključujući pravo na formiranje i pridruživanje sindikatima za zaštitu svojih interesa.*
- 2) *Nikakve restrikcije neće biti stavljene na uživanje ovih prava osim onih koje propisuje zakon i koje su demokratskom društvu neophodne u interesima nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, za sprečavanje nereda ili zločina, za zaštitu zdravlja ili morala ili za zaštitu prava i sloboda drugih. Ovaj član neće sprečiti nametanje zakonskih restrikcija na uživanje ovih prava od strane pripadnika oružanih snaga, policije ili državne administracije.*

Kopenhagenski dokument

- *Države učesnice reafirmišu da svako ima pravo na mirno okupljanje i demonstracije. Svaka restrikcija koja može biti stavljena na uživanje ovih prava će biti propisana zakonom i konzistentna sa međunarodnim standardima.*

Odlukom Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u maju 2007. je presuđeno da je varšavska zabrana održavanja parade ponosa 2005. kršenje tri odredbe evropske Konvencije o ljudskim pravima. Ključni termin te presude i konsekventnih političkih pritisaka je sloboda javnog okupljanja.

4. LJUDSKA PRAVA I SEKSUALNA ORIJENTACIJA²⁸

Osnovna prava

Svet u kome se LGBT ljudska prava sistematski krše je svet u kome niko ne može da se oseća bezbedno i slobodno. LGBT identiteti i prakse su postojali i nastavljaju da postoje u svakoj kulturi i delu sveta; oni su stalni deo univerzalnog ljudskog postojanja. Zbog toga je prvi i osnovni prioritet očuvanje i zaštita najosnovnijih prava LGBT osoba, prava koja su dobro utemeljena u međunarodno-pravnim obavezama koja ni na koji način i nisu pravno kontroverzna (Montreal-ska deklaracija)²⁹.

(a) Zaštita od državnog i neslužbenog nasilja³⁰

Još uvek postoje zemlje u kojima se homoseksualnost kažnjava smrtnom kaznom – što je kršenje ljudskih prava samo po sebi, bez obzira na razlog propisivanja takve kazne³¹.

Homoseksualci zaslužuju pogubljenje ili mučenje, a verovatno i jedno i drugo, rekao je iranski ministar Mohsen Jahjavi premijeru Britanije u novembru 2007 tokom jedne mirovne konferencije. On je najviši iranski državni političar koji je priznao da zemlja veruje u smrtnu kaznu za homoseksualnost, nakon što su brojni mediji preneli da se u toj zemlji često vešaju gej mladići. Inače, iranski predsednik Ahmadinejad, je odgovarajući na pitanja studenata, u Njujorku izbe-

---

²⁸ Naslov je nastao prema naslovu jednog dokumenta koga je 2005. Komisija UN za ljudska prava je po treći put odbila da usvoji kao Opštu Rezoluciju o „Ljudskim pravima i seksualnoj orijentaciji“, koja je prvi put predložena u Brazilu 2003. godine.

²⁹ Međunarodna konferencija o LGBT ljudskim pravima (lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe), održana je u Montrealu, 26. jula 2006.

³⁰ Mršević, Z. (2006). Pravni i institucionalni okviri nasilja prema istopolno orijentisanim osobama. U D.Vučković, *Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ populacijom u Srbiji* (str.49-57). Beograd: Labris.

³¹ Iran, Mauritanija, Saudijska Arabija, Sudan, UA Emirati, Jemen i Nigerija (smrtna kazna se primenjuje u 12 severnih provincija u kojima je na snazi Šerijatsko pravo)

gao da govori na ovu temu tako što je izjavio da u njegovoj zemlji nema gej osoba³².

Van suda, u mnogim zemljama postoji tortura i nasilje – i ponekad ubistva – LGBT pojedinaca i pojedinki, samo zbog toga što su lezbejke, gejevi, biseksualne ili transrodne osobe. Ove zločine iz mržnje³³ počinila su privatna lica (uz aktivnu pomoć ili pasivnu osudu od strane zvaničnika, kao na nekim paradama ponosa), ili čak i sami pripadnici policije, vojske i drugi zvaničnici. Ovi zločini iz mržnje prema LGBT osobama predmet su rastuće zabrinutosti jer mnoge države ne ispunjavaju svoje obaveze u zaštiti LGBT osoba od nasilja. U mnogim delovima sveta, LGBT osobe i dalje protiv njihove volje primoravaju na venčanje sa osobama suprotnog pola. Ukoliko pokušaju da izbegnu takve aranžmane, rizikuju da budu brutalno kažnjene (uključujući nasilje i ubistvo od strane porodice). Prinudni brakovi predstavljaju nesumnjivo kršenje ljudskih prava protiv kojeg se treba boriti. Transeksualne osobe doživljavaju specifični oblik nasilja u vidu genitalnog sakaćenja koje je rezultat nepotrebnih operacija nakon rođenja, čiji je cilj pokoravanje krutom binarnom sistemu fizičkih polnih karakteristika.

(b) Sloboda izražavanja, okupljanja i udruživanja

U mnogim zemljama, grupe za LGBT ljudska prava i LGBT pojedinke i pojedinci doživljavaju da neprijateljski nastrojene javne ustanove ugrožavaju njihova prava na slobodno izražavanje, okupljanje i udruživanje. Paradama ponosa su uskraćene dozvole, klubovi se zatvaraju, NVO ne dobijaju registracije. Bez osnovnog prava da LGBT nevladine organizacije nastave svoj rad bez represivnih i diskriminatornih ograničavanja, borba za reforme diskriminatornih zakona može biti onemogućena. LGBT aktivisti i aktivistkinje, kao i sve druge osobe koje se bave zaštitom ljudskih prava, imaju pravo na zaštitu, podršku i izražavanje bez straha od pravnog progona.

(c) Sloboda odraslih ljudi da stupaju u dobrovoljne istopolne seksualne aktivnosti obavljene u privatnosti³⁴

Sedamdeset pet država – više od jedne trećine zemalja sveta – i dalje ima zakone kojima se kriminalizuju dobrovoljni istopolni seksualni činovi između dve odrasle osobe. To su radnje koje nikome ne škode. Po međunarodnim stan-

³² Labris web (2007). Dostupno 14.11.2007 sa labweb@labris.org.yu.

³³ Balon, B., Mršević, Z. (2006). Zločin mržnje kao ekstremna manifestacija diskriminacije. U D. Popadić, *Uvod u Mirovne studije, II tom* (str.89-103). Beograd: Grupa Most.

³⁴ Mršević, Z. (1997). Registrovano partnerstvo osoba istog pola. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 53(4), 608-626.

dardima za ljudska prava, time se krši pravo na privatnost koje je priznao Komitet UN za ljudska prava Odlukom iz Tunena 1994. godine. Čak i tamo gde se ovi zakoni ne sprovode u praksi, njihovo postojanje stigmatizuje, održava predrasude, podstiče ucenjivanja i zastrašivanja i služe kao opravdanje za druge forme diskriminacije. Diskriminacija je takođe: odbijanje priznavanja jednakog dostojanstva i vrednosti LGBT osoba.

Principi iz Džogdžakarte³⁵

Nešto su detaljniji u analizi osnovnih ljudskih prava tzv. Principi iz Džogdžakarte koji su nastali kao odgovor na temeljno dokumentovane modele kršenja ljudskih prava širom planete. Ova uznemiravanja, izvršena zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uticala su na milione osoba.

Principi iz Džogdžakarte za primenu u međunarodnim zakonima u vezi sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom su usvojeni na sastanku ekspertkinja i eksperata za međunarodne zakone u Džogdžakarti u Indoneziji, novembra 2006. Njima se potvrđuju zakonski standardi kojima bi vlade i drugi činioци trebalo da zaustave nasilje, maltretiranje i diskriminaciju nad lezbejkama, gej, biseksualnim i transrodnim osobama, kao i da osiguraju punu jednakost.

Principi iz Džogdžakarte se smatraju prekretnicom za lezbejska, gej, biseksualna i transrodna prava jer predstavljaju utvrđene globalne standarde za seksualna prava i rodnu jednakost. Principi su predstavljani 26. marta 2007. na zasedanju Saveta za ljudska prava UN u Ženevi, gde je prošle godine 54 države pozvalo taj Savet da reaguje na znatna kršenja prava lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba. Revolucionarnim paketom smatraju se i načela o seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i međunarodnim zakonima koji su obeležje napretka u borbi za osnovna ljudska prava kao i rodnu ravnopravnost, kako su izjavili predstavnici Human Rights Watch-a i organizacije Center for Women's Global Leadership. Dokument je postao poznat kao Principi iz Džogdžakarte po gradu u kojem je usvojen, a predstavljen je u Ženevi u prisustvu grupe od 29 ekspertkinja i eksperata za međunarodna ljudska prava.

Principi artikulišu postojeće odredbe međunarodnih normi o ljudskim pravima samo primenjene na neheteroseksualne osobe. Principi upoređuju i objašnjavaju koje su obaveze država po međunarodnom pravu da odgovore na kršenje ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Svaki princip je dopunjen detaljnom preporukom državama kao i drugim akterima, uključujući UN sistem ljudskih prava, medije, nevladine organizacije i donatore. Principi kon-

---

³⁵ Ceo tekst Principa iz Džogdžakarte, zajedno sa dodatnim materijalima, može se pronaći na adresi www.yogyakartaprinciples.org

statuju gde se međunarodno pravo koje reguliše ljudska prava i pravna teorija nalaze u ovom momentu sa namerom da ukažu na potrebe da budu dopunjeni u smislu održavanja dodatnih potreba s obzirom da se ljudska prava razvijaju.³⁶ „Ovim principima utvrđuju se osnovni standardi po kojima bi vlade trebalo da tretiraju osobe čija se prava prečesto negiraju i čije je dostojanstvo prečesto pogaženo“, rekao je Skot Long, direktor programa za prava lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba pri Human Rights Watch-u. „Čvrsto utemeljeni u zakonima i presedanima, ovi principi štite jednostavno pravilo: poštovanje ljudskih prava ne priznaje izuzetke.“

Principi zahtevaju da se zabrane:

- a. silovanje i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja homoseksualnih osoba;
- b. vansudska pogubljenja homoseksualaca;
- c. mučenje i drugi oblici surovog, nehumanog i degradirajućeg tretmana;
- d. medicinske zloupotrebe;
- e. uskraćivanje slobode govora i okupljanja;
- f. diskriminacija na poslu, u vezi sa zdravljem, obrazovanjem, stanovanjem, pristupačnošću pravde.

Principi takođe mapiraju pozitivni put ka punoj jednakosti za lezbejke, gej, biseksualne i transrodne ljude širom sveta. Svaki princip sadrži i detaljne preporuke državama o načinima na koje mogu zaustaviti diskriminaciju i nasilje. Principi takođe pozivaju na akciju sistem ljudskih prava UN, nacionalne institucije za ljudska prava, medije, NVO i druge.

Važno je još napomenuti da Principi upućuju, kako se o njima izjasnila Luiz Arbur, Visoka predstavnica UN za ljudska prava, da poštovanje kulturoloških razlika ne može poslužiti kao opravdanje za postojanje zakona kojima se krše osnovna prava na život, sigurnost i privatnost, tako što se kriminalizuju bezopasni, dobrovoljni, privatni odnosi između odraslih osoba.³⁷

UN Specijalni predstavnik

Od kada je dobila svoja ovlašćenja, Visoka predstavnica UN za ljudska prava, Luiz Arbur, se angažovala u 36 slučajeva prijavljenih napada i pretnji protiv

---

³⁶ Final report on the NY launch of the Yogyakarta Principles, Euro queer 13 November 2007. Summary of the panel discussion on the Yogyakarta Principles on the Application of International Law in Relation to Issues of Sexual Orientation and Gender Identity 7 November 2007, United Nations Headquarters, New York.

³⁷ *Lansiranje principa iz Džogdžakarte, Saopštenje Luiz Arbor, Visoke predstavnice UN za ljudska prava 07. 11.2007. Ujedinjene nacije, Nju Jork.* Dostupno 14.11.2007, sa labweb@labris.org.yu.

zastupnika prava LGBTI osoba u celom svetu³⁸. Kominikei (pismena upozorenja) su poslali Belorusiji, Svetoj stolici, Letoniji, Moldaviji, Poljskoj, Rusiji, Turskoj, Nigeriji, Ugandi, Indiji, Nepal, Argentini, Čileu, Ekvadoru, Hondurasu, Jamajki i Iranu.

Utvrđeno je da aktivisti i zagovornici ljudskih prava LGBT osoba doživljavaju pretnje, njihove kuće i kancelarije su pretresane, oni sami doživljavaju napade, mučenja, seksualne zlopotrebe, zlostavljanja redovnim pretnjama smrću, koje su u ne malom broju slučajeva i realizovane. Glavna briga u pogledu tih slučajeva je odsustvo ozbiljne reakcije odgovarajućih državnih organa.

U mnogim slučajevima iz raznih delova sveta policija ili vladini službenici takođe vrše nasilje i pretnje protiv zagovornika LGBT prava. U mnogim zemljama vlasti su zabranjivale demonstracije, konferencije i sastanke, odbijale registraciju organizacija koje se bave zaštitom prava LGBT prava. Policija je često okrivljavana da je zagovornike LGBT prava tukla, maltretirala pa čak i seksualno zlostavljala.

Vlasti generalno pokušavaju da opravdaju napade na aktiviste i zagovornike LGBT prava argumentima da „javnost“ ne želi takve aktivnosti a još manje da se u njihovu korist organizuju javne demonstracije ili da takve organizacije budu registrovane. Jednostavno rečeno, navodi se da „ljudi ne vole i ne žele“ LGBT osobe u svojim zajednicama. Posebni predstavnik podseća na članove 2 i 12 Deklaracije o ljudskim pravima zagovarača (branitelja ljudskih prava) da bi podsetio države na njihovu odgovornost da zaštite aktiviste i zagovarače od nasilja i pretnji. Države su takođe odgovorne, *inter alia*, da obezbede da svi programi obuke organa državne prinude obuhvate odgovarajuće elemente obuke o ljudskim pravima (čl. 15).

LGBT osobe ne žive izdvojene na ostrvu, već su deo svih društava i sa pravom očekuju da njihov položaj i zahtevi budu uzeti u obzir pri formulisanju svih državnih politika. Prema tome, LGBT ljudska prava moraju postati deo globalnih debata o društvenim i političkim pitanjima. To se može postići samo ako međunarodni pokret za LGBT ljudska prava učestvuje i u drugim borbama, poput borbe za razvoj i fer trgovinu, društvena i ekonomska prava širom sveta i međunarodni mir i stabilnost.

LGBT ljudska prava mogu delovati nevažno u onim delovima sveta gde je borba sa siromaštvom i nasiljem u vrhu svakodnevnih prioriteta. Ipak, rad na prevazilaženju ovih problema trebalo bi da uključi rad na stvaranju boljih životnih uslova za LGBT osobe.

Još jedan globalni problem je migracija. Svet postaje sve manji i manji, sve više ljudi putuje svetom, stvara prijateljstva i upoznaje ljubavnike/ljubavnice ko-

---

³⁸ Jilani, H. (2007). *Report of the Special Representative of the UN Secretary General on Human Rights Defenders (Document A/HRC/4/37)*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/4session/reports.htm>.

ji/e im ponekad postaju životni partneri/partnerke. Ipak, većina zemalja poriče pravo dvo-nacionalnim a istopolnim parovima da jedan/na partner/partnerka sponzoriše imigraciju drugog/e, što venčani parovi različitog pola mogu. Čak ni istopolni parovi koji imaju bračni sertifikat ili registrovano partnerstvo koje priznaje zemlja porekla jednog/e partnera/partnerke, ne mogu biti sigurni u svoj status kada se presele u drugu zemlju.

Evropski ambijent

Evropa je danas sigurno jedan od vodećih regiona u svetskim razmerama ocenjujući poštovanje, zaštitu i unapređivanje ljudskih prava LGBT osoba. Ali Evropa je poznata i po jednom od najvećih genocida dvadesetog veka i jednom od najsistematičnijih istrebljenja homoseksualnih osoba između 1933. i 1945. u nacističkoj Nemačkoj³⁹. Posleratni period obeležen je tajnom homoseksualnošću u okruženju otvorene krivičnopravne i prikrivene, raznovrsne društvene represije. Od tada do danas je pređen dug put. U Evropi danas, uprkos ostvarenom napretku u borbi protiv diskriminacije, situacija je daleko od idealne. Najčešći je slučaj pojedinaca koji diskriminišu druge pojedince ali, povremeno, neke izjave političkih ili verskih lidera otkrivaju institucionalizovanu diskriminaciju.

Posebno pitanje su tzv. zemlje tranzicije u kojima pokušaji organizovanja marševa ponosa⁴⁰ još uvek izazivaju nasilje praćeno neadekvatnom reakcijom policije i homofobnim izjavama na glavnoj političkoj sceni. Generalni sekretar Saveta Evrope, Terry Davis, kaže „Evropa je često mnogo tolerantnija prema homofobiji nego prema njenim žrtvama. Oni su jedina manjina koja je ostavljena da brani sama svoja prava.“ I tu nisu samo u pitanju ljudska prava gejeva i lezbejki, već je problem širi pošto ljudska prava i vladavina prava ne mogu funkcionisati u društvu koje toleriše netrpeljivost, predrasude i mržnju.

Primer Ukrajine je ilustrativan: iako je ta zemlja dekriminalizovala homoseksualnost 1991. predrasude još postoje. Mnogi pripadnici starije generacije još

---

³⁹ Mršević, Z. (2000). Proces promena pravnog statusa lezbejki i homoseksualaca u Evropi i kod nas. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 52(3), 96-107.

⁴⁰ Širom sveta već više decenija lezbejke i homoseksualci proslavljaju svoj dan – 27. jun. U sredinama gde je pokret za prava homoseksualaca jak, na taj dan se organizuju tzv. marševi homoseksualnog ponosa u vidu javnih, uličnih povorki i parada. Time se zahtevaju veća prava za homoseksualce, ukazuje se na postojanje raznih oblika diskriminacije bazirane na njihovoj seksualnoj orijentaciji i zahteva se puna pravna zaštita i ravnopravnost. U sredinama pak gde su lezbejke i homoseksualci još uvek tretirani kao kriminalci ili psihijatrijski pacijenti, Dan ponosa se održava na manje javan način u zatvorenim prostorima. U današnje vreme marševi ponosa su najmnogoljudnije i nesumnjivo najglasnije javno i redovno godišnje izražavanje podrške zaštiti ljudskih prava a protiv diskriminacije koji se širom sveta održavaju u okvirima tradicija dugih u ponekim zemljama, već dvocifreni broj godina.

uvek misle da bi homoseksualce trebalo pravno progoniti i kažnjavati. „Mi živimo sa stigmatizacijom, diskriminacijom i homofobijom. U stalnom smo strahu da možemo biti napadnuti samo zato što smo gejevi.“ kaže Petro Poljancev iz Sveukrajinske mreže HIV pozitivnih ljudi. Čak i u glavnom gradu, samo nekoliko muškaraca su otvoreno gejevi dok su lezbejke bukvalno nevidljive. Mnogi za to okrivljuju pravno nasleđe Sovjetskog Saveza. U to doba homoseksualci su bili kriminalci i oni koji su bili otkriveni bili su slati u radne logore⁴¹.

Ipak, iz Evrope je potekla inicijativa da se svaka tvrdnja o postojanju opasnosti od navodne „homoseksualizacije društva“ mora smatrati ekvivalentnom rasističkim ili antisemitskim izjavama o navodnoj jevrejskoj zaveri radi postizanja dominacije nad svetom. Homofobične tvrdnje su apsurdne na isti način i jednako paranoične i opasne. Na početku 21 veka ravnopravnost znači takođe i ukidanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Od kada je 1999. na snagu stupila Directive 2000/78/EC, uvodeći nove odredbe o zabrani diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije, među ostalim osnovima, Evropska unija je postala sposobna da usvoji sledeće 2000. godine zakone koji zabranjuju diskriminaciju na osnovu starosti, invaliditeta, religije i drugog uverenja kao i seksualne orijentacije u oblastima zaposlenja i profesionalne obuke. Ovi zakoni regulišu pristup zaposlenju, uslove rada, nadoknadu za rad i prava i koristi povezane sa zaposlenjem. U dodatku, Evropska Komisija nije tolerisala nikakvo izostavljanje seksualne orijentacije kao osnove za diskriminaciju iz unutrašnjih radnopravnih propisa država članica⁴².

Antidiskriminacioni program⁴³

2001. Evropska unija je usvojila antidiskriminacioni program koji je i danas važeći u Uniji a koji je kreiran sa namerom da podrži napore država članica da se bore protiv diskriminacije. Taj program ima tri cilja:

- prvo, da otkrije domen i uticaj postojeće diskriminacije,
- drugo, da ojača sposobnost onih faktora koji se suprotstavljaju diskriminaciji da to mogu da rade sa više efikasnosti, i
- treće, da poveća svest o vrednostima koje su od suštinske važnosti za borbu protiv diskriminacije.

---

⁴¹ Fawkes, H. (2007). *Elton John gig divides Ukrainians*. Dostupno 16.06.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/6757945.stm>.

⁴² Poslednji primer je reagovanje na pokušaj da se donese letonski Zakon o radu uz izostavljanje seksualne orijentacije kao osnova zaštite od diskriminacije

⁴³ Mršević, Z. (2006). Evropa i mi – kako protiv diskriminacije. U L. Živković, *Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima* (str.95-124). Beograd: Labris.

Rezolucija o homofobiji u Evropi

Evropski parlament je 18. januara 2006. usvojio Rezoluciju o homofobiji u Evropi sa velikom većinom od 468 glasa za, 149 protiv i 41 uzdržanih. Rezolucija snažno osuđuje homofobiju i diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji u zemljama članicama EU i poziva sve evropske institucije i zemlje članice EU, kao i zemlje kandidatkinje za članstvo u EU, da hitno zaustave trenutne procese diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i promovišu i zaštite ljudska prava svih osoba koja se tiču njihove seksualne orijentacije.

Dok su neke članice EU već dosta postigle u oblasti zaštite od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i LGBT osobe imaju ista prava kao i ostali deo društva, u nekim drugim članicama EU se još uvek praktikuje diskriminacija. Najviše zabrinjava trenutno visok nivo homofobnih izjava i ponašanja u mnogim zemljama članicama koji je potpuno neprihvatljiv. Zbog toga, Evropski parlament,

1. Oštro osuđuje svaku diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji;
2. Poziva sve države članice da zajemče zaštitu lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba od homofobnog govora mržnje i nasilja i da istopolnim partnerstvima zajemče jednako poštovanje, dostojanstvo i zaštitu kakvu ima ostatak društva;
3. Podstiče države članice i Komisiju da oštro osude homofobni govor mržnje ili podsticanje mržnje i nasilja, i da zajemče da se sloboda izražavanja – koju garantuju svi ugovori o ljudskim pravima – poštuje u praksi;
4. Poziva Komisiju da zajemči da diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji bude zabranjena u svim sektorima kompletiranjem antidiskriminatornog paketa zasnovanog na članu 13 predlaganjem novih direktiva ili predlaganjem opšteg pravnog okvira koji pokriva sve temelje za diskriminaciju i sve sektore;
5. Podstiče države članice i Komisiju da pojačaju borbu protiv homofobije putem edukacije – kao što su kampanje protiv homofobije u školama, univerzitetima i medijima – kao i putem izvršnih, sudskih i zakonodavnih sredstava;
6. Naglašava svoju poziciju uzimajući u obzir „Godinu 2007 – Jednakost za sve“ da Komisija mora zajemčiti da se prema svim formama diskriminacije na koje se odnosi član 13 Ugovora i član 2 Odluke kojom je uspostavljena „Godina“ odnosi i tretira ih jednako, kao što se navodi u Izveštaju Evropskog parlamenta povodom predloga za odlučivanje Evropskog parlamenta i Saveta o „Evropskoj godini jednakih mogućnosti za sve (2007) – Prema pravednom društvu“, i podseća Evropsku

komisiju na njeno obećanje da će posebno pratiti ovu tematiku i podnositi izveštaje Parlamentu;

7. Podstiče Komisiju da zajemči da sve države članice pravilno izvršavaju Direktivu 2000/78/EC (utvrđuje opšti okvir za jednak tretman pri zapošljavanju i bavljenju određenom strukom) i započnu sudske postupke protiv onih država članica koje krše propise; takođe, poziva Komisiju da zajemči da godišnji izveštaji o zaštiti osnovnih prava u EU sadrže potpune i iscrpne informacije o opsegu homofobičnih zločina iz mržnje i nasilju u državama članicama;
8. Podstiče Komisiju da predlog za direktivu o zaštiti od diskriminacije zasnovane na temeljima pomenutim u članu 13 Ugovora o EK, koja bi imala istu oblast dejstva kao Direktiva 2000/43/EC;
9. Podstiče Komisiju da uzme u obzir započinjanje krivičnih postupaka u slučajevima kršenja direktiva iz člana 13;
10. Poziva sve države članice da preduzmu i druge akcije koje se čine prikladnim u borbi protiv homofobije i diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i za promovisanje i implementaciju principa jednakosti u njihovim društvima i pravnom poretku;
11. Podstiče države članice da usvoje zakone kojima bi se zaustavila diskriminacija sa kojom se suočavaju istopolni partneri i partnerke u oblastima nasleđa, imovinskih odnosa, stanarskih prava, penzije, poreza, osiguranja itd;
12. Pozdravlja nedavne korake u nekoliko država članica preduzete kako bi se poboljšao položaj LGBT osoba i donosi odluku da organizuje seminar za razmenu pozitivnih praksi 17. maja (Međunarodni dan borbe protiv homofobije);
13. Naglašava svoj zahtev da Evropska Komisija iznese predloge kojima se garantuje sloboda kretanja za građane i građanke Unije i članove i članice njihovih porodica i registrovanih partnerstava ma kojeg roda, koja se pominje u Rezoluciji Parlamenta od 14. oktobra 2004. o budućnosti oblasti slobode, bezbednosti i pravde;
14. Poziva države članice da najzad u potpunosti priznaju da su homoseksualne osobe bile žrtve nacističkog režima;
15. Nalaže Predsedniku da prosledi ovu rezoluciju Komisiji i vladama država članica i zemljama kandidatkinjama i zemljama koje su u procesu pridruživanja.

Evropska godina jednakih mogućnosti

Ni najpažljivije sastavljeni zakoni neće biti dovoljni za iskorenjivanje diskriminacije ako iza njih ne stoji jasna politička volja i podrška naroda. Zbog toga je 2007. proglašena za Evropsku godinu jednakih mogućnosti pod sloganom koji se naziva 4P (Prava, Predstavljanje, Poštovanje i Prepoznavanje). Aktivnosti godine se organizuju oko četiri teme. Evo šta ove teme znače za LGBT ljude.

Prava – Podizanje svesti o pravu na jednakost i nediskriminaciju i o problemu višestruke diskriminacije Podizanje svesti o ljudskim pravima i postojećim zaštitama od diskriminacije za lezbejke, gej, biseksualce i transrodne osobe u populaciji i LGBT zajednici trebalo bi da bude Glavni prioritet za Godinu jednakih mogućnosti.

Povrede osnovnih prava priznate međunarodnim zakonskim standardima – kao što je sloboda okupljanja, zaštita od govora mržnje i zločina mržnje i prava branitelja ljudskih prava – ostaju široko rasprostranjena u Evropskoj Uniji.

Štaviše, mnoge prepreke nastavljaju da ometaju implementaciju EU zakona o antidiskriminaciji: pojedinci koji su žrtve diskriminacije i maltretiranja na radnom mestu često nemaju potrebnu podršku i sredstva da traže svoja prava i nemaju pristup pravosuđu. Žrtve diskriminacije su suočene sa teretom neželjenog, prinudnog „coming out-a“⁴⁴ ako bi govorili o diskriminaciji koju trpe. Takođe je poznato da često podrška koju dobijaju od sindikata i tela za ostvarivanje ravnopravnosti je često ograničena nedostatkom kapaciteta, znanja ili stručnosti.

Ključna dostignuća Godine bila bi veće podizanje svesti i implementacija treninga o zakonu o antidiskriminaciji za tela za ravnopravnost, sindikate, advokate, NVO i usluge pravne pomoći kako bi se povećao njihov kapacitet za pružanje podrške žrtvama diskriminacije. Takođe je ključno učiniti LGBT ljude svesnijim njihovih prava: i dalje suviše često, LGBT ljudi žive sa maltretiranjem i diskriminatornim praksama misleći da je to „normalno“. Važno je pružiti im informacije o postojećim mehanizmima i dostupnim izvorima podrške.

Takođe, suštinski važno je uključiti poslodavce u inicijative podizanja svesti kako bi ih podučili o tome šta spada pod diskriminaciju na poslu. Diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji se dešava u praksi zapošljavanja, ali i kroz široko rasprostranjenu indirektnu diskriminaciju na radnom mestu (npr. nejednak pristup beneficijama zaposlenih) i strah od posledica neželjenog *coming out-a* odnosno otkrivanja nečije homoseksualnosti. Na primer, značajan broj homoseksualaca još uvek krije svoju seksualnu orijentaciju na radnom mestu zbog stigmatizacije, npr. u Irskoj, zemlji koja inače važi kao nediskriminišuća prema LGBT populaciji. Nedavno objavljeno istraživanje⁴⁵ navodi da dok je čak 79 po-

⁴⁴ Javnog deklarisanja/prizavanja/razotkrivanja svoje homoseksualnosti.

⁴⁵ Ingle, R. (2007). *Ireland: Half of gays hide sexuality in workplace*, *The Irish Times Friday 15 June 2007*. Dostupno 15.06.2007, sa <http://www.ireland.com/newspaper/frontpage/2007/0615/1181771100120.html>.

sto ispitanika otvoreno u pogledu svoje seksualne orijentacije pred prijateljima a 60 procenata pred svojom porodicom, samo je polovina „javna“ po tom pitanju na radnom mestu. Još jedno od dostignuća Godine trebalo bi da bude jačanje dijaloga i saradnje sa organizacijama poslodavaca radi identifikacije praksi koje promovišu uključenost na radnom mestu.

Konačno, Godina bi trebalo da doprinese pozitivnom razvoju pravne zaštite od diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji pružajući sredstva i usluge, posebno u oblastima obrazovanja, zdravlja i socijalne zaštite.

Predstavljanje – Stimulišuća debata i diskusija o povećanoj participaciji loše predstavljenih grupa u društvu kao i uravnotežena participacija muškaraca i žena.

Diskriminacija i isključenost koje trpe LGBT ljudi je suštinski povezana sa njihovom nevidljivošću. LGBT ljudi (obično) nisu obeleženi svojim izgledom i stoga su neprepoznatljivi na prvi pogled. Kao rezultat toga i statusni problemi LGBT ljudi ostaju dosta nevidljivi u društvu pri istraživanjima i na kraju, pri stvaranju politike.

Kao takvi, ciljevi „prepoznavanja“ bi trebalo da budu troslojni:

Eksplcitno priznavanje LGBT ljudi i njihovih prava kroz pozitivne akcije može biti vrlo efikasno i može suštinski doprineti uključenju LGBT ljudi. Na primer, firme mogu da izgrade kulturu poštovanja i uključenja podržavajući gej događaje u svojoj zajednici ili eksplicitno pozivajući partnere istog pola na proslave u kancelariji. Škole mogu biti proaktivne usvajajući i reklamirajući politiku protiv siledžijstva prema homoseksualnim učenicima i uključujući LGBT pitanja u svoj program. Sistemi zdravstvenih ustanova mogu doprineti pružanju jednakih prilika u zdravstvu postaravši se da se partneri istog pola smatraju porodicom i da mogu da učestvuju u donošenju odluka o zdravstvenom osiguranju svog partnera.

Zbog toga je potrebno omogućiti vidljivost LGBT ljudi u procesu stvaranja politike na nacionalnom i evropskom nivou kako bi se osiguralo da se njihov glas čuje, a takođe i omogućiti vidljivost lezbejki i transrodnih žena koje su često loše predstavljene unutar LGBT zajednice.

Prepoznavanje – promovisanje povezanijeg društva

Zločin mržnje i homofobično nasilje – uključujući i homofobično siledžijstvo u školi – su jedno od glavnih pitanja i briga LGBT ljudi u Evropi. U nekim slučajevima verbalno i fizičko nasilje se povezuje sa neprihvatanjem ljudi koji se ne povinuju normama koje postoje u društvu, npr. ljudi koji se ne ponašaju u kontekstu „muškarci treba da se ponašaju kao muškarci“ ili žene koje „nisu dovoljno ženstvene“. Ovo je često koren homofobičnog siledžijstva u školama. U drugim slučajevima, nasilje nad pojedincima zbog njihove stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije i polnog identiteta je često prouzrokovano govorom mržnje javnih ličnosti, uključujući političare i verske vođe.

U tom pogledu, dostignuća Godine bi bila usvajanje zakona koji štite od zločina mržnje zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i politike siledžijstva u školama i implementacija treninga za policiju i čuvare javnog reda o ljudskim pravima i antidiskriminaciji, uključujući i LGBT pitanja. Štaviše, Godinu bi trebalo upotrebiti i za stvaranje boljeg razumevanja i dijaloga između verskih grupa i LGBT ljudi. Sve je važnije promovisati razumevanje da se verske/religiozne zajednice i LGBT zajednice međusobno ne isključuju. Rad na ovom pitanju trebalo bi da se uporedi sa Evropskom godinom interkulturalnog dijaloga 2008. godine. Na kraju prosto ne treba ispustiti iz vida da se u društvu u kome su neke osobe ugnjetavane, niko ne može osećati slobodnim i jednakim.

Rezolucija o slobodi okupljanja i izražavanja Saveta Evrope

Kongres Evropskih lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope je usvojio 28. marta 2007. „Rezoluciju o slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke, gejeve, biseksualne i transrodne osobe“ kojom se snažno osuđuju nedavne zabrane paradi ponosa i drugih javnih manifestacija LGBT osoba u nekim evropskim zemljama. Kongres je podsetio lokalne i regionalne vlasti širom Evrope da je njihova dužnost da obezbede da su sloboda okupljanja i izražavanja pravo svih, uključujući bez diskriminacije i neheteroseksualne osobe.

Dosadašnja postignuća u domenu ljudskih prava LGBT osoba

U mnogim zemljama je borba protiv diskriminatornih pravila i praksi započela pre više od pedeset godina i bila je uspešna. U pobede međunarodnog pokreta za LGBT ljudska prava ubrajaju se:

1. skidanje homoseksualnosti sa zvanične liste psihijatrijskih bolesti;
2. velika lista zemalja koje su potpuno dekriminalizovale homoseksualna ponašanja i aktivnosti i ukinule diskriminatorne odredbe krivičnih zakona o različitom „age of consent“ (zakonski dozvoljenom uzrastu za stupanje u nekažnjive seksualne odnose) za homoseksualne i heteroseksualne dobrovoljne aktivnosti;
3. nove odredbe o ravnopravnosti u zakonima, koje eksplicitno pominju seksualnu orijentaciju;

4. rastući broj zemalja, država, pokrajina, teritorija, okruga ili gradova koji su zabranili diskriminaciju zasnovanu na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu;
5. i dalje mali, ali rastući broj zemalja koje su omogućile zakonite brakove istopolnim parovima;
6. sve znatnije povećanje broja zemalja koje dozvoljavaju istopolna registrovana partnerstva;
7. porast broja LGBT osoba u javnom životu u mnogim zemljama, bilo da su to otvoreno LGBT umetnici/umetnice ili osobe koje se bave politikom, što više nije neuobičajeno;
8. promene stavova javnog mnjenja koje je LGBT osobama omogućilo da budu ono što jesu i da žive sopstvene živote na načine na koje žele, bez straha; i
9. porast broja društvenih i privatnih institucija, uključujući organizacije za ljudska prava, sindikate i druge NVO, koje preuzimaju odgovornost da integrišu zaštitu LGBT ljudskih prava u svoj rad.

Zahtevi za unapređivanjem ljudskih prava LGBT osoba

Potrebno je usvajanje stava da je poštovanje prava osobe, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju, jedan od osnovnih kriterijuma za poštovanje ljudskih prava uopšte. Potrebno je kao prvo priznati seksualnu orijentaciju, rodni identitet i način izražavanja rodnog identiteta⁴⁶ izričito kao osnove postojećih diskriminacija, netolerancije, mržnjom motivisanih zločina i kršenja ljudskih prava. Postoje suštinski dokazi da su lezbejke, gejevi, biseksualne i transrodne zajednice posebno izloženi zločinima mržnje i da zbog toga postoji posebna potreba da se raznim programima reaguje na takvu situaciju. Ti programi obuhvataju prikupljanje podataka na sistematski način, dodatne obuke za policiju podizanja svesti i promocije mera borbe protiv svih vidova diskriminacije.

Vlasti svojim zakonima i praksama treba da eksplicitno priznaju pravo na azil zbog osnovanog straha od gonjenja zasnovanog na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Visoki komesar za izbeglice Ujedinjenih nacija treba da unapredi svoje delovanje i ubedi nacionalne vlade da primenjuju Smernice o gonjenju na osnovu roda, koje su usvojene 2002. godine.

Zahteva se od nacionalnih vlada rezidencijalna prava za partnere/partnerke iz inostranstva, po istim uslovima koje imaju venčani parovi različitih polova, bez diskriminacije zasnovane na polu, seksualnoj orijentaciji ili rodnom identite-

---

⁴⁶ Sexual orientation, gender identity and gender expression

tu. Međunarodni ugovori treba da se reformišu i dodele istopolnim parovima ista prava koja imaju venčani parovi različitih polova.

Posebno je važno da sve vlade razviju i primenjuju opsežne politike protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u svim društvenim sektorima. To bi najuspešnije moglo biti urađeno u okviru opšte anti-diskriminacione politike koja bi bila dizajnirana tako da se bori protiv svih oblika diskriminacije u svim životnim sferama, na svim poljima – ali bez izostavljanja LGBT problematike. Takve anti-diskriminacione politike treba da se fokusiraju i na pravnu jednakost, čime bi se zaustavio nezadovoljavajući tretman države i na društvenu ravnopravnost, borbom protiv predrasuda i diskriminacije u društvu i od strane privatnih lica.

Potrebno je da vlade garantuju prava svim građanima i građankama, uključujući LGBT. LGBT eksperti i ekspertkinje i organizacije treba da budu uključene u planiranje i izvršavanje takvih politika i da se njihovi efekti pažljivo nadgledaju. LGBT ljudska prava treba da budu deo opšteg kreiranja politike. To znači da, pre nego što odluke budu donete, efekti predloženih politika na položaj LGBT osoba moraju biti identifikovani i uzeti u obzir.

Zanimljiva je inicijativa da se podrži Akcioni plan usvojen na konferenciji „Workers Out!“ (Radnici/radnice – izađite iz „tajnosti“) i „Out for Business!“ („Autujte se“ na poslu) što znači redizajniranje radnog ambijenta u kome se LGBT zaposleni neće plašiti za svoje radno mesto i opšti radni status ako su otvoreni u pogledu svoje seksualne orijentacije. Potrebno je s tim u vezi da vlade i društvene institucije daju dobar primer, odstranjivanjem diskriminacije nad svojim LGBT radnicima i radnicama i promovisanjem ravnopravnosti i bezbednosti na radnom mestu.

Zahteva se da sve vlade koje to do sada nisu učinile reformišu zakone o porodici tako da utiču na povećanje legalnih mogućnosti postojanja raznolikosti porodičnog života: omogućavanjem istopolnih brakova, omogućavanjem sličnih partnerskih prava svim nevenčanim parovima, i obezbeđivanjem jednakog pristupa mogućnostima za roditeljstvo za sve.

Traži se da odgovarajuće (nacionalne ili lokalne) vlasti koje su zadužene za obrazovne politike, uključujući školske odbore: uključe lekcije o LGBT ljudskim pravima u školske programe; i preduzmu mere u borbi protiv zastrašivanja i nasilja nad LGBT učenicima/učenicama i profesorima/profesorkama. S tim u vezi i mediji treba da doprinose razbijanju stereotipa i promovišu realističnu vidljivost LGBT osoba. A medicinske ustanove i individualne zdravstvene službe treba da budu otvorene za specifične zdravstvene potrebe LGBT osoba, da se bore protiv predrasuda i bez diskriminacije obezbede adekvatne informacije. Vlade treba da dozvole sve medicinske tretmane koji su neophodni za promenu pola, da finansiraju takve tretmane onoliko koliko im sredstva dozvoljavaju i da prilagode zakonske regulative tako da transrodnim osobama dozvole da pravno promene pol tako da odgovara njihovom rodnom identitetu.

Podstiču se religijske institucije i verske organizacije da primene u praksi principe tolerancije i ravnopravnosti prema LGBT osobama među njima, i da doprinesu borbi za LGBT ljudska prava širom sveta.

Kršenje ljudskih prava LGBT osoba

Kada je u prethodnom tekstu rečeno da iako je istopolni odnos u svim evropskim zemljama odavno dekriminalizovan, situacija još nije idealna, mislilo se uglavnom na postojeću situaciju permanentnog kršenja ljudskih prava neheteroseksualne populacije. U nekim evropskim zemljama trenutno postoje tri osnovne situacije kršenja ljudskih prava LGBT populacije: problemi oko organizovanja i održavanja marševa ponosa što predstavlja uskraćivanje slobode miroljubivog okupljanja, napadi i odsustvo zaštite za aktiviste ljudskih prava LGBT populacije i napadi i odsustvo adekvatne zaštite od njih u pogledu gay bashing-a ili grupnih napada na individualne homoseksualce⁴⁷.

Christine Loudes, Policy Director u ILGA-Evropi smatra da su glavni problem⁴⁸ u pogledu ljudskih prava neheteroseksualnih osoba kršenja koja se odnose na slobode okupljanja, izražavanja i udruživanja, kao i diskriminacija LGBT osoba u svim oblastima života. Izveštaji o pojedinim slučajevima govora mržnje, zločina mržnje i diskriminatornog ponašanja policije prema neheteroseksualnim osobama koje su žrtve krivičnih dela takođe se redovno beleže.

Dvadeset članova Parlamentarne skupštine Saveta Evrope iz 13 različitih zemalja podnelo je 4. oktobra 2007. predlog da se Izveštaj te organizacije o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta dopuni novim pozitivnim i negativnim momentima. Kao pozitivno dostignuće navedeno je donošenje Principa Džogdžakarta u novembru 2006. kojim se kodifikuje širok dijapazon standarda i ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Ti Principi afirmišu obavezne međunarodne pravne principe koje sve države moraju da poštuju.

Kao negativna pojava ocenjen je porast javno izražavanog neprijateljstva prema neheteroseksualnim osobama oličen u govoru ruskog patrijarha Alekseja II koji je 2. oktobra 2007. održan pred Svetom Evrope u kome je homoseksualnost opisana kao mentalna bolest, slična kleptomaniji⁴⁹. Njegov stav motivisan je

---

⁴⁷ Mršević, Z. (2003). Evropske političke i pravne promene statusa homoseksualnih osoba. U N. Đurđević-Filipović, R. Grubačić, *Edukacija ženskih nevladinih organizacija o lezbejskim ljudskim pravima* (str.167-190). Beograd, Labris.

⁴⁸ Posle tri godine LIBE Odbor Evropskog Parlamenta je imenovao izvestioca da pripremi izveštaj o osnovnim pravima u EU od 2004-2007. To će biti prilika da se prilože i izveštaji o kršenju ljudskih prava neheteroseksualnih osoba na čemu radi ILGA Evrope.

⁴⁹ Telegraph (2007). *Gay people are ill, says Russian patriarch. Homosexuals are like kleptomaniacs and have an illness, the head of Russia's, Orthodox Church said yesterday.* Dostupno 03.10.2007, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/10/03/wgay103.xml>.

pre svega negativnim odnosom prema marševima ponosa koje smatra nedozvoljenom propagandom homoseksualnosti.

135 nevladinih organizacija iz Evrope i Severne Amerike⁵⁰ obratilo se u oktobru 2007 jednoj međunarodnoj organizaciji tražeći od te organizacije da prizna seksualnu orijentaciju, rodni identitet i ispoljavanje kao važne elemente za poštovanje ljudskih prava. Oni su pripremili nacrt Deklaracije kojom se pozivaju države članice da poštuju svoje obaveze iz međunarodnih ugovora i nacionalnih ustava u pogledu zaštite i unapređenja ljudskih prava svih osoba bez diskriminacije. Potpisnici su naveli da njihovi izveštaji i dokumentacija posebno ukazuju na postojanje izloženosti neheteroseksualnih osoba zločinima mržnje pa zbog toga pozivaju države članice da donesu posebne programe radi sprečavanja i kažnjavanja tog kriminala⁵¹.

Problem kršenja ljudskih prava neheteroseksualnih osoba predstavlja i javno angažovanje verskih lidera svih većih konfesija kojim se osuđuju homoseksualnost i parade ponosa kao propaganda homoseksualnosti. Primer oktobarskog govora ruskog patrijarha Alekseja II pred Savetom Evrope je paradigmatičan u tom smislu⁵². On je naime ukazao na konflikt između ljudskih prava i morala, što sa svoje strane takođe doprinosi stvaranju jednog fronta mržnje, odbacivanja neheteroseksualnih osoba kao i negiranja potrebe da se poštuju njihova ljudska prava. „Od samog početka ljudska prava su se razvijala u kontekstu hrišćanskog morala sa kojim su formirala tandem. Ali danas se pojavio razlaz između ljudskih prava i morala i taj razlaz preti evropskoj civilizaciji. Možemo da jasno uočimo kako se nova generacija ljudskih prava suprotstavlja moralu⁵³“

---

⁵⁰ Među potpisnicima su organizacije kao što su npr: European Social Platform, Human Rights First (USA), European Women's Lobby, Amnesty International EU Office, International Helsinki Federation for Human Rights, European Network Against Racism (ENAR), European Roma Rights Center and European Anti-Poverty Network kao i desetine nacionalnih i lokalnih organizacija za zaštitu ljudskih prava kao i prava LGBT osoba.

⁵¹ Euro Queer (2007). *The European Union against Discrimination*. EURO-LETTER, No. 146 September 2007, sa liste Euro Queer. Dostupno 11.11.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/publications/euro_letter.

⁵² Telegraph (2007). *Gay people are ill, says Russian patriarch. Homosexuals are like kleptomaniacs and have an illness, the head of Russia's, Orthodox Church said yesterday*. Dostupno 03.10.2007, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/10/03/wgay103.xml>.

⁵³ Reuters (2007). *Russian Patriarch links rights and Christian ethics*. Dostupno 02.10.2007, sa <http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKL0235459920071002?pageNumber=2>.

5. ISTORIJA PARADI PONOSA: AMERIKA

Sećati se istorije ne treba samo zbog sećanja na nekadašnje načine kršenja ljudskih prava i stare tiranije, već zbog prepoznavanja sadašnjih načina na koji se ljudska prava i dalje krše, tih stalno prisutnih obrazaca koji su još uvek među nama⁵⁴. Iako nam se čini da su mnoge stvari nepovratno promenjene, npr. da je opšte prihvaćeno da vrednost i dostojanstvo svakog ljudskog bića predstavljaju centralni deo filozofije univerzalnosti ljudskih prava i dalje su potrebne međunarodne aktivnosti, lokalni aktivizam i državne garancije kako bi se očuvali vrednost i dostojanstvo svih pojedinaca i pojedinki na svetu.

Istorijski osvrt je u konkretnom slučaju pogotovo važan zbog toga što su stara osporavanja i ograničenja ljudskih prava i sloboda ponovo izronila iz mraka prošlosti i kao da su zadobila novi život u pojedinim zemljama evropske tranzicije.

Policijska represija tokom pedesetih i početkom šezdesetih

U Sjedinjenim Državama pre 1965. godine, policija je na razne načine maltretirala prisutne vršeci racije u gej barovima, u nameri da ucenjuje homoseksualce. Racije su organizovane najviše zbog toga da bi se prinuđivanje vlasnika tih barova na plaćanje reketa policiji za njihovu „zaštitu“ opravdalo i prikazalo kao neophodno. Identitet svakog ko je zatečen racijom je beležen i ponekad davan novinama da ga objave. Policija je koristila svakakva opravdanja za hapšenja po optužbama za navodno nepristojno ponašanje na javnom mestu pod čim je bila slobodna da smatra sve, od ljubljenja i držanja za ruke pa čak i „više od dva komada odeće namenjene osobama suprotnog pola“ ili samo prisustvo u baru za vreme racije.

Te policijske racije gej barova i noćnih klubova bile su sastavni deo gej života u gradovima širom SAD, sve do sredine 1960-ih, kada su iznenadne racije u barovima u mnogim većim gradovima postale primetno ređe. Smanjivanje broja racija može se pripisati brojnim sudskim postupcima pokretanim zbog policij-

---

⁵⁴ Lesing, D. (1993). *Tamnice u kojima smo izabrali da živimo*. Beograd: Bata.

skih zloupotreba i prekoračenja ovlašćenja i povećanom otporu aktivista angažovanih u odbrani ljudskih prava.

Naime, početkom šezdesetih a naročito od 1966. godine, politika se promenila zbog učestalih žalbi grupa za zaštitu ljudskih prava i homofilnih grupa⁵⁵ (npr. Mattachine) na policijsko hapšenje gejeva na ulicama na osnovu olakih ili iskonstruisanih optužbi za tobože nepristojno ponašanje. Zbog toga je policijski vrh dao instrukcije policiji da ne provocira gejeve da bi im se pripisalo neko, bilo kakvo kršenje zakona. Takođe je zahtevao da svaki policajac u civilu mora imati građanina kao svedoka prilikom hapšenja neke gej osobe. To je doprinelo mnogo slobodnijem i vidljivijem ponašanju homoseksualaca na ulicama koji više nisu morali da strepe od hapšenja samo zato što „liče“ na homoseksualce.

Iako su homofili različiti od pripadnika pokreta za gej oslobođenje, oni danas nama ne izgledaju kao protivnici. Naime, homofili su se zalagali za poboljšanje javne predstave o homoseksualcima tako da bi postala prihvatljiva u glavnim društvenim tokovima. Borci za gej slobode su naprotiv, svojom različitošću odbijali da se udvaraju društvu potvrđivanjem navodne istosti. Homofili su tražili asimilaciju a pokret za gej oslobođenje se gradio oko pojma različitog gej identiteta, i bio zainteresovan za potvrdu i stvaranje novog osećaja idetiteta, takvog koji bi počivao na ponosu da se bude gej. Pokret homofila, kao raniji prethodio je pokretu za gej oslobođenje i suštinski je doprineo generisanju snažnog osećaja za zajednicu i za politiku identiteta. Njegovo nasleđe je prethodilo i doprinelo pokretu za gej oslobođenje.

Čikaško društvo za ljudska prava je obezbedilo obrazac za kasnije organizacije homofila poput društva Mattachine i Kćeri Bitlsa osnovane 1951. odnosno 1955. U početku je Društvo Mattachine bilo skoro tajno društvo. Polazeći od shvatanja da su homoseksualci populacija nesvesna svog statusa „društvene manjine, zatvorene unutar područja kulture“ razvili su kao svoj politički zadatak ohrabrenja formiranja kolektivnog identiteta homoseksualaca. Time bi oni postali sposobni da prepoznaju sopstvenu diskriminaciju i društvenu marginalizaciju, čime bi sticali potrebnu energiju da se bore protiv represije.

Pijuckanje

Osim upornog podnošenja žalbi na policijske zloupotrebe, „Mattachine“ grupa⁵⁶ se posebno fokusirala na Državnu agenciju za piće (State Liquor Autho-

---

⁵⁵ Iako su u to vreme homofili bili suprostavljeni pokretu za gej oslobođenje, danas sa istorijske distance, je jasno da su oba bila neophodna u ostvarivanju ljudskih prava neheteroseksualnih osoba.

⁵⁶ Društvo Mattachine se iz svoje prvobitne baze u Los Anđelesu razgranalo i oformilo grupe u Njujorku i Čikagu. 1953. Društvo je pokrenulo magazin (One – Jedan), gde su prvi put javno ispoljili „borbeni ponos da se bude gej“.

rity – SLA), zbog njihove represivne politike oduzimanja licence ugostiteljskim objektima koji toče piće homoseksualcima što je bilo vid politike diskriminativnog vršenja pritiska na gej barove. Predsednik Mattachine je sproveo „pijuckanje“, aktivnost planiranog sastanka novinara sa dva gej muškarca. Namera je bila da se omogući pravno osporavanje odredbe da se baru može oduzeta dozvola za alkohol ako bi osoblje svesno služilo piće grupi od tri ili više homoseksualaca. Time bi se zapravo dokazalo postojanje politike SLA kao diskriminativne, nezakonite politiku pritiska, ucene i zatvaranja barova. Konkretno, kada bi barmen odbio da ih posluži podneli bi tužbu gradskoj Komisiji za ljudska prava. Nakon više akcija „pijuckanja“, predsednik SLA je izjavio da njegovo Odeljenje u stvari ne zabranjuje prodaju alkohola homoseksualcima čime je praktično okončana ta nezakonita praksa. Bazirano na tome, sledeće godine u dva odvojena sudska slučaja je presuđeno da je potreban „suštinski dokaz“ kako bi se ugostiteljskom objektu oduzela dozvola za alkohol a ne samo prisustvo grupe muškaraca za koje bi se možda moglo pretpostavljati da su homoseksualci. Uskoro je i javno ljubljenje dva muškarca prestalo da se smatra kao nedolično ponašanje. Broj gej barova je stalno rastao nakon 1966. godine.

Pobuna Kamenog zida

Stounvol pobuna se obično smatra za početak modernog pokreta za prava lezbejki i gejeva. U junu 1969. godine, grupa lezbejki, gejeva, biseksualaca, transrodnih ljudi pobunila se nakon policijske racije u Stounvolu, gej baru u Njujorku. Za razliku od sličnih policijskih racija u kojima su se policajci neometano izivljavali nad svim zatečenim na mestu događaja, stounvolško „mesto događaja“ je na silu odgovorilo silom. Ostalo je zabeleženo da je Silvija Rivera, aktivistkinja za transrodna prava i osnivačica Fronta gej oslobođenja (Gay Liberation Front) i Saveza gej aktivista bila baš ta koja je prva uzvratila udarac policiji i time izazvala masovnu tuču koja je prerasla u pravu pobunu.

Pobuna u Stounvolu je zapravo naziv niza nasilnih sukoba između njujorške policije i grupe gej i transrodnih ljudi koji su počeli u noći između 27. i 28. juna 1969. godine i trajali nekoliko dana. Takođe poznata i kao Buna u Stounvolu ili jednostavno Stounvol, ona je bila prekretnica u svetskom pokretu za prava gejeva. Naime, gej i transrodni ljudi nikada ranije nisu delovali zajedno u tako velikom broju da se silom suprotstave maltretiranjima od strane policije kojem su bili redovno izloženi.

Analiza stounvolskog scenarija

Danas se obično navodi da je sve počelo od Kamenog zida, u Njujorku. 27. juna 1969. godine u Stonewall baru u Grinič Vilidžu u donjem Njujorku gde je na malom prostoru bilo okupljeno oko dvesta posetilaca, uglavnom gej muškaraca, transvestita i poneka lezbejka. Stounvol je bio bar niske kategorije i njegova klijentela su bili uglavnom nezaposlena omladina, radnici i «obojeni». Kao i većina gej barova bio je pod kontrolom Mafije, što je značilo da su cene pića i svega ostalog bile previsoke, zapravo paprene. On je bio otvoren samo zahvaljujući plaćanju „zaštite“ Mafiji i mita davanom policiji. Policija sa svoje strane nikada nije bila preduzimljiva da zaštiti homoseksualce od napada huligana i raznih ucenjivača. U stvari ona je otvoreno saradivala sa organizovanim kriminalom radi izrabljivanja homoseksualaca. Sve te činjenice su doprinele žestini sukoba.

Te vrele junske noći 1969. patrola od osam policajaca krenula je u raciju u Stounvol. Bilo ih je samo osam jer je to bio bar za „tetke“, za koje se smatralo da nisu u stanju da uzvrate i dakle niko nije očekivao nevolje.

Racija je na početku sledila uobičajenu rutinu postupanja: policija bi prvo legitimisala goste i izivljavala se nad njima. Zatim bi uhapsila sve za koje je sumnjala da su homoseksualci i u patrolnom vozilu bi ih sprovela u policijsku stanicu. Tamo bi bili ispitivani, poneko tučen, a svi ucenjivani, ponižavani i maltretirani. Zadržani bi zbog identifikacije i evidentirani ako su maloletni, drogirani ili traženi iz nekih drugih razloga, ili ako bi im se moglo pripisati neki od trenutno nerasvetljenih slučajeva.

Ali krajnje neočekivano ovoga puta ispred bara počelo je da se okuplja sve više ljudi, vičući i protiveći se policiji. Gomila je postajala sve brojnija i sve gnevija. Pre nego što su shvatili šta se dešava policajci su se našli suočeni sa opasnim napadom povelike neprijateljske mase⁵⁷. Zapanjena neočekivanim otporom, policija se povukla u bar sa izvađenim revolverima, pucajući u vazduh da spreče one najbliže da ih napadnu. Heteroseksualnog folk pevača Dejva van Ronka, koji je prolazio tuda, policija je zgrabila, odvukla u bar i prebila, što je izazvalo još veće ogorčenje okupljene gomile koja je intenzivirala svoje napade. Gnevna gomila ispred bara je u međuvremenu oslobodila uhapšene iz policijskog vozila i organizovala opsadu bara sa policajcima koji su bili zarobljeni unutra. Neki su pokušali da zapale bar. Drugi su koristili parking satove kao ovnove za provaljivanje vrata kako bi naterali policajce da izađu. Priča o pobuni se brzo proširila i mnogi stanari kao i posetioци obližnjih barova požurili su na mesto događaja.

---

⁵⁷ Detalji o tome kako je pobuna počela variraju od priče do priče. Po jednoj priči, transrodna žena po imenu Silvija Rivera je bacila flašu na jednog policajca nakon što je bila udarana pendrekom. Još jedan izvor kaže da je jedna lezbejka koju su sprovodili do patrolnog vozila pružala otpor, što je izazvalo gomilu da učini isto. Kakav god da je bio neposredni povod, izbila je borba prsa u prsa u gomili koja je brzo savladala policiju.

Letele su kamenice i flaše a ceo kraj je bio alarmiran i na nogama u grozničavom iščekivanju razvoja događaja. Pošto su se našli u klopki osmorica zarobljenih policajaca su pozvali pomoć iz policijske stanice.

Policija je poslala dodatno ljudstvo u vidu Taktične patrolne jedinice, određena za suzbijanje u to doba čestih gradskih buna, prvobitno obučena da se suprotstavlja protestima protiv rata u Vijetnamu i sukobima sa Crncima u Harlemu. Taktična patrolna jedinica je došla da rastera gomilu. Međutim, ne samo da nisu uspeli da ih rasture već su uspeli samo dodatno da razjare okupljenu masu koja ih je obasula kamenjem i drugim projektilima. Protestna gomila okupljena oko bara bacala je flaše i kamenje i uzvikivala „Gay Power!“. Gomila, procenjena na preko 2000 ljudi, borila se sa preko 400 policajaca. U nemogućnosti da razbije masu ispred Stounvola, tokom noći, policija je po gradu hvatala mnoge muškarce feminiziranog izgleda koje je pretukla⁵⁸. To je konačno povuklo obarač sukoba širih razmera koji su izbijali na raznim mestima. Razbijani su izlozi, paljene vatre i uključivani požarni alarmi, kante za đubre i kiše kamenica su bacani na policajce u celom Vilidžu a njihovi automobili su bili prevrtani i spaljivani.

Gnevnim akterima prvobitnog poprišta bitke pridružili su se umetnici, siromašni, studenti, jednom rečju građani Vilidža, ali i ostali ljudi ogorčeni zbog policijske represivnosti. Veći ulični neredi su trajali tri noći. Počinjali su pred veće okupljanjem i zajedničkim marširanjem sve većeg broja izazovno obučanih homoseksualaca oba pola provokativnog ponašanja. Nemiri su se privremeno smirivali tek pred zoru. Usled eskalacije nasilja policija je bila prinuđena da potpuno napusti ceo kraj. Manji incidenti nastavili su da izbijaju celog leta sve do formiranja političke organizacije Gej oslobodilačkog fronta (Gay Liberation Front) koja je počevši od avgusta te godine, umesto neplanskih sukoba, energiju postojećeg gneva usmerila na osmišljene akcije.

Pojava Fronta je iznenadila policiju ali i Njujork. Jedan „normalni“ čin svakodnevne represije izazvao je neočekivano organizovan, široko bazirani politički odgovor. Homoseksualne žene i muškarci su do tada nastojali da žive u što većoj diskreciji i smatrali su se srećnim da budu ostavljeni na miru. Nikakvo javno manifestovanje homoseksualnosti do tada nije bilo zamislivo jer se smatralo da se radi o nečemu sramnom što „mora“ da se čuva u privatnosti kao stroga tajna i lična sramota. Mnogi homoseksualci, do tada paralisani strahom i terorisaní grizom savesti odlazili su tih junskih dana u Vilidž da bi po prvi put u životu imali prilike da se oseću jakim i slobodnim u svom seksualnom opredeljenju, bez stida i straha koji su do tada bili redovni deo njihovih života. Javni zagrljaji i poljupci desetina lica istog pola koja su zatim pevala pesme i izvikivala parole u prilog seksualnih sloboda čime je svako veće počinjalo protestno okupljanje u Grinič

---

⁵⁸ Samo prve noći 13 ljudi je bilo uhapšeno, a povređena su četiri policajca, kao i neutvrđen broj protestanata. Poznato je, međutim, da je nekoliko buntovnika bilo ozbiljno pretučeno od strane policije.

Vilidžu, njihov javno demonstrirani gnev i spremnost na obračun sa policijom i suočavanje sa javnošću, bili su potpuno neočekivana novina.

Ostaje pitanje zašto je u Stounvolu bila racija ako su gej barovi postepeno postajali sve legalniji i sve brojniji i ako je već došlo do racije, zašto je ona bila drugačija od rutinskih racija toga tipa koje nisu ni izbliza dovele do krvavih obračuna⁵⁹. Takođe, racije su se obično izvodile dovoljno rano uveče kako bi posao mogao da se vrati u normalu pre udarnih časova noći. Posetioci Stounvola su bili navikli na takve racije i uprava je bila u mogućnosti da otvori restoran ili iste noći ili sledećeg dana⁶⁰.

Brojni su razlozi koji su baš Stounvol bar učinili lakom metom: radio je bez dozvole za alkohol; imao je veze sa organizovanim kriminalom; i oskudno obučen „go-go dečaci“ kao zabava predstavljali su dodatni element uznemirenja. Mnogi od prisutnih su bili transrodni, uključujući i muškarce preobučene kao žene, tzv. dreg kraljice (drag queens). Potpuno iskonstruisano, jer se radilo o baru niske kategorije sa slično niskokategorijom klijentelom, smatralo se još i da postoje indicije da je Stounvol krčma bila jedna od lokacija za skupljanje informacija o gej muškarcima koji su radili u Vol Stritu. Povećan broj krađa iz brokerskih kuća u Vol Stritu naveo je policiju da sumnja da su gej muškarci, prisiljeni ucenom, bili iza tih krađa.

Drugačijeg karaktera su bile tvrdnje da je rasa možda bila dodatni faktor. Naime, na odluku da policija izvrši raciju bara možda je uticala činjenica da će većina homoseksualaca na koje će naići biti druge boje kože, Crnci i Hispanci, i stoga joj se još više može zameriti. Veliki procenat spoljnih pobunjenika su takođe bili muškarci druge boje kože.

Konačno, Njujork je tada bio u sred kampanje za gradonačelnika i Džon Lindzi, čija je partija izgubila prethodne stranačke izbore, želeo je da se to ne desi u na gradskim izborima. Zbog toga je nastojao da se svakako „dokaže“ pred javnošću, npr. akcijom čišćenjem sumnjivih gradskih barova.

---

⁵⁹ Ono što je raciju iz juna 1969. godine možda učinilo drugačijom bila je smrt Džudi Garland, važne kulturne ikone sa kojom su se mnogi iz gej zajednice identifikovali, a koja se desila nedelju dana ranije, Opipljiva tuga zbog njenog gubitka kulminirala je njenom sahranom u petak 27. juna kojoj je prisustvovalo 22 000 ljudi, uključujući možda 12 000 gej muškaraca. Neki ljudi su tvrdili da su se posetioci bara pobunili jer su prethodno dosta popili zbog smrti Garlandove, mada je većina posetilaca koji su se pobunili i koji su potom bili intervjuisani, odbacila ovu tvrdnju.

⁶⁰ Oko otprilike 1:20h, mnogo kasnije nego kod uobičajene racije, osam policajaca ušlo je u bar. Većina posetilaca uspeo je da izbegne hapšenje pošto su jedini koji bi bili uhapšeni «bili oni bez lične karte, oni obučen u odeću za suprotni pol i neki ili svi zaposleni».

Pad igle koji je čuo ceo svet: početak stvaranja tradicije

Sile koje su ključale uoči pobune više nisu bile nevidljive. Zajednice homoseksualaca i organizacije za zaštitu njihovih prava koje su postojale već dve decenije, dobile su savršen ambijent za ujedinjenje i stvaranje Fronta za gej oslobodjenje (Gay Liberation). Do kraja jula Gay Liberation Front (GLF) je oformljen u Njujorku i do kraja godine GLF se mogao videti u gradovima i na univerzitetima širom zemlje.

Posle prestanka nasilja energija sukoba transformisala se u snažnu težnju da se osmisle političke aktivnosti. Front je npr. poveo kampanju protiv vlasnika gej barova za koje se smatralo da parazitiraju od novca homoseksualaca iznuđujući im najviše moguće cene i sarađujući sa organizovanim kriminalom i korumpiranom policijom. Držali su javne skupove, izdavali novine *Outcome* i organizovali proteste zahtevajući da se u ulici Kristofer policiji simbolično jednom godišnje ceo dan zabrani ulazak – dan kada bi u toj ulici moglo javno da se manifestuje i otvoreno demonstrira sopstvena homoseksualna orijentacija.

Jedno žensko ime treba da ostane upamćeno: Brenda Hauard, poznata kao „majka ponos“, liderka GLF u početku i GAA u ranoj post-stounvolskoj eri koordinisala je Miting obeležavanja prvog meseca Stounvolске pobune, a zatim i „Liberation“ šetnju na Dan Kristofer Strita 28. juna 1970. godine kojom se obeležila prva godišnjica stounvolске pobune. Hauardova je takođe došla na ideju o seriji događaja u trajanju od nedelju dana, čime su zapravo stvorene osnovne konture onoga što je danas poznato kao Dan ponosa (Pride Day). Tako je nastala prva od produženih LGBT prajd proslava koje se po približno istom scenariju danas održavaju širom sveta.

Slične organizacije su ubrzo formirane širom sveta, uključujući Kanadu, Francusku, Britaniju, Nemačku, Belgiju, Holandiju, Australiju i Novi Zeland. Sledeće godine, u znak obeležavanja Stounvol pobune, GLF je organizovala šetnju od Grinič Vilidža do Central Parka. Između 5 000 i 10 000 muškaraca i žena učestvovalo je u toj šetnji. Šetnje za prvu godišnjicu koje su organizovale druge grupe su takođe bile održane u San Francisku i Los Anđelesu 1970. godine na kojima je učestvovalo prema procenama oko 100 hiljada ljudi.

Mnoge proslave gej prajda izabrale su mesec jun za održavanje svojih parada i događaja za proslavu „Pad igle koji je čuo ceo svet“. Mnogi veći američki gradovi, uključujući Njujork, Čikago, Hjuston, San Francisko, Sijetl, Mineapolis i Kolambas, kao i drugi gradovi kao što je Toronto održavaju gej prajd šetnje poslednje nedelje juna sećajući se Stounvola. Drugi gradovi, kao što je Enkoridž (Aljaska), Baltimor, Merilend i Vašington održavaju svoje parade početkom juna. Ipak, drugi, kao što je Dalas, Teksas i Palm Springs, održavaju svoju proslavu u potpuno drugom mesecu. Istaknuta britanska grupa za prava gejeva, Stounvol,

nazvana je po pobuni. Brojni gej barovi širom sveta nose ime tog revolucionarnog bara – dva najčuvenija su *Stounvol* i *Mus Laundž* u Alentaunu, Pensilvanija i *Bar Stounvel* u Sidneju, Australija.

U Njujorku i Atlanti dan kada se obeležava pobuna Stounvol prozvan je Dan gej oslobođenja (Gay Liberation Day), u San Francisku i Los Anđelesu zvao se Dan gej slobode (Gay Freedom Day). Oba ova imena su se raširila kada je sve više gradova i varoši počelo da održava slične proslave.

U 1980-im došlo je do velike kulturne promene u obeležavanju Stounvol-ske pobune. Prethodne loše organizovane, jednostavne, gore-dole šetnje bez mnogo političkog sadržaja ili zabave, preuzeli su bolje poslovno organizovani i manje radikalni elementi gej zajednice. Šetnje su izgubile izraze „Liberation“ i „Freedom“ iz svog imena pod pritiskom konzervativnijih članova zajednice i zamenile ih filozofijom ličnog ponosa zbog svoje seksualne orijentacije („Gay Pride“). U liberalnijem gradu San Francisku ime gej parade i proslave nije promenjeno iz Parada na Dan gej slobode (Gay Freedom Day Parade) u paradu Dana gej ponosa (Gay Pride Day Parade) sve do 1994. godine. Grčko slovo lambda i roze trougao koji su bili revolucionarni simboli Gay Liberation pokreta su inkorporirani u Gay Pride, ili Pride, pokret, označavajući određeni simbolički kontinuitet sa njegovim radikalnijim počecima.

Mnogi univerziteti u Sjedinjenim Državama od toga vremena imaju klubove ili društva za studente koji se identifikuju kao LGBT. Ovi klubovi često menjaju svoja imena zbog brze evolucije političke korektnosti i želje da deluju uključeno. Jedan popularan (mada ne i tačan), kasnije skovani akronim koji je trenutno u opštoj upotrebi je PRIDE „People Rejoicing In Diversity Everywhere“ (Ljudi koji uživaju u različitosti svuda).

6. ISTORIJA PARADI PONOSA: EVROPA

Dan ulice Kristofer

Dan ulice Kristofer (DKS, skraćena na srpskom, Christopher Street Day, skraćena na engleskom CSD), je godišnja evropska LGBT proslava koja se održava u raznim gradovima širom Evrope. Samo Nemačka i Švajcarska koriste izraz DKS, u drugim zemljama ista vrsta događaja se zove gej prajd ili prajd parada (parada ponosa). Austrija svoju prajd paradu zove Dugina parada. Najistaknutiji DKS događaji su u Kelnu i Berlinu u Nemačkoj i u Cirihi u Švajcarskoj.

DKS se u Evropi održava u znak sećanja na prvi veći ustanak homoseksualaca i drugih manjinskih grupa protiv napada policije koji su se dogodili u njujorškoj Ulici Kristofer u Grinič Vilidžu, 27. juna 1969. godine koja je započela u Stounvol baru.

Dok je Njujork slavio Dan oslobođenja (Liberation Day) ulice Kristofer poslednje subote svakog juna, počevši već od 1970. godine, prva dokumentovana LGBT parada u Nemačkoj bila je u Minsteru u aprilu 1972. godine. Prvi DKS se održao u Bremenu i Berlinu 1979. godine. Druge parade do 1979. godine su još uvek imale druga imena. Prva parada u Švajcarskoj je proslavljena 24. juna 1978. godine u Cirihi i zvala se Sećanje na dan oslobođenja ulice Kristofer (Liberation Memorial Day).

Skoro svaki veći grad u Nemačkoj proslavlja DKS. Iz organizatorskih razloga DKS se ne dešavaju istorijskog dana, 27. juna, već različitog vikenda između juna i avgusta. S jedne strane, DKS se smatraju za političke parade i stoga uključuju govore, političke parole i prisustvo kao i patronažu poznatih političara. S druge strane, DKS se obično poredi sa karnevalskim povorkama ili tehno paradama u kojima su slavlje i zabava glavni sadržaji. Ovo je ideja svih marševa (parada) ponosa: kroz slavlje, LGBT osobe pokazuju da mogu biti ponosni na sebe i svoj način života.

Tipična DKS parada uključuje grupe šetača i pokretne platforme koje obično obezbeđuju i prave članovi LGBT organizacija, ali se sve više koristi i kao platforma za političke kampanje i reklamiranje jer pokretne platforme političkih

partija i kamioni sponzora postaju sve brojniji. Takođe je tipično videti mnoge dreg kraljice ili žene i muškarce (uglavnom ove poslednje) oskudno obučene. Sodomazohistički orijentisani pojedinci takođe učestvuju u DKS paradi. Parada je obično vrlo vesela i ima vrlo podižuću i uzbudljivu energiju. Izuzev same parade, često se cele nedelje organizuju razni događaji kulturnog i političkog sadržaja oko DKS vikenda sa kulturnim događajima i feštama.

Porast i komercijalizacija, podjednako sa depolitizacijom, doveli su do alternativnog DKS-a u Berlinu, takozvanog Krojeberger DKS-a ili Transgenial DKS-a. Članovi političkih partija nisu pozvani da drže govore, niti partije ili kompanije sponzorišu pokretne platforme. Tek nakon parade, počinje komercijalno obojeni festival sa binom za političke govornike i zabavljače.

Evroponos (EuroPride)

EuroPride je centralni, međunarodni marš ponosa lezbejki, gejeva, biseksualaca i transrodnih ljudi čiji je domaćin svake godine neki drugi evropski grad. Tokom nekoliko, obično nedelju dana, u gradu se svuda odigravaju brojni umetnički, sportski i zabavni programi. Vrhunac događaja je obično za vikend sa tradicionalnom paradom (maršem) ponosa u stilu Mardi Gra, živom muzikom, specijalnim večerima u klubovima i bdenjem u znak sećanja na žrtve SIDE.

Grad domaćin je obično onaj sa dobro uspostavljenim redovnim gej prajd događajem ili onaj koji ima veliku LGBT zajednicu. EuroPride je inaugurisan u Londonu 1992. godine sa učešćem brojnih posetilaca procenjenih na više od 100 hiljada ljudi. Sledeće godine, Berlin, u Nemačkoj je bio domaćin te fešte. Kada je Amsterdam bio prvi put domaćin EuroPride-a 1994. godine, to se pretvorilo u finansijsku katastrofu ostavivši dug od oko 450 000 evra.

1996. godine, Evroponos se preselio u Kopenhagen gde je imao veliku podršku gradskih vlasti. Organizatori su imali velikog uspeha na svim frontovima, čak su uspeali da naprave finansijski profit. Pariz je bio domaći EuroPride-a 1997. godine. Festival je imao brojne komercijalne sponzore i bio je svuda pozdravljan kao uspeh. U paradi je učestvovalo preko 300 000 ljudi koji su šetali do Bastilje. Štokholm je bio grad domaćin 1998. godine. London je trebalo ponovo da bude domaćin EuroPride-a 1999. godine ali je ova manifestacija otkazana jer su organizatori bankrotirali.

2000. godine organizovan je Svetski prajd (WorldPride) umesto EuroPride-a. Događaj je održan u Rimu i posetili su ga u velikom broju gejevi i lezbejke iz celog sveta. Iako su u početku podržavali događaj, gradski lideri su se povukli samo nekoliko dana pre početka usled pritiska koji je izvršio Papa.

2001. godine Beč je bio domaćin⁶¹ EuroPride-a i ostao je upamćen jer je privukao veliki broj ljudi iz Centralne i Istočne Evrope. Keln je 2002. godine predstavio najveći EuroPride. Zvaničnici su procenili da je bilo više od milion ljudi. 2003. godine domaćin je bio Mančester koji je zabeležio programski i finansijski uspeh, baš kao i Hamburg 2004. godine. Oslo je trebalo da bude domaćin 2005. godine ali se zamenio sa Amsterdamom. Oslo je ipak ostao upamćen po čuvenoj izložbi otvorenoj u oktobru 2006. u Prirodnjačkom muzeju pod naslovom „Protiv prirode?“ koja je jedan od najoriginalnijih i najefektnijih načina obeležavanja proslave ponosa.

Izloženi eksponati ilustrovali su homoseksualnost prisutnu kod 1500 vrsta među kojima je za njih 500 ona dokumentovana vrlo detaljno. Izložba je dokazala da je seks za životinje isto kao i za ljude, izvor zadovoljstva što je primenljivo kako na heteroseksualne tako i na homoseksualne odnose, a da nije primarno metod prokreacije. Jasno je argumentovano da je taj aspekt života životinja sasvim normalno rasprostranjen u prirodi i da ne predstavlja nikakvu devijaciju čime se odbacuju dobro poznati argumenti da je homoseksualno ponašanje protivprirodno. Dok bi homoseksualnost možda mogla da bude shvaćena kao kontradiktorna zahtevima evolucije, naučnici koji su organizovali izložbu smatraju da ta pojava uopšte ne nanosi nikakvu štetu preživljavanju vrsti a u mnogim situacijama u stvari predstavlja nezaobilaznu pomoć u reprodukciji. Taklo na primer, poznato je da par muških ptica može odgajati zaostala jaja, koja su ženske ptice odbacile a parovi muških flamingosa su poznati po odgajanju mladih jer dva muška flamingosa mogu da pokriju veću lovnu teritoriju od uobičajenog mešovitog para čime omogućavaju većem broju pilića da budu othranjeni i da odrastu. Homoseksualnost dakle, ne samo što je uobičajena i široko rasprostranjena pojava u životinjskom svetu koji živi slobodno u prirodi, već je to pojava koja nema karakter kratkotrajnih, slučajnih odnosa i odnosa iz nužde, već istopolna partnerstva mogu trajati vrlo dugo pa i doživotno.

London je bio domaćin parade 2006. godine sa dvonedeljnim festivalom događaja. Vrhunac je bila parada poslednjeg dana, subote 1. jula 2006. godine, kada su šetači prolazili Oksfordskom ulicom, jednom od najposećenijih ulica za šoping prestonice, legalno, po prvi put u istoriji parade. Na Paradi su prisustvovala poznate ličnosti uključujući Kena Livingstona, gradonačelnika Londona, Alana Dankana, poslanika torijevaca i Pitera Tačela, borca za ljudska prava i prve transrodne osobe u evropskom parlamentu, Italijana Vladimira Lugzurije.

Nakon parade, na tri skvera prestonice su se održavali specijalni događaji koji su obeležavali festival. Miting je držan na Trafalgar skveru, dok su se zabave održavale na Lester i Soho skveru. Mnoge ulice između gradskih skverova su bile zatvorene zbog EuroPride-a, što je 2006. godine prvi put da oblasti Londona za

---

⁶¹ Homosexuelle Initiative (HOSI) iz Beča organizuje bečku Duginu paradu od 2003, dakle u Beč je prvo stigao EvroPrajd pa se tek nakon toga počelo sa lokalnim, gradskim prajd događajem.

miting i prajd zabavu budu u sklopu samog grada, a ne u parkovima. Domaćin EuroPride-a 2007. godine je bio Madrid 30. juna, a EuroPride 2008⁶². godine će biti u Štokholmu dok će grad domaćin Europride 2009. godine biti Cirihi.

EPOA

Udruženje organizatora evropskih prajdova (European Pride Organisers Association) je mreža evropskih gej, lezbejskih, biseksualnih, transrodnih pride organizacija. EPOA je osnovana u Londonu i registrovana 2002. godine u Berlinu kao neprofitno udruženje. EPOA drži prava za naziv EuroPride. Svrha EPOA-e je da promoviše lezbejske, gej, biseksualne i transrodne parade ponosa na panevropskom nivou i da opunomoćuje i podržava lokalne i nacionalne organizacije u njihovim nastojanjima da planiraju i promovišu prajd proslave. EPOA takođe hoće da olakša umrežavanje i razmenu organizacionih veština među članovima. Jedan od načina da se to postigne je godišnja konferencija. EPOA takođe daje dozvolu/licencu za EuroPride nekom drugom gradu svake godine. Pravila procedure za EuroPride daju detalje o prijavljivanju i procesu odlučivanja.

Odbor vodi organizaciju tokom cele godine i trudi se da je održi finansijski solventnom. Odbor se takođe brine i za to da je organizacija predstavljena u medijima i drugim organizacijama na odgovarajući način i da se novac promišljeno troši u skladu sa ciljevima udruženja EPOA. Posebno pokušava da se otvori prema novim organizacijama kako bi one došle na godišnju konferenciju i postale članice. Odbor takođe usko saraduje sa organizatorima EuroPride-a kako bi im pomogao da vode i promovišu događaj unutar i izvan EPOA. Na ovogodišnjoj, 14. po redu Konferenciji u Štokholmu, izabrano je i novo rukovodeće telo EPOA-e⁶³.

Na godišnjoj EPOA Konferenciji u septembru 2005. godine kandidatura Madrida da od 22. juna do 1. jula 2007. godine bude domaćin evropskog gej prajda je jednoglasno usvojena. To je bio prvi put da ovaj evropski događaj dolazi u neki južnoevropski grad.

Od 20. do 23. septembra 2007. održana je 14. međunarodna Konferencija *EPOA-e (European Pride Organizers Association)* u švedskom glavnom gradu da bi se diskutovali međunarodni aspekti i problemi organizovanja paradi pono-

---

⁶² Prošle godine je više od 1,5 miliona ljudi učestvovalo na gej paradi u Madridu, saopštili su organizatori te manifestacije. 2. jul 2006. | Izvor:Beta. Milion i po na gej paradi u Madridu.

⁶³ Njegovi članovi su Robert Kastl (predsednik, Berlin, Nemačka), Vincent Lorijn (sekretar, Utrecht, Holandija), Markus Manegold (računovodstvo, Brunswick, Nemačka), Paul Turner (koordinator usluga za spoljne događaje i članove, Štokholm, Švedska), Juan Carlos Alonso Reguero (koordinator EvroPrajda u Madridu u Španiji), Andrea Maccarrone (koordinator medija i interneta, Rim Italija), Kurt Krickler (koordinator ljudskih prava, Beč, Austrija) i Mark Čepman (koordinator Konferencije, Cirihi, Švajcarska).

sa, proverile mogućnosti Štokholma da 2008. ugosti tu evropsku paradu⁶⁴, i da bi se dodelila licenca za EvroPrajd 2010. koja je pripala Varšavi⁶⁵.

Tako će se te godine po prvi put održati EvroPonos u jednoj istočnoevropskoj prestonici. Istočnoevropski organizatori lokalnih parada ponosa se poslednjih godina susreću sa brojnim problemima, koji idu od zabrana do nedovoljno energično sprečenih napada desničarskih i nacionalističkih grupa, preko javno izražavanog gneva i osude od strane religioznih lidera. Izborom Varšave između ostalog se upućuje poruka tom delu kontinenta o značaju jednakih mogućnosti i prihvatanju LGBT populacije kao neophodnih elemenata izgradnje evropskog, demokratskog društva. Robert Kastl, predsednik EPOA-e izjavio je da drugi gradovi, kao što su Moskva i Riga treba da nauče da je u Evropi neprihvatljivo zabranjivati LGBT osobama da se javno pojavljuju. Diskriminacija, zadrta netrpeljivost, desničarski i religiozni ekstremizam protiv LGBT osoba u celoj Istočnoj Evropi moraju da prestanu.

Štokholm će biti domaćin EuroPonosa 2008. od 28. jula do 3. avgusta pod sloganom „Švedski greh, probijanje granica“. Sofia Sjöö, predsedavajuća EuroPride-a u Štokholmu izjavila je da organizatori toga marša žele da se fokusiraju na međunarodne aspekte zaštite prava LGBT populacije. Izraz „švedski greh“ proizilazi iz pokreta za jednaka prava iz šezdesetih kada je korišćen u inostranstvu da izrazi stav prema švedskoj seksualnoj politici i slobodama izraženim u više švedskih filmova koji su proizvedeni tih godina. Korišćenjem tog izraza organizatori žele da bace svetlo na to kako se prava koja su ostvarena u Švedskoj još uvek smatraju „grehom“ u nekim drugim delovima sveta i kako Švedska aktivno podržava pravo LGBT ljudi na slobodu javnog okupljanja u zemljama gde postoje problemi da se organizuju parade ponosa.

---

⁶⁴ Euro Queer (2007). *First EuroPride in Eastern Europe Berlin, September 24, 2007--FOR IMMEDIATE RELEASE.*

⁶⁵ Euro Queer (2007) *Europas Pride-Veranstalter tagten in Stockholm: HOSI-Wien-Mitarbeiter Kurt Krickler in EPOA-Vorstand wiedergewählt, Medienaussendung der Homosexuellen Initiative (HOSI).*

7. PINK EKONOMIJA⁶⁶

Stavovi glavnih političkih partija Srbije početkom januara 2007. u predizborno vreme o četiri provokativna pitanja, pravima homoseksualaca, eutanaziji, abortusu i legalizaciji lakih droga, dokazuju da politička elita Srbije prosto ne poznaje važne aspekte tih spornih pitanja, što je posebno izraženo kada su u pitanju prava homoseksualaca. Kada se konkretno radi o društvenoj situaciji neheteroseksualne populacije, to pitanje se sagledava isključivo kao dilema „za i protiv“ istopolnih brakova,⁶⁷ dok se razni drugi važni aspekti, npr. pitanja ljudskih prava i sloboda (pravo na udruživanje i okupljanje, zaštita aktivista i sl), ili ekonomski aspekti profitabilnosti tzv. „pink industrije“ potpuno zanemaruju. Ekonomski aspekt problematike društvenog, pravnog i političkog položaja homoseksualnih lica je veoma važan a posebno dolazi do izražaja kada su u pitanju upravo parade ponosa. Naime, potraga za političkim aluzijama i ljudskopravnim paradigrama može dovesti do gubljenja iz vida lavirinta profitskih interesa i ekonomskih zakonitosti. Činjenica je da predstavljanje paradi ponosa lišeno ekonomskog aspekta poprima sve više obeležje pozorišne iluzije a analiza tog fenomena današnjice svodi se na ocenjivanje uspešnosti koreografije i umetničkog utiska. Zbog svega toga je bilo neophodno posvetiti pažnju i tzv. pink ekonomiji u datom kontekstu.

Pink simbolika

Pink tržište je specifično profilisano tržište roba i usluga namenjenim uglavnom visoko obrazovanim i imućnim homoseksualcima. Pink industriju čine svi

---

⁶⁶ Ovaj naslov je napisala Bojana Balon.

⁶⁷ Homoseksualni brakovi mogu da vode u razaranje porodice, smatra Miloš Aligrudić iz DSS-a, dok Ivica Dačić iz SPS-a izjavljuje da je ta partija protiv homoseksualnih brakova. U SPO-u navode da oni, kao partija desnog centra, smatraju da ta pitanja nisu od interesa za Srbiju 2007. kako je izjavio Srđan Srećković. U Demokratskoj stranci smatraju da pitanje homoseksualnih brakova nije dobilo odgovor čak ni u najrazvijenijim demokratskim zemljama, izjavila je portparol te stranke Jelena Marković. Legalizovanje homoseksualnih brakova bi bilo previše za radikale, ali oni ipak sagledavaju situaciju i izvan pitanja brakova navodeći da su oni protiv svakog progona homoseksualaca, kako je naveo generalni sekretar Srpske radikalne stranke, Aleksandar Vučić. G17 plus i LDP nisu zauzeli zvaničan partijski stav po tom pitanju.

oni koji te potrebe zadovoljavaju, a pink evro (ili dolar) je pojam koji označava zaradu ostvarenu na tom tržištu od strane gejeva i lezbejki.⁶⁸

Upotreba pojma *pink* (roze) sadrži boju oznake kojom se i danas najčešće označuje gej, lezbejska i biseksualna populacija i sa kojom se simbolički ona najčešće identifikuje. Istorijski proizilazi iz vremena Drugog svetskog rata kada su nacisti homoseksualce u koncentracionim logorima obeležavali roze trouglom.⁶⁹

Pojam *pink industrija* nastao je tokom šezdesetih godina u situaciji koja bi se mogla nazvati nelegalnom, ali delimično tolerisanom homoseksualnosti u Americi. Postojala su naime tzv. gej mesta, javni restorani, gej barovi u kojima su homoseksualci mogli da se zabavljaju i upoznaju, ali plaćajući restoranske usluge po daleko višim cenama od uobičajenih. Time su se pokrivali troškovi tada neizbežnog reketa kriminalcima koji su, ako bi taj novac izostao, mogli da u trenu rasture to mesto, ali i isto tako neizbežnog mita policiji koja je u podjednako kratkom roku mogla da zatvori mesto zbog homoseksualnih, dakle protivzakonitih aktivnosti. Sve strane su našle interes da ti zapravo ilegalni ali tolerisani prostori, za inače pravno zabranjenu homoseksualnost, zaista i postoje i rade jer su svima donosili novac. Osim naravno same homoseksualne klijentele koja je dođuše imala mogućnost zajedničkog okupljanja i komuniciranja, ali je itekako bila u stvari svesna da je ekonomski eksploatisana, reketirana i ugnjetavana kao žrtva sprega sila državnih organa javne prinude, organizovanog kriminala i ugostitelja, a sve to pod okriljem zakona koji zabranjuju homoseksualnost. Prvi protesti gej populacije iz kojih su se razvili marševi ponosa zapravo su bili izraz njihovog opravdanog revolta ne samo protiv društvene represije i policijske brutalnosti prema homoseksualcima već i prema vlasnicima pink industrije, za koje se znalo da sarađuju kako sa korumpiranom policijom tako i sa reketašima.

Razvoj pink tržišta

Do razvoja tržišta, koje je omogućilo pink ekonomiju i koje je počelo da se uspostavlja četrdesetak godina kasnije prvenstveno u SAD, ne bi moglo da dođe bez razvoja demokratije, utvrđivanja sistema ljudskih prava i pre svega dekriminalizacije homoseksualnosti. Pink ekonomija se prvo polako razvijala na mikro

---

⁶⁸ Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V. Vukotić (ur.) *Ekonomija i sociologija*. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, str. 100-111.

⁶⁹ Lezbejke su najčešće obeležavali crnim trouglom, zajedno sa drugim ženama, koje se nisu uklapale u tradicionalne društvene uloge. Označavali su ih kao „asocijalne“ crnim trouglom. Takođe je većina gej muškaraca koji su bili žrtve nacističkog režima nosila žutu zvezdu jer su bili gej Jevreji. Tako je jako teško identifikovati i prebrojati koherentnu grupu homoseksualaca koji su bili žrtve nacizma. Prema procenama broj muškaraca koji su osuđeni zbog homoseksualnosti u periodu 1933-1944. godine kreće se između 50 000 i 63 000. Plant, R. (1986). *The Pink Triangle: The Nazi War Against Homosexuals*. New York: Henry Holt and Company LLC.

nivou (u situaciji nejasne i nedovoljne legalnosti homoseksualnosti) – u obliku knjižara, kafea, restorana, časopisa, masažnih salona – koji su bili namenjeni gej populaciji. To su prva javna mesta na kojima su gejevi i lezbejke počeli da se slobodno okupljaju, da čitaju knjige i časopise koje na drugom mestu nisu mogli da pronađu i da se slobodno druže bez straha od diskriminacije ili pod pretnjom otvorenih fizičkih napada. Ovakve mikroekonomije su se najpre pojavile zbog neophodnosti diktiranih situacijom u vreme kada su se gejevi i lezbejke mogli susretati samo u društvenom podzemlju, kasnije, u polulegalnim gej barovima. Nijedno od tih mesta nije moglo javno da se reklamira niti da računa na trajnost ili poslovnu ekspanziju, pa je i to bio jedan od razloga postojanja povišenih cena za sve usluge i robu. Ta činjenica je dovodila do tenzija između pink industrije i klijentele koja se zbog toga osećala dodatno diskriminisanom i bilo je potrebno dosta vremena da se neminovna tržišna simbioza ostvari u nekakvom solidarnijem i prijateljskijem maniru.

Na početku je veći deo pink tržišta bio usmeren na zabavu, ali u najnovije vreme gej štampa ne sadrži samo oglase za zabavu. Velika imena kao što su American Express, American Airlines, Virgin Atlantic i Apple kompjuteri su prepoznali značaj potrošnje tog tržišta. Neke od tih kompanija danas redovno podržavaju gej i lezbejske parade ponosa.⁷⁰ Većina kompanija to radi, naravno, zbog profita.

Da bi uopšte ušle na profitabilno pink tržište, kompanije su morale da se izbore sa mnogim tabuima. Viši nivo svesti o ljudskim pravima neheteroseksualnih osoba pokazao se tako kao neophodni faktor profitabilnosti pink ekonomije. S jedne strane, bilo je potrebno osvojiti simpatije gej klijentele, a sa druge, imperativ je bio ne izgubiti redovne, heteroseksualne mušterije. Ključ za pristup LGBT zajednici je oprezno reklamiranje, dovoljno vidljivo i ubedljivo da privuče prve, a ipak u stvari diskretno da ne razbesni druge. Kao dobitna kombinacija pokazalo se pomirenje tih suprotstavljenih imperativa kroz promovisanje prava LGBT osoba. Ipak, prošlo je više od 10 godina od kad je IKEA prvi put prikazala reklamu u kojoj dvojica muškaraca biraju nameštaj za svoj dom.

Kasnije su istraživanja pokazala da homoseksualci zaista i natprosečno zarađuju i natprosečno troše i kao takvi za kompanije predstavljaju vrlo interesantnu i nimalo marginalizovanu ili nevažnu, tržišnu grupaciju. Započele su mnogo otvorenije kampanje da bi se prodale usluge ili roba upravo njima.

Pink klijentela

Ideja o tome da homoseksualci imaju drugačije potrošačke navike od heteroseksualaca je rođena u Americi, gde se pink ekonomija počela razvijati u ka-

---

⁷⁰ Quest, R. (1998). *Business: The Economy. The Pink Pound Friend or Foe?* Dostupno 15.05.2007, sa http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/the_economy/142998.stm.

snim 1980-im. Sve je dobilo na ozbiljnosti sa američkim gej političkim pokretom koji je bio motivisan idejom da je postizanje ekonomske moći jedan od načina da se dostigne politička moć. Takođe je oformljeno verovanje, da će pojedinci, ako su tretirani fer od strane kompanije, postati njihovi lojalni potrošači. Prema istraživanju Greenfield research, 94% gej populacije je izjavilo da bi uradili sve da kupe proizvode koji su specifično usmereni na gej populaciju i koji se njih tiču.⁷¹ A kad jednom izaberu marku na tržištu, oni ostaju među najlojalnijim konzumentima.

Štaviše, oko 90% gejeva veruje da je veoma važno da se podrže takve firme, otvorene za gej populaciju. Udruženje American Demographics ocenjuje, da se homoseksualci ponašaju slično kao imigranti – drže se zajedno, podržavaju se međusobno, čak i glasaju jedni za druge.⁷²

Do početka 1990-ih tržišna istraživanja su potvrdila da gej muškarci i žene zarađuju više od nacionalnog proseka, i da njihove ukupne zarade prelaze 500 milijardi dolara godišnje. To je tada izgledalo kao tržište iz snova, pogotovo jer se često radi o zajednici dveju osoba sa duplim prihodima, visokim obrazovanjem, a vrlo često bez dece. Činjenica je da gej muškarci i žene imaju prosečno manje dece i posledično imaju više novca na raspolaganju. Izostaje i briga za transgeneracijski transfer imovine, tj. osećanje obaveze da se obezbedi druga ili čak i treća generacija, odnosno da se imovina sačuva radi korišćenja od strane potomaka u periodu posle životnog doba sadašnjih subjekata. Na taj način, sadašnji životni vek i njegovo trajanje postaju jedina mogućnost trošenja i uživanja u zarađenom, što sve odudara od uobičajenih potrošačkih navika prosečne heteroseksualne populacije.

Najnovija istraživanja pokazuju da gej zajednica poseduje kupovnu moć u iznosu od 610 milijardi dolara samo u USA i 25 milijardi u Velikoj Britaniji i da homoseksualci putuju mnogo više od heteroseksualaca. Istraživanja tako pokazuju da gej muškarci (i u manjoj meri lezbejke) zarađuju više od proseka populacije (u svetu žene u proseku zarađuju 15% manje od muškaraca) i da su bolje obrazovani. Postoje i primedbe na rezultate takvih istraživanja, pre svega zbog biranja uzorka, jer se istraživačkim projektima te vrste obično ne sagledavaju siromašni homoseksualci i lezbejke, ugnjeteni i diskriminisani pripadnici društvenih margina. Istraživači prilikom formiranja uzorka, naime, koriste spiskove gejeva i lezbejki koji ne kriju od javnosti svoju seksualnu orijentaciju, a to su oni koji tu otvorenost mogu sebi da priušte kao pripadnici viših društvenih ešelona, dakle koji su između ostalog i natprosečno imućni. Naravno, postoje mnogi gejevi i lezbejke na društvenim i ekonomskim marginama koji upravo zbog široke prisut-

---

⁷¹ Traverso, A. (2001). *The Pink Economy*. Dostupno 13.02.2007, sa <http://www.bizforward.com/bos/issues/2001-12/pinkeconomy/>.

⁷² Quest, R. (1998). *Business: The Economy. The Pink Pound Friend or Foe?* Dostupno 15.05.2007, sa http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/the_economy/142998.stm.

nosti društvene diskriminacija još uvek svoju seksualnu orijentaciju čuvaju kao tajnu i pripadaju diskretno sporednom pink tržištu (npr. kao konzumenti nižestatusnih gej barova i pornografske produkcije).

Istraživanje koje je urađeno među LGBT populacijom u maju 2000. u Bostonu otkrilo je, da je 70% ispitanika (među njima 74% muškaraca) zarađivalo više od 50.000 dolara godišnje, 26% je zarađivalo više od 100.000 dolara. Samo 18% nije imalo završen fakultet, a 11% je imalo doktorat ili magistraturu.

To daje gej zajednici dobru osnovu da poveća svoje ambicije. Kao prvo, gej poslovna zajednica je shvatila da preko ekonomske moći može da uradi mnogo više da bi dovela do političkih promena nego organizujući proteste. Kao i aktivisti mnogih drugih društvenih grupa, shvatili su da je potrebno raditi na promeni struktura moći. Gej zajednica je promenila strategiju od faze kada su pink industrija a posebno veliki poslovni sistemi posmatrani kao neprijatelji do faze u kojoj se razmišlja kako što bolje saradivati sa njima sa motivom povećanja zajedničke zarade.

Pink industrija

Kao posledica realno očekivanog profita (pink dolara) u ranim devedesetim se pojavila poplava novih kompanija koje su bile orijentisane na gej populaciju. U borbi za posao započele su kampanje da bi prodale robu ili uslugu homoseksualcima. U Bostonu već deset godina postoji Poslovni savet, zvanična gej privredna komora.⁷³ Ne treba ispustiti iz vida da najčešće kompanije nisu zainteresovane za ceo spektar LGBT populacije, tj. da ignorišu one marginalizovane, siromašne, ugnjetene pripadnike te populacije čija je platežna moć ispod nacionalnog proseka.

Ali ostaje vidljiva činjenica da neke od najvećih bostonskih kompanija redovno finansiraju bostonsku gej paradu, primarno egalitaran događaj koji privlači sve slojeve LGBT populacije. Gradonačelnik govori na gej skupovima, gej zajednicu sve više shvataju ne samo kao moćnog konzumenta već i kao deo biračkog tela.

U centru Bostona nalaze se gej restorani, galerije, butici i saloni, gde živi bostonska gej elita. U radijusu od 10 ulica može se kupiti jutarnja kafa u kafiću gej vlasnika, otići na tretman kod gej hiropraktičara, uplatiti životno osiguranje otvoreno za gej populaciju, otići na sastanak u gej bar, i ako se ne prođe dobro na sastanku, može se provesti večer uz dobru knjigu kupljenu u gej knjižari.

---

⁷³ Quest, R. (1998). *Business: The Economy. The Pink Pound Friend or Foe?* Dostupno 15.05.2007, sa http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/the_economy/142998.stm.

Gej privredna komora u Bostonu organizuje društvena zbivanja, grupne povlastice za životna osiguranja, redovne godišnje poslovne sajmove i vodi evidenciju o članstvu i poslovnim jedinicama koje članovi prvo konsultuju kad traže na tržištu određenu robu ili uslugu.

Ekonomski motivisano savezništvo

Vremena su se promenila sa promenom zakona, političke klime kao i shvaćanja o zaštiti ljudskih prava homoseksualaca. To je uslovalo i promenu pink industrije, koja se od izrabljivača i dodatnog diskriminatora pretvorila u saveznika i finansijera raznih aktivnosti vezanih za odbranu i unapređivanje ljudskih prava homoseksualaca. Ekonomski interes, odnosno logika „pink dolara“ je neumoljivo identifikovala kao primarne saveznike pink klijentelu u ambijentu legalnih ekonomskih aktivnosti namenjenih legalnim homoseksualnim aktivnostima, koje su moguće samo u situaciji postojanja zakonski regulisane zaštite njihovih ljudskih prava. Zaštita ljudskih prava homoseksualaca postala je tako ekonomski motivisana nužnost.

Danas od pink ekonomije nemaju profit samo male privatne firme ili veće kompanije nego i budžeti velikih gradova u Americi, Australiji i Zapadnoj Evropi, gde se organizuju tradicionalni festivali gej i lezbejske populacije. U opštim okvirima pink industrije marševi ponosa predstavljaju, iako jednokratne, značajne događaje praćene znatnim zaradama. Ironija današnjice je u tome da iako je gej front⁷⁴ bio organizovan u početku i kao pokret protiv vlasnika „roze“ privrede – upravo je „roze“ privreda ta koja danas finansira i podržava organizovanje tih javnih skupova i marševa širom sveta, očigledno nalazeći u tome jasan ekonomski motiv.⁷⁵

Profitabilnost parada ponosa

a) Atlanta

U Atlanti se svake godine održava jedan od najvećih gej i lezbejskih festivala u SAD, a više od polovine ljudi koji okupiraju centar grada poslednjeg vikenda u junu svake godine su stranci. Organizatori i gradske vlasti procenjuju da

---

⁷⁴ Pokret za ljudska prava homoseksualca nastao posle pobune u Stounvolu koji je rezultirao u marševima ponosa.

⁷⁵ Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V. Vukotić (ur.) *Ekonomija i sociologija*. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, str. 100-111.

parade ponosa svake godine okupe oko 300.000 ljudi, a prosečan prihod u gradskoj blagajni iznosi 18 miliona dolara.⁷⁶ Najviše posetilaca dolazi iz jugoistočnih država – Alabame, Severne Karoline i Floride. Prema rečima organizatora, prosečan učesnik na paradi ponosa ima između 35 i 49 godina, sa prosečnom godišnjom zaradom od 50.000 USD. Vlasnici hotela su prezadovoljni jer festival predstavlja dobru i sigurnu zaradu. Neki od hotela su upravo zbog toga među najvećim sponzorima ove manifestacije.

Ekonomski uticaj parada ponosa je teže utvrditi od ekonomskog uticaja drugih javnih festivala i sportskih događaja. Gradske vlasti procenjuju da četvrtina učesnika prenoći u hotelima, većina njih ostane najmanje jednu noć, dnevno potroše 200 USD na hranu, smeštaj i kupovinu.

Nova strategija turističke organizacije Atlante⁷⁷ je privlačenje većeg broja homoseksualaca putem organizovanja gej festivala. U 2002. je grad čak regrutovao lokalnu konsultantsku firmu i započeo kampanju u gej orijentisanim časopisima na jugoistoku države, da bi privukli više „gej dolara“ u grad.

b) Toronto

U 2006. godini Nedelja parade ponosa, redovni godišnji festival gej i lezbejske kulture u Torontu, započela je sa podizanjem zastave duginih boja iznad gradske kuće u Torontu. Festival se održao 26. put i na njemu je učestvovalo oko milion ljudi⁷⁸, a festival je doneo lokalnoj ekonomiji oko 80 miliona dolara, prema procenama lokalnih zvaničnika.

Na osnovu istraživanja o ekonomskoj dobrobiti gej festivalai događaja vezanih za festival za državu Ontario, procenjeno je da je porast potrošnje za oko preko 80 miliona USD u 2003. godini direktna posledica Nedelje parade ponosa.⁷⁹

c) Vankuver

Gej festival, koji se organizuje svakog avgusta u Vankuveru, privuče godišnje oko 125.000 učesnika i ostvari 22 miliona dolara.⁸⁰ Ova dinamična gej i lezbejska proslava se organizuje 28. put ove godine i nudi lokalnom stanovništvu

⁷⁶ Woods, W. (2002) *Gay Pride Festival to Bring 18 mil \$ to Atlanta*. Dostupno 13.03.2007, sa <http://www.bizjournals.com/atlanta/stories/2002/07/01/newscolumn5.html>.

⁷⁷ Atlanta Convention and Visitors Bureau

⁷⁸ *Pride Toronto* (2006). Dostupno 18.06.2007, sa <http://www.mrflag.com/index.php?doc=17&aid=1017>.

⁷⁹ *How much money does Pride Week generate for the local economy?* (2007). Dostupno 12.02.2007, sa http://www.pridetoronto.com/media/downloads2004/PrideFacts_ed2June04.pdf.

⁸⁰ *News Release – Vancouver celebrates 25th Annual Gay Pride Week and Parade* (2003). Dostupno 15.05.2007, sa http://www.tourismvancouver.com/media/news_releases_2003.php?id=17.

i posetiocima veliki broj društvenih događaja i zabavnu atmosferu. Parada, koja se održava u centru grada je samo deo proslave. U gradu se, takođe, organizuju različite aktivnosti za gej učesnike – krstarenja, aktivnosti na plaži, zabave.

Prema rečima turističke organizacije Vankuvera, grad je već godinama prepoznatljiv po otvorenosti za gej populaciju i kulturnom diverzitetu dovodeći svake godine hiljade turista iz inostranstva. Na osnovu pozitivnog iskustva vezanog za organizaciju gej parada, Vankuver je organizovao prve gej sportske igre 1990. godine. Internet stranica grada Vankuvera sadrži obilje informacija relevantnih za gej populaciju. Takođe je u 2007. već održana gej ski nedelja, a planira se Queer film i video festival.

d) Evroponos

U evropskim prestonicama se organizuje Evroponos i kao mesto te manifestacije određuje se svake godine drugi grad. Ali bilo gde da se održava, Evroponos ima kao centralni događaj upravo paradu lezbejki, gejeva, biseksualaca i transrodnih ljudi i to su u globalim razmerama gledano, najprofitabilniji takvi događaji s obzirom na fascinantno veliki broj učesnika. Na Evroponosu 2002. godine u Kelnu je npr. učestvovalo više od milion ljudi. Posle Kelna, Evroponos je organizovan u Mančesteru, Hamburgu i Londonu. Domaćin Evroponosa 2007. godine bio je Madrid sa dva i po miliona učesnika, u 2008. će ta manifestacija biti održana u Štokholmu, 2009. u Cirihu a 2010 u Varšavi, pri čemu se ni u jednom od tih budućih mesta ne očekuje smanjivanje broj posetilaca.⁸¹

e) Novi Zeland

Poseban prodor na LGBT tržište predstavlja kampanja Air New Zeland, koja planira poseban „Pink let“ iz San Franciska do Sidneja 26. februara 2008, gde se održava jedan od najvećih, najposećenijih i najkomercijalnijih LGBT događaja na svetu.

Na tom specijalnim letu će se služiti pink kokteli, a posada će imati pink kabare nastup. Ideja je, da se omogući zabava u avionu, sa gej filmovima, takmičenjem i drugim zabavnim sadržajima. Prvi put je takav let organizovan u 2007, na liniji Okland – Sidnej. Na tom letu posada je imala pink perjanice i pevala putnicima.⁸²

---

⁸¹ Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V. Vukotić (ur.) *Ekonomija sociologija*. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, str. 100-111.

⁸² *Air New Zealand plans gay Mardi Gras flight* (2007). Dostupno 07.10.2007, sa <http://www.gay.com/news/article.html?2007/09/17/3>.

Turizam

U Americi je 97% gej populacije otputovalo na odmor barem jednom godišnje, za razliku od nacionalnog proseka koji iznosi 64%.⁸³ Takođe, 84% gejeva poseduje pasoš, a nacionalni prosek je 29%. Gej turizam je sektor koji se razvija unutar turističkog sektora.⁸⁴

U pogledu vodećih destinacija za putovanja Evropa je na samom vrhu. U istraživanju koje je organizovao američki gej turistički časopis, Italija je najpopularnija destinacija za putovanje, Pariz je najomiljeniji grad, kao i Lisabon, Antverpen, Keln. Međunarodna gej i lezbejska turistička organizacija ima zaposlene regionalne menadžere u Evropi, USA i Australiji. Njihov zadatak je da promovišu gej sektor kao bitan sektor u turizmu. Rade zajedno sa nacionalnim turističkim organizacijama, turističkim školama i vladinim institucijama, da bi promovisali značaj tog sektora.

Iako je na nemačkom gej ponosu 2004. godine Austrija proglašena najomiljenijom destinacijom za putovanje, grad Beč zaostaje u svetskom rangiranju najomiljenijih gradova za gejeve i lezbejke. Od tad Beč pokušava da uradi više da bi se izborio za veće parče kolača profitabilne gej turističke industrije. U 2007. su objavili „Queer turistički vodič“. Vodič ima 48 strana i dostupan je besplatno na engleskom, francuskom i španskom jeziku. U njemu se nalaze navedene adrese lokacija u gradu koje su namenjene gej populaciji – od noćnih klubova, do kafea, hotela i nudističkih plaža na Dunavu. No, za razliku od Njujorka i Pariza, mesta namenjena gej populaciji u Beču nisu skoncentrisana samo u jednom delu grada. Takođe se u gradu održava nekoliko velikih događaja svake godine – od ekstravagantnog humanitarnog bala za borbu protiv SIDE, do parade ponosa i ružičastog bala koji predstavlja alternativu tradicionalnoj balskoj sezoni u Beču.⁸⁵

Vodič takođe nudi opis istorijskih tura po gradu, uključujući letnju rezidenciju princa Eugena Savojskog, koji je jedan od prvih gejeva u austrijskoj istoriji. Vodič otkriva druge „indiskretnosti“ nekadašnje elite i istorijskih ličnosti. Tako na primer, vodič otkriva da je otac Marije Terezije imao ljubavnu vezu sa muškarcem, i da su arhitekti bečke opera bili u homoseksulanoj vezi. Prošle godine je bečka turistička organizacija podelila 80.000 besplatnih promeraka Queer vodiča, koji može takođe da se preuzme i sa web sajta: www.wien.info.

---

⁸³ Press release from International Gay and Lesbian Association: *Gay Tourism gets a boost in Europe* (2007). Dostupno 16.04.2007, sa <http://openPR.com/news/19822.html>.

⁸⁴ Traverso, A. (2001). *The Pink Economy*. Dostupno 13.02.2007, sa <http://www.bizforward.com/bos/issues/2001-12/pinkeconomy/>.

⁸⁵ *Vienna competes with European capitals for gay tourists* (2007). Dostupno 27.10.2007, sa http://rawstory.com/news/afp/Vienna_competes_with_European_capit_08092007.html.

Londonski model

U gradu Londonu su svesni da raznovrsnost sve više postaje vrednost – u smislu da je veoma korisno i isplativo da privuku najbolje talente iz svih socijalnih grupacija, da bi grad ostao kompetitivan. Neke firme su počele aktivno da privlače gej i lezbejske studente i studentkinje, nešto što se nije dešavalo pre pet ili deset godina. Sve je raširenije shvatanje da raznovrsnost daje velikim gradovima dodatne mogućnosti za razvoj.

Nova istraživanja pokazuju koliko daleko je grad London odmakao od tradicionalnog imidža okoline neprijatne za zaposlene homoseksualce. Vlada procenjuje da oko 6% populacije Velike Britanije čini stanovništvo homoseksualne orijentacije. Procenat gejeva i lezbejki u Londonu je čak 10%.

Agencija koja se bavi regrutovanjem i zapošljavanjem u finansijskom sektoru, je napravila anketu sa 3676 kandidata u gradu Londonu i prikupljala informacije o njihovim seksualnim opredeljenjima u poslednje dve godine. Pre dve godine, 5,9% ispitanika se anonimno opredelilo kao gej ili lezbejka, u poslednjih 12 meseci procenat je porastao na 8,2%, i kao posledica zakonskih promena u aprilu je stupio na snagu Propis o ravnopravnosti na osnovu seksualne orijentacije. Ti podaci pokazuju da od 900.000 ljudi koji rade u bankarskom sektoru, finansijama, osiguranju u Londonu, 73.800 su gejevi ili lezbejke.⁸⁶

Još pre deset godina procenat gej i lezbejskih zaposlenih lica je bio daleko ispod nacionalnog proseka, jer su tradicionalno gledano najuspešniji na tržištu beli heteroseksualni muškarci koji se ujedno i najlakše zapošljavaju i najbrže napreduju. Takođe je bilo izuzetno retko da firme uopšte rade istraživanja o seksualnoj orijentaciji zaposlenih.

London je ključni igrač u globalnom finansijskom smislu, vodeći grad na svetu u smislu dinamizma, kreativnosti, kulturnog nadahnuća i komercijalne uspešnosti. Jedinu rivalu Londonu u globalnoj ekonomiji su Njujork i Tokijo. Grad London raste – ekonomski, fizički i demografski. Postoje procene da će se do 2016. London proširiti za novih 800.000 stanovnika. Ali, populacija grada Londona je već sada veoma raznovrsna, identitet populacije i radne snage se menja. Na nju utiču demografski, globalni ekonomski i društveni trendovi.

Stanovnici grada Londona govore 300 jezika i ispovedaju 14 različitih veroispovesti. Skoro trećina građana pripada manjinskim etničkim grupama. Najmanje 5% rezidenata Londona su homoseksualci i ekonomska vrednost „pink ekonomije“ u Velikoj Britaniji iznosi oko 95 milijardi funti.⁸⁷

---

⁸⁶ Rowe, J. (2007). *City is Gay, Friendly and Proud*. Dostupno 24.04.2007, sa <http://www.joinslinrowe.com/news/22/>.

⁸⁷ *The Business Case for Diversity* (2007). Dostupno 30.03.2007, sa <http://www.businesslink.gov.uk/bdotg/action/detail?type=RESOURCES&itemId=1074421939>.

Uprkos vidnim ekonomskim, demografskim i društvenim promenama u gradu još uvek nisu postignute jednake mogućnosti na tržištu rada. To je ilustrovano nejednakostima u stopama zaposlenosti kao i nezaposlenosti među mnogobrojnim manjinskim grupama. Pripadnici manjinske grupe imaju manje mogućnosti da sebi obezbede dobar posao, ako ih uporedimo sa slično kvalifikovanim belim diplomcima. Stope zaposlenosti za muškarce iz Bangladeša i Pakistana su za najmanje 20% niže od belaca sa sličnim obrazovanjem.⁸⁸

Ne samo firme, nego celi gradovi u borbi za kompetitivnošću sve više razmišljaju o značaju jednakih mogućnosti ne samo kao osnovnog ljudskog prava, nego kao o preduslovu za privredni rast. To im omogućuje da budu konkurentniji u ponudi i u nalaženju talenata iz radne snage koja je sve mobilnija, kao i da usled toga osvajaju nova tržišta.

Sve glavne investicione banke imaju gej grupe za umrežavanje, sponzorišu gej događaje u gradu i omogućavaju zaposlenima homoseksualne orijentacije da se druže. I ako se raskorak smanjio u poslednjih nekoliko godina, London još uvek ima dugačak put ispred sebe. Postoji raskorak u stepenu zaposlenosti homoseksualne populacije za razliku od heteroseksualne populacije. Ljudi su mnogo otvoreniji po pitanju svoje seksualnosti unutar privatne sfere nego na radnom mestu, u svojoj firmi. Takođe, istraživanja pokazuju da su lezbejke mnogo manje spremne da budu otvorene u pogledu svoje seksualne orijentacije. London ostaje težak i surovo kompetitivan grad za rad. Činjenica da žene mnogo ređe priznaju svoju seksualnu orijentaciju je posledica toga da žene i bez toga osećaju da moraju više da se bore da bi postigle ravnopravnost sa muškarcima.⁸⁹ Prevazilaženju pomenutih problema sigurno doprinosi i godišnja parada ponosa koja između ostalog odražava postojanje mnogo dobre volje na strani londonskih vlasti da se ti problemi rešavaju.

---

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ I ako žene nisu manjinska grupa, jer predstavljaju skoro polovinu radne snage, manje od 10% direktora kompanija koje se nalaze na prvih 100 mesta na londonskoj berzi su žene i one zarađuju u proseku manje od 75% zarade muškaraca.

II POSEBNI DEO – SEZONE PONOSA

EVROPSKA SEZONA PONOSA U 2006. GODINI

Godina sukoba

2006. je bila godina eskalacije mnogih sukoba u istočnoevropskim zemljama tranzicije zbog teškoća ili nemogućnosti da se parade ponosa organizuju u prestonicama ili nekim drugim gradovima tih zemalja. Karakteristično za 2006. godinu je i to da su se tada otvorile linije sukoba na više mesta. Naime, dok je prethodna 2005. godina bila godina sukoba u Varšavi, 2006. godine pojavili su se novi slučajevi gradova kao što su Moskva, Riga, Talin, Bukurešt i drugi⁹⁰. Jedno od iskustava te 2006 je i da svaka neuspešna parada, tj. parada koja je zabranjena od strane vlasti ili dočekana nasiljem na ulici, doprinosi grananju i konsolidovanju fronta političkog, društvenog i religioznog otpora takvim zbivanjima i samim tim umanjivanju prava neheteroseksualne populacije.

Dok marševi ponosa u zemljama tzv. starih demokratija u današnje vreme zaista predstavljaju najviše karnevalsko-konzumentsku turističku, profitabilnu atrakciju, istovremeno u istočnoevropskim zemljama tranzicije, od Varšave, preko Rige, Talina, Bukurešta do Moskve pokušaji organizatora sličnih manifestacija se još uvek napadaju i osuđuju kroz žestoka politička odbacivanja, nasilje na ulicama i hapšenja, zabrane događaja i strastvenih odbrana „prava na sopstvene tradicionalne vrednosti“⁹¹.

Porast ekstremnog držanja prema homoseksualcima u više novih država članica EU našlo se na udaru Evropskog parlamenta⁹². „Postoji jedan zabrinjavajući trend u nekim novim članicama u kojima političari ohrabruju diskriminaciju i progon homoseksualaca i gde, u nekim slučajevima oni u stvari odobravaju i sam poziv na nasilje.“ Rekao je britanski član EP (centar/levica) Majkl Kašman. „Čak i danas, postoje zahtevi da se zabrane gej prajd marševi – kao što se to dešava u Poljskoj u ovom momentu kao i u nekim nama susednim zemljama u

⁹⁰ Mršević, Z. (u štampi). Sloboda javnog okupljanja – pravo svih, Implikacije međunarodnog prava na organizovanje paradi ponosa. U S.Perović (ur.) *Pravni život, kopaonička Škola prirodnog prava*. Beograd: Udruženje pravnika Srbije.

⁹¹ Tatchell, P. (2007). *The Pride of Eastern Europe*. Dostupno 26.05.2007 sa: http://commentisfree.guardian.co.uk/peter_tatchell/2007/05/the_pride_of_eastern_europe.html.

⁹² Brisel, 17. maja, 2006. Sa liste Euro Queer.

kojima gradonačelnik Moskve poziva na zabranu prvog gej prajd marša. Ljudska prava nisu stvar pregovaranja,“ rekao je Kašman. „Svako mora da bude u stanju da vodi svoj život bez straha od progona i diskriminacije. Proslava međunarodnog dana protiv homofobije je hrabar korak na putu ka ravnopravnosti.“

Zbog nasilnih događaja tokom 2006, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope je 28. marta 2007. usvojio Rezoluciju o slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke, gejove, biseksualce i transrodne osobe kojom su nedavne zabrane paradi ponosa i druge javne demonstracije LGBT osoba koje se dešavaju u nekim Evropskim zemljama snažno osuđene⁹³. Evropske lokalne i regionalne vlasti smatraju da pravo na okupljanje pripada svakome pa i homoseksualcima.

Poljska

a) Krakov

Festival kulture i tolerancije u okviru kojega je trebalo da se u poljskom južnom gradu Krakov održi i gej prajd marš 27. aprila, 25. aprila, dva dana pre početka doveden je u pitanje pretnjama fizičkim obračunom od strane homofobnih i ultra konzervativnih pristalica Lige za poljsku porodicu koja je prekrila zidove grada plakatima sa sloganom, „Stop homoseksualnosti!“

Kao što se i očekivalo i kao što je najavljivano, 27. aprila učesnici gej parade bili su napadnuti od strane rivalskih demonstranta mladih nacionalista. Policija je morala da upotrebi antidemonstrantsku opremu, štitove i palice da bi razdvojila demonstrante. Pristalice ultradesničarske Svepoljske omladinske grupe počeli su da bacaju kamenice i jaja na učesnike marša tolerancije. Više od 1 000 ljudi, uključujući i bivšeg zamenika premijera uzeli su učešće u maršu promovisanja tolerancije prema gejevima i lezbejkama. Učesnici marša tolerancije su promenili svoju maršrutu da izbegnu najavljivani sukob ali su ih članovi kontra demonstracija jurili gađajući ih kamenicama i jajima.

b) Varšava⁹⁴

U Varšavi je 10. juna održana šetnja homoseksualaca uz veliku međunarodnu podršku. Nekoliko hiljada učesnika prošlo je u subotu ulicama Varšave ističu-

---

⁹³ Ilga (2007). *European local and regional authorities: freedom of assembly belongs to everyone, also to gay people*. Dostupno 28.03.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/media/European_local_and_regional_authorities_freedom_of_assembly_belongs_to_everyone_also_to_gay_people.

⁹⁴ Easton, A. (2006). *Clashes erupt at Poland gay march, BBC News*. Dostupno 28.04.2006, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/4956604.stm>.

ći zastave duginih boja u znak podrške pravima homoseksualaca, zajedno s nekim evropskim političarima i uz zaštitu velikog broja policajaca. Protest su pokušale da ometu manje skupine skinheadsa, ali bezuspešno. Robert Bijedron, predvodnik kampanje protiv homofobije u Poljskoj izjavio je kako činjenica da se takva šetnja prvi put održava u skladu sa zakonom predstavlja veliki uspeh za pokret. Organizatori procenjuju da je u šetnji učestvovalo oko 3 000 ljudi. Njemački političar i član Zelenih Klaudi Rot marš je nazvao „danom za ljudska prava“. i kazao je kako će, ako bude potrebno, doći i iduće godine. Održavanje šetnje 2005 zabranili su tadašnji gradonačelnik Varšave, predsednik države Lech Kaczynski. 2006. je godine poljski sud doneo presudu prema kojoj je zabrana održavanja marša protivustavna.

Kišinjev⁹⁵

28. aprila, već drugu godinu moldavske vlasti su odbile zahtev LGBT zajednice da realizuju svoje ustavno pravo na mirne demonstracije. Gradske vlasti Kišinjeva, prestonice Moldavije odbile su da odobre mirne demonstracije koncipirane kao podrška usvajanju antidiskriminativnih zakonskih odredaba za seksualne manjine. Bilo je planirano da se ta demonstracija desi 5. maja ispred zgrade moldavskog Parlamenta kao deo Petog moldavskog LGBT prajd festivala u organizaciji Informativnog Centra „GenderDoc-M“. U pismu odbijanja privrmeni gradonačelnik g. Mr. Vasile Ursu naveo je da je odluka doneta u nameri da se izbegnu javni neredi i ozbiljne posledice po moldavsko društvo.

Moskva

Već nekoliko godina Moskva predstavlja primer uskraćivanja neheteroseksualnoj populaciji prava na slobodu na mirno okupljanje⁹⁶. 2006. sve je počelo kada su protestanti koji su izvikivali homofobične slogane i bacali jaja i flaše prisilili 1. maja jedan moskovski noćni klub da opozove veliku gej i lezbejsku zabavu. Policija je držala na odstojanju gomilu od najmanje 100 skinheadsa, nacionalista i starijih religioznih protestanata. Nisu prijavljene teže povrede ali su učesnici gej zabave morali da se vrate u bar u pratnji policije. Taj incident je izbio nedeljama pre obaveze moskovskih vlasti da odobre gradski prvi gej prajd marš. Protestanti su bili skinhedsi i starije žene koje su nosile ruske pravoslavne ikone

---

⁹⁵ Information Center Gender Doc-M. Dostupno 15.10.2007 sa <http://www.gay.md/eng>.

⁹⁶ Itar-Tass (2006). *German MP attacked by thugs, detained by police in Moscow*. Dostupno 27.05.2006, sa <http://www.tass.ru/eng/level2.html?NewsID=8942718&PageNum=0>.

i krstove. Demonstranti su skandirali „Dole pederi“ i „Nećemo perverzne ovde“. Strani posmatrači su izvestili da je najmanje jedan od posetilaca zabave bio napadnut od protestanata pre nego što ga je policija spasla ali nema službenih izveštaja o povredama.

Moskovske gradske vlasti zabranile su 2006. šetnju gej aktivista, ocenivši je kao „uvredu društva“, a manifestaciju su osudile i vođe svih verskih zajednica. 27. maja popodne predstavnici gej organizacija pokušali su bezuspešno da prođu kroz centralni deo grada, čime je u samom začetku prekinuta parada ponosa u Moskvi. Ruska policija, hrišćanski ekstremisti i neonacisti su delujući zajedno prekinuli tu manifestaciju za koju su organizatori smatrali da će biti prva parada ponosa ikad održana u Moskvi.

Aktivisti koje je predvodio 28-godišnji Nikolaj Aleksejev, planirali su da polože cveće na grob Neznanog junaka – simbol borbe protiv fašizma u Drugom svetskom ratu. Međutim, policija je zatvorila kapije parka pod zidinama Kremlja u kojem gori večna vatra, a veća grupa žena koje su pevale crkvene pesme i skinhedsu pokušali su da ulete u kolonu gej aktivista⁹⁷.

U vreme tog neodobrenog marša seksualnih manjina nacionalisti su napali nemačkog parlamentarca Folkera Beka i policija ga je zadržala u Moskvi. Bek je optužio moskovsku policiju da nije uspela da obezbedi bezbednost gejevima. „Nedozvoljivo je da policija ne štiti mirne gejeve i lezbejke od huligana“, rekao je on. Kopredsedavajući frakcije Zelenih u parlamentu, Renate Kunst i Fritz Kuhn, urgirali su da Rusija poštuje ljudska prava u okviru kojih je i pravo na miroljubive demonstracije uz adekvatnu zaštitu njihovih učesnika⁹⁸.

Agencija Interfaks javila je da je policija posle sukoba privela oko 100 osoba. Homoseksualnost je legalizovana u Rusiji tek 1993. godine, ali iako gej klubovi postoje u velikim gradovima, gej parovi jako retko pokazuju svoje opredeljenje u javnosti.

Gradonačelnik Moskve je izjavio 14. juna⁹⁹ da je taj grad zabranio gej paradu jer je moralno čistiji od Zapada, koji je uvučen u „ludačku nemoralnost“. „Naš način života, naš moral i naša tradicija – sve je čistije u svakom pogledu. Zapad ima šta da nauči od nas i ne bi trebalo više da živi u toj ludačkoj nemoralnosti“, rekao je gradonačelnik Jurij Luškov moskovskom radiju, prenele su lokalne agencije.

---

⁹⁷ „Ovo je velika pobeda, apsolutna pobeda – pogledajte šta se događa“, rekao je Aleksejev dok su ga dva policajca odvlačila od kapije.

⁹⁸ B92 (2006). *Prekinuta gej parada u Moskvi – Ruska policija, hrišćanski ekstremisti i neonacisti prekinuli su prvu gej paradu ikad održanu u Moskvi*. Dostupno 27.05. 2006, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=05&dd=27&nav_id=198954&nav_category=78

⁹⁹ GayRussia. Vest prenela 14. juna Beta-Reuters.

23. avgusta¹⁰⁰ okružni sud na Taganki u Moskvi je odbacio zahtev organizatora prvog gej prajd marša protiv prefektуре Centralne uprave ruske prestonice koja je odbila da odobri okupljanje na skveru Lubjanka 27. maja kao alternativu gej prajd marša. Za veme sudskog saslušanja predstavnici moskovskih gradskih vlasti su izjavili da oni čak nisu ni ulazili u ciljeve i svrhu toga događaja već su imali jedino u vidu veliki broj pisama kojima su građani navodno zahtevali da se takav događaj nikako ne dozvoli u Moskvi. Sud je prekinuo saslušanje da bi Uprava mogla da donese ta pisma kao potvrdu svojih navoda, ali oni to nisu bili u stanju da učine ni posle odlaganja.

Iako je pokušaj organizovanja parade ponosa 2006. osujećen, organizatori su odmah nakon toga počeli da planiraju paradu homoseksualnog ponosa za iduću 2007. godinu u Moskvi. Planirano je da centralni događaj bude 27. maja u znak obeležavanja četrnaeste godišnjice ukidanja kriminalizacije homoseksualnosti u toj zemlji¹⁰¹.

Gej seks je naime, dekriminalizovan 1993. kao rezultat pada komunizma, ali bi u Rusiji mogao da bude usvojen novi zakon kojim bi se ponovo kriminalizovala homoseksualnost. Ovim zakonom bi se ustanovile zatvorske kazne do pet godina za svakoga ko bi bio optužen za upražnjavanje gej seksa. Novi zakon, koji je u februaru 2007. predstavljen u Donjem domu, gotovo je identičan Staljinovom zakonu iz 1933, kojim se homoseksualnost kažnjavala sa pet godina teškog rada. Zakon bi ponovo oživeo praksu kojom bi osnovna prava gej populacije, uključujući sastajanja i Parade ponosa, bila ukinuta.

Interesantno je da se stav ruske vlade suštinski razlikuje od stava moskovskih vlasti. Naime ruska vlada je snažno podržala pravo seksualnih manjina na slobodno okupljanje¹⁰². Priznajući da je moskovska gej parada bila zabranjena 2006. i da ceo slučaj čeka na sudsku odluku, početkom 2007. podvučeno je da: pripadnici seksualnih manjina imaju ista prava i slobodu izražavanja i slobodu okupljanja kao i svi ostali ljudi. Ne samo da miroljubive demonstracije u korist seksualnih manjina jednostavno ne smeju da budu zabranjene već policija ima dužnost da štiti učesnike takvih demonstracija. Opšta zabrana miroljubivih demonstracija može se jedino opravdati ako postoji stvarna opasnost od nereda koji se ne mogu sprečiti razumnim i odgovarajućim merama.

Uprkos izjava ruske vlade, evropskih rezolucija i odluka sa najvišeg nivoa, moskovske vlasti kao i najviši ruski crkveni velikodostojnici ne odustaju od zabrana. Uglavnom se smatra da je parada ponosa propaganda homoseksualnosti

---

¹⁰⁰ GayRussia (2006). *Moscow district court rules gay pride picketing ban legal, Decision will be appealed in Moscow City Court*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=6912>.

¹⁰¹ Labris web (2007). Dostupno 19.02.2007, sa www.labris.org.yu.

¹⁰² *Izjava za štampu, 9 februara 2007*, koju je prenela ILGA. Dostupno 17.06.2007, sa <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1088939&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

koja je destruktivna jer vodi ka razaranju porodice, atomizaciji društva i narušavanju normalnih odnosa među polovima. Ako bi se desila ta parada u Moskvi, to bi navodno privuklo mnogo mladih ili čak dece koji još nisu dovoljno zreli pa bi se zainteresovali za homoseksualnost¹⁰³.

Homoseksualna propaganda je neprihvatljiva Moskvi, kako smatra njen gradonačelnik Lužkov, jer većina društva ne prihvata praksu te, kako se izrazio, „netradicionalne seksualne orijentacije“. Na sastanku gradonačelnika velikih gradova Berlina, Pariza, Londona i Pekinga, moskovski gradonačelnik Lužkov je bio izložen talasu kritike jer je više puta ponovio da neće dozvoliti da se gej parada održi u Moskvi niti bilo kakvi drugi događaji o gej pravima jer su takvi događaji po njegovom mišljenju „satanski“¹⁰⁴.

I crkveni velikodostojnici Ruske pravoslavne Crkve smatraju da se rusko društvo mora suprotstaviti gej prajd paradama¹⁰⁵ jer se „to protivi većini ruskog društva“. Argument je da oni koji žele da budu grešni to mogu da rade ali će odgovarati pred Bogom. Ali ako neko želi da propagira svoje grehe „zavodeći i degradirajući“ druge ljude, društvo tome mora da se odupre.

Bukurešt

Na gej paradi 3. juna¹⁰⁶ 2006. u Bukureštu je došlo do incidenta, a intervenisala je i policija. Prolaznici su prvo raznim predmetima gađali učesnike skupa za prava homoseksualaca, da bi potom počeli i da ih tuku, razbivši policijski kordon i napavši učesnike parade. Privedeno je oko 50 napadača, protiv kojih je pokrenut krivični postupak. Rumunski mediji ocenjuju da je incident velika sramotu za Rumune. Marš je organizovalo udruženje homoseksualaca Akcept. U Bukureštu je istog dana pre podne održan kontramiting u organizaciji hrišćanske fondacije Nova desnica, na kom su isticane vrednosti „normalnosti, hrišćanskog morala i porodice“, a govorilo se protiv homoseksualaca i legalizovanja braka osoba istog pola. Rumunska pravoslavna crkva se nekoliko dana pre događaja izjasnila protiv marša homoseksualaca.

---

¹⁰³ Interfax (2007). *The deputy chairman of the State Duma Committee for Public Associations and Religious Organizations Alexander Chuyev regards homosexuality propaganda dangerous and considers gay parades as propaganda of homosexuality*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2558>.

¹⁰⁴ The Moscow Times (2007). *Luzhkov Reiterates Opposition to Gay Parades*. Dostupno 11.10.2007, sa <http://www.themoscowtimes.com/stories/2007/03/01/018.html>.

¹⁰⁵ Interfax (2006). *Russian society must oppose gay pride parade – Metropolitan Kirill*. Dostupno 12.08.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2736>.

¹⁰⁶ B 92 (2006). *Incident na gej-paradi, 3. jun 2006*. Dostupno 29.10.2007, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=06&dd=03&nav_id=199865&nav_category=167.

Riga

Verovatno najviše izveštaja 2006. godine bilo je posvećeno događajima u Rigi. 20. jula¹⁰⁷ gradske vlasti letonske prestonice Rige su otvoreno odbile zahtev više organizacija za lezbejska i gej prava da održe paradu, uz obrazloženje da ne mogu da obezbede bezbednost učesnicima takvog događaja. Organizatori su izrazili svoju sumnju u iskrenost tih navoda, smatrajući da kada letonske vlasti stvarno ne bi bile u stanju da osiguraju bezbednost na ulicama toga dana, onda ne bi smeli ni da nastave sa pripremama za samit NATO-a, koje su bile tada u toku. Anti-gej demonstranti okupljali su se svakog dana ispred gradske većnice da lobiraju protiv dozvole da se parada odobri.

Pošto ta dozvola nije dobijena, organizatori su odustali od javnog okupljanja i opredelili se za prostor jedne crkve kao privatno a dovoljno prostrano mesto ne bez određene simbolike. Glavni događaj ipak nije održan jer je skup u dvorištu crkve morao da bude otkazan pošto parada ponosa nije dobila dozvolu gradskih vlasti za održavanje a i bilo je jasno da ni učesnici u crkvi nisu bezbedni a kamoli ispred nje. Naime, iako u zatvorenom prostoru, i taj nejavni skup delovao je iritantno na građane Rige. Stotine Letonaca protestovalo je 22. jula blokiravši pripadnike zabranjene gej parade, uključujući i članove Evropskog parlamenta koji su se okupili u unutrašnjosti jedne protestantske crkve da bi podelili uzbuđenje oko zajedničkog učestvovanja u prvom događaju takve vrste u Rigi¹⁰⁸. Oko 50 osoba, uključujući i holandsku članicu Evropskog parlamenta, Sophie Int'Veld, uzelo je učešće u službi koja je organizovana u znak podrške seksualnim manjinama. „Imala sam sumnjivo zadovoljstvo da danas ponovo vidim sopstvenim očima kako i koliko su ljudi motivisani mržnjom i strahom,“ rekla je Int'Veld pošto je bila izvedena iz crkve na zadnja vrata. Izveštač AFP koji se nalazio ispred Engleske protestantske crkve gde je došlo do spornog okupljanja u srcu Rige rekao je da su se stotine antigej demonstranata okupili kako se služba približavala, da bi uzvikivali pogrdne i preteće slogane namenjene osobama unutar crkve, kojih je bilo pedesetak. Desetine podržavaoca gej prajda uključujući i pastora Jurisa Kalitisa, koji je vodio službu i koji je ostao u crkvi i kada se većina učesnika službe iskrala napolje na bočne izlaze, bili su pogođeni jajima i kesama sa fekalijama.

---

¹⁰⁷ Izvor svih ovih događaja hronološki je EuroQueer mejling lista evropskih homoseksualaca.

¹⁰⁸ Letonska policija je 2007. podnela krivičnu prijavu protiv Viktora Birze, vođe radikalne desničarske nacionalističke partije Unija nacionalne snage, zbog podstrekivanja na kršenje javnog reda i mira na prošlogodišnjoj gej paradi u glavnom gradu Rigi. Ovo suđenje se dešava u trenutku kada Letonija dobija međunarodne kritike zbog nazadnog stava prema gej zajednici. Birze je prošle godine tokom gej parade izjavio za agenciju Frans-pres: „Homoseksualci su prljavi grešnici. To su nemoralni ljudi kojima nije mesto u normalnom društvu.“ Prema letonskom Krivičnom zakonu, za ova dela prethodi kazna zatvora do sedam godina.

Besna gomila je bacala paradajze, jaja i fekalije na ljude koji su ulazili u crkvu da prisustvuju službi. Posle toga, nastavili su da bacaju jaja i polivaju prljavom vodom taksi vozila kojim su se švedski učesnici letonskog gej festivala vraćali na aerodrom. Jedan taksi su jurili na putu do aerodroma pokušavajući da ga udare i odgurnu sa puta. Pripadnici gej lezbejskih organizacija su rešeni da nastave da se protiv takve odluke bore svim pravnim sredstvima i ići će sve to Evropskog suda za ljudska prava ako to bude potrebno.

Po izveštajima od 24. jula¹⁰⁹ o događajima ispred i oko te crkve, ukupno 14 osoba je zatvoreno zbog napada na predstavnike seksualnih manjina za vreme gej i lezbejskog festivala ponosa.

Talin

Gomila protivdemonstranata napala je 12. avgusta¹¹⁰ učesnike LGBT marša ponosa u Talinu. Procenjuje se da je više od deset učesnika marša povređeno a jedna osoba je zadržana u bolnici zbog težih povreda glave. Do toga je došlo zbog toga što učesnici parade ponosa nisu dobili adekvatnu zaštitu policije.

Komplet alata

ILGA-Evropa¹¹¹ je objavila 6 oktobra Toolkit (Uputstva, knjigu simbolično nazvanu Komplet alata), publikaciju koja sadrži ideje, informacije i uputstva o organizovanju prajd događaja u neprijateljskom ambijentu. Uputstva su odgovor na nasilno i neprijateljsko protivljenje prvim lezbejskim, gej, biseksualnim i transrodnim prajd događajima u nekim zemljama Istočne i Centralne Evrope u poslednjih nekoliko godina. Tekst se oslanja na iskustva i uspehe organizatora parada ponosa kombinujući to sa informacijama o postojećoj podršci evropskih institucija i LGBT međunarodne zajednice. Cilj je da se podrži i konsoliduje do sada postignut progres kao i da se pribavi početni „*know-how*“ za one koji žele da aranžiraju događaje u svojim zemljama i gradovima gde do sada prajdovi nisu bili nikada održavani. Uputstva su pripremljena u tesnoj saradnji sa organizatorima

---

¹⁰⁹ The Baltic Times (2006). *Gay bashers arrested after parade attack*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/15944/>.

RIGA – A total of 14 people have been detained for attacks on representatives of sexual minorities in the Latvian capital Riga on Saturday during the gay and lesbian pride festival.

¹¹⁰ Amnesty International (2006). *Estonia: The right to freedom of peaceful assembly must be protected*. Dostupno 11.10.2007, sa <http://web.amnesty.org/library/index/engneur510012006?open&of=eng-est>.

¹¹¹ International Lesbian and Gay Association, sa sedištem u Briselu.

prajdova iz raznih zemalja. Na Konferenciji *Pride against Prejudice* (Ponosom protiv predrasuda) održanoj za vreme EuroPride-a 2006. u Londonu jula 2006, preko 100 aktivista iz 28 zemalja dalo je značajne priloge i sugestije za Uputstva. Knjiga je predstavljena krajem oktobra 2006. na desetoj evropskoj konferenciji ILGA-Europe održanoj u Sofiji¹¹².

Borba da se postigne sloboda okupljanja i izražavanja za LGBT osobe širom Centralne i Istočne Evrope predstavlja izazov jer na još uvek prisutnu mržnju i pretnje nasiljem mora da se odgovori hrabrošću i dobrom organizacijom. Organizatori moraju da rešavaju osim uobičajenih organizacionih problema i problem žestokog protivljenja, praktičnim sredstvima i instrumentima da maksimiziraju svoje napore i da bi postigli potpuno i neuslovljeno realizovanje svoga prava na slobodno izražavanje i okupljanje za sve LGBT ljude u svim zemljama Evrope.

---

¹¹² Ilga (2006). *Media release, ILGA-Europe publishes a Toolkit on organizing Pride events in hostile environments*. Dostupno 05.10.2007, sa [http://ilga-europe.org/content/search/\(offset\)/20?SearchText=prides](http://ilga-europe.org/content/search/(offset)/20?SearchText=prides).

2. TRADICIONALNA, MASOVNA MIRNA OKUPLJANJA U EVROPI 2007

*Grad postoji onda kada postoji karneval*¹¹³.

Madrid 2007: Evroponos¹¹⁴

U Madridu je održana centralna evropska parada ponosa pod sloganom „U novoj Evropi ravnopravnost je moguća“¹¹⁵ u subotu 30. juna uz učešće oko dva miliona ljudi od kojih su 200 hiljada bili gosti iz inostranstva. Samoj paradi su prethodila četiri festivalska dana u kojima je počevši od 27. juna učesnicima ponuđeno oko dve stotine kulturnih, sportskih i zabavnih događaja tako da se računa da je zajedno sa paradom ukupno učestvovalo oko čak dva i po miliona ljudi. Parada se kretala glavnim madriskim ulicama od Puerta de Alcalá preko ulice Alcalá i Gran Vía do Plaza de España¹¹⁶. Najuočljivija su bila vozila/platforme iz Mančestera, Marselja, Štokholma, Ciriha, Italije i Turske. Evroponos u Španiji je bila i prilika da se obeleži tridesetogodišnjica od prvog španskog javnog protesta homoseksualaca koji je održan dve godine posle smrti diktatora Franka 1975. Španija je inače, danas vodeća evropska zemlja u zakonskoj regulativi ravnopravnosti za neheterosualne osobe, što uključuje pravo na istopolni brak kao i usvajanje dece od strane homoseksualaca koji je usvojen jula 2005.

Hamburg

Hamburška parada ponosa je 2007. sva protekla u znaku obeležavanja sedamdesete godišnjice progona homoseksualaca u nacističkoj Nemačkoj koji je

---

¹¹³ Slapšak, S. (2007). *Mala crna haljina, eseji o antropologiji i feminizmu*. Beograd: Centar za Ženske studije.

¹¹⁴ Videti prethodni naslov „Evroponos“ u poglavlju Istorija paradi ponosa: Evropa

¹¹⁵ Grogno, V. (2007). *Hundreds of thousands due at European Gay Pride*. Dostupno 18.08.2007, a <http://www.metimes.com/storyview.php?StoryID=20070630-124018-5695r>.

¹¹⁶ Wockner, R. (2007). *More than 1 million at Europride, Pride celebrated worldwide*. Dostupno 03.10.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?article_id=6616&sec=article.

počeo racijom upravo u tom gradu javnim hapšenjem 40 prodavaca robne kuće Alzerhauz u centru grada pod optužbom da su homoseksualci. Inače, u Nemačkoj se već decenijama parade ponosa održavaju uz najveće prosečno učešće ljudi na ulicama. Ove parade se u Nemačkoj i Švajcarskoj nazivaju po tradiciji Christopher Street Day (CSD), Dan Ulice Kristofer. Najposećenija je parada u Kelnu gde se retko desi da učešće padne ispod milion ljudi pa je tako bilo i ove godine 30. juna kada je samo madridski EvroPonos bio brojniji od kelnskog¹¹⁷

Najveću simboliku u Nemačkoj nosila je ove godine ipak baš ta parada u Hamburgu kojom je obeležena sedamdeseta godišnjica nacističkog progona. Hiljade učesnika kretalo se ispred čuvene robne kuće Alzerhauz, mesta gde je pre sedamdeset godina počeo masovni nacistički progon seksualnih manjina. Time je obeležena i proslavljena činjenica da je u 2007. godini Hamburg mesto gde homoseksualci udobno žive, da grad ima gradonačelnika homoseksualca i da homoseksualci slobodno mogu da formiraju svoje pravno priznate partnerske zajednice¹¹⁸.

Berlin

U Berlinu se 30. juna uprkos kiši i hladnom vremenu, okupilo na čak dve parade od kojih je jedna bila zvanična, gradska parada a druga alternativna, levičarska, pola miliona ljudi. Dan ulice Kristofer Berlin održava se od 1979, a tema ove godine bili su LGBT radnici. Alternativni, nekomercijalna i levičarska parada ponosa podržala je nekoliko hiljada osoba koje su demonstrirale po aleji Karla Marxa u istočnom delu grada, pozivajući na borbu protiv seksizma, rasizma, homofobije i transfobije.

London

U Londonu je parada ponosa 2007. okupila oko 500.000 učesnika predvođena gradonačelnikom Kenom Livingstonom koji je izjavio da su Dan ponosa i sutrašnji dan u tom gradu potpuno sigurni za učesnika ovog događaja, imajući u vidu da su dva dana pre početka parade otkrivena dva automobila bombe. Snažne policijske snage su kordonom štitile paradu i u jednom momentu malo izmenile njen najavljeni pravac kretanja iz bezbednosnih razloga.

---

¹¹⁷ Dostupno 04.07.2007, sa <http://www.gay.hr>.

¹¹⁸ Deutsche Welle (2007). *70 Years After Nazi Pogrom, Hamburg Celebrates Gay Pride*. Dostupno 18.10.2007, sa <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2679727,00.html> .

Posle parade održan je koncert na Trafalgar skveru a na pozornici koncerta pojavio se i gradonačelnik sa svoje dvoje dece, kao i sa članicom parlamenta Andželom Igl, novom mlađom ministarkom finansija i novom zamenicom šefa Laburističke partije Herijet Herman koja je ujedno i nova ministarka za žene, zadužena inače i za pitanja homoseksualaca.

Rim

Oko 100.000 ljudi učestvovalo je u paradi ponosa u Rimu 16. juna. Paradu koja je počela kod Kapije Svetog Pavla je predvodio transrodni poslanik Vladimir Luksurija i ona se završila posle tri kilometra kod bazilike Sv. Jovana Late-ranskog, mesta papine kancelarije u njegovoj funkciji biskupa Rima. Organizatori parade su pozvali premijera Prodira na donošenje zakona o građanskoj zajednici kao obliku legalizovanog partnerstva istopolnih osoba. Ovo je bio prvi put da je nacionalni Ministarski savet sponzorisaio neke događaje na paradi ponosa, ma-da ne i samu paradu.

Pariz

U Parizu¹¹⁹ se okupilo 700 000 ljudi na gradskoj godišnjoj paradi ponosa koja je organizovana pod sloganom „Nećemo kompromis o ravnopravnosti.“ Iako su jasno naglasili da nisu protiv nove vlade i da sa njom žele konstruktivnu saradnju, organizatori parade su ipak istakli da je jedan od njihovih ciljeva da ostvare pritisak na novu desničarsku vladu koja je protiv istopolnih brakova.

Atina

Ni pravoslavna Grčka nije ostala bez svoje parade ponosa. Nedelju dana pre madridske, londonske i pariske parade, 1000 ljudi okupilo se na paradi ponosa u Atini u šetnji tradicionalnom trasom između glavnih gradskih trgova Omonija i Sintagma.

---

¹¹⁹ Labris (2007). *Tri miliona homoseksualaca paradiralo Sao Paulom*. Dostupno 12.6.2007, sa www.labris.org.yu.

Beč

Od 1996. austrijski pokret za prava lezbejki, gejeva, biseksualaca i tran-srodnih osoba, organizuje u Beču kao centralni godišnji događaj paradu ponosa tzv. Regenbogen Parade (Parada duginih boja) koja ima značaj u razvijanju kulture solidarnosti, tolerancije i ravnopravnosti. Ovogodišnja Parada 30. juna nije se po običaju održala na Heldenplacu, već je počela od Švarcenberg placa i išla je preko Hohštralbrinena preko Bunea okupivši oko 100 hiljada učesnika¹²⁰. Centralni događaj je bila petočasovna proslava sa paradom i kulturnim zbivanjima. „Muzika ne poznaje granice i miri ljude“ je slogan pod kojim je prezentovan austrijski pop i džez, „Groznica subotnje večeri“ bila je podsećanje na rok iz sedamdesetih, dok su se u Starmaniji („Starmania goes Regenbogen“) pojavili poznati glumci i javne ličnosti.

Valeta

Kao deo „Nedelje različitosti“ u petak 6. jula održana je u Valeti, na Malti parada ponosa, LGBT filmski festival u kuli Svetog Džejsma Konjanika i muzički festival Ženski prostor u Zlatnom zalivu¹²¹. Tema ovogodišnjeg malteškog marša ponosa je *Gay by Nature, Proud by Choice, Equal by Right* (Homoseksualni po prirodi, ponosni po sopstvenom izboru i ravnopravni u svojim pravima). Time se sumira sve ono na čemu je malteški pokret za ljudska prava homoseksualaca (*Malta Gay Rights Movement*) nastojao i za šta se borio u poslednjih pet godina.

Ljubljana

Ljubljana je 3. jula koračala „Ponosno naprej“ u paradi ponosa koja je bila po običaju mirna, šarena i vesela. Policija se gotovo skrivala da ne bi narušila sliku celog događaja, a učesnici su mahali i pozdravljali prolaznike i građane. Povorka ponosa je zastala dvaput: ispred Parlamenta gde su organizatori iz DIH-a (Društva za integraciju homoseksualnosti) i Legebitre održali kraće govore iznevši zahteve slovenskog LGBTIQ pokreta državnim institucijama, i na Trgu Francuske revolucije gde je limeni orkestar odsvirao Marseljezu i Bandijera rosa. Pokrovitelj sedmog ljubljanskog Pridea bio je gradonačelnik Zoran Janković koji se

---

¹²⁰ Homosexuelle Initiative (HOSI) Wien (2007). *Regenbogenparade am 30. Juni 2007 mit fulminantem Showprogramm*. Dostupno 12.05.2007, sa <http://www.hosiwien.at/?p=694>.

¹²¹ The Malta Independent Online (2007). *Gay pride march tonight*. Dostupno 17.07.2007, sa <http://www.independent.com.mt/news.asp?newsitemid=53892>.

na pozornicu popeo obučen u farmerke i zelenu majicu na kojoj je pisalo da je Ljubljana lepo mesto za život. Nakon kratkog pozdrava i uzvika „Ponosno naprej!“ gradonačelnik je sišao među okupljene i rukovao se sa najbližim učesnicima¹²².

Amsterdam

Amsterdamski gej prajd je ove godine održan od 3. do 5. avgusta pod sloganom „Ne, nasilju protiv homoseksualaca“. Rekordnih 375.000 ljudi došlo je te subote u Amsterdam da učestvuje u paradi koja se sastojala od 72 broda koja su plovila kanalima grada. Grad inače ima reputaciju evropske najprijateljskije prestonice prema homoseksualnim licima. Glavnu poruku Pridea nosio je brod sa natpisom: „Amsterdam kaže 'ne' nasilju protiv homoseksualaca“.

Gej muškarci koji su plesali i pevali na brodovima imali su, kao što je uobičajeno, ekstravagantnu i provokativnu odeću. Na nekim brodovima na delu parade ponosa koji se naziva Canal Parade, što je amsterdamska verzija povorke šlepera, odnosno velikih kamiona s prikolicama, bili su i vrlo oskudno (ne)odevene osobe.¹²³ Proslava se sa kanala prenela u celi grad nastavljajući se kroz ulične žurke. Velika masa ljudi oko kanala posmatrala igrače na šlepovima neke odevene u lasteks, neke u kožu, mnoge u futurističkim kostimima kao i veliki broj homoseksualaca koji su očigledno najsrećniji na svetu kada mogu da pokažu da provode veliki broj sati u teretanama ili sunčajući se.

Heteroseksualci su uvek bili deo ovog festivala ali obično sa strane kao posmatrači. Ove godine njihovo prisustvo je bilo aktivno. Naime ove godine je grupa heteroseksualnih osoba protestovala protiv porasta netolerancije u Holandiji. Oni su imali jedan hetero brod, jedan stari mornarički šlep na kome se našlo oko 30 ljudi.

Ovogodišnja gej parada je proslavljena sa mnogo više emocija upravo zbog porasta napada usmerenih ka homoseksualnoj populaciji (gay bashing) koji su iznenadili gradske vlasti i policiju koji su ponosni na svoju toleranciju. To je dovelo do zvanične ocene da društvena prihvatljivost homoseksualnosti nije još uvek kompletna. Homoseksualci još uvek mogu da budu pretučeni bez ikakvog vidljivog razloga osim svoje seksualne orijentacije, zato što se drže za ruke ili prosto jer su se našli u pogrešno vreme na pogrešnom mestu.¹²⁴

---

¹²² Dota F. (2007). *Ljubljana ponosno koračala Ponosno naprej*. Dostupno 03.07.2007, sa <http://www.gay.hr/portal/opsirno-4557.php>.

¹²³ Dostupno 06.08.2007, sa <http://www.gay.hr>.

¹²⁴ The Associated Press (2007). *Amsterdam explodes with color as city celebrates Gay Pride festival*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://www.ihf.com/articles/ap/2007/08/04/europe/EU-GEN-Netherlands-Gay-Prid>.

U floti su se nalazili takođe i brodovi Evropske komisije, homoseksualaca sa invaliditetom, starijih homoseksualaca i lezbejki kao i međunarodna delegacija aktivista sa Kavkaza i sa Balkana¹²⁵. Tako su i ove godine organizovali brod za osobe iz Azerbejdžana, Kazahstana, Ukrajine, Belorusije i Moldavije, zemalja u kojima marševi ponosa teško ili uopšte i ne mogu da se organizuju.

Brojne grupe predstavile su se gledaocima koji su oko kanala pratili Amsterdam Ponos, od klubova, sauna, LGBTIQ aktivističkih grupa, queer porodica, majki lezbejki, gej očeva, političkih stranaka, grupa za jednake mogućnosti, anti-fašista, sindikata do ostalih socijalnih organizacija i ustanova

Još jedna od karakteristika ovogodišnje parade ponosa u Amsterdamu je prisustvo povećanog broja plovila sa političkim porukama. Tu se nalazio i brod sa sudijama i gradonačelnicima, predstavnicima Amnesty International-a, političarima i predstavnicima amsterdamske opštine. Njihova poruka je bila: „Keep your hands off our gays“ (Ne dirajte naše gejeve).

Homoseksualni tinejdžeri uzrasta od 11 do 16 godina su se takođe organizovali i imali su poseban brod. Gradonačelnik je prvo odbio da dozvoli njihovu organizovanu pojavu ali je kasnije odobrio pod uslovom da tinejdžeri budu u pratnji svojih roditelja, tačnije da svako dete ima i roditelja pored sebe. Sam gradonačelnik Cohen je bio u novom brodu nazvanom po njegovom prethodniku, gradonačelniku Amsterdama, „Schelto Patijn,“ koji je umro u julu ove godine a koji je bio poznat po tome što je proklamovao Amsterdam kao „Gay Way to Europe.“

Holandsko društvo je poznato kao veoma tolerantno i u anketama više od 90 procenata ispitanika izjavljuje da prihvataju homoseksualnost i homoseksualce. Ipak mnogo ih je manje kojima je prihvatljiv javni poljubac dva muškarca i 42% to ne želi da vidi. „Dakle nas tolerišu ako smo nevidljivi homoseksualci, ukoliko se ponašamo kao da smo heteroseksualni. Samo je problem u tome što nismo heteroseksualni i stav ‘ne ponašaj se javno kao gej’ nas diskriminiše“¹²⁶. Napadači na homoseksualce na javnim mestima su grupe mladića koji pripadaju etničkim manjinama i doseljenima i koji na taj način žele da dokažu svoju muškost.

Portparol amsterdamske policije Gerard Vrooland rekao je da se desilo 16 napada na homoseksualnost u toku 207 godine, u poređenju sa 10 tokom cele prošle, 2006 godine. Vrooland doduše taj porast pripisuje uglavnom naporima policije da ohrabre prijavljivanje takvih slučajeva ali i stvarnom porastu takvih dela motivisanih mržnjom. On je dodao da je grad osnovao dvadesetčetvoro časovnu SOS liniju za žrtve mržnjom motivisanih napada na homoseksualce kao i

---

¹²⁵ Reuters (2007). *Amsterdam's gay parade on water adds "hetero boat"*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://in.reuters.com/article/entertainmentNews/idINIndia-28688420070727>.

¹²⁶ Laparlière, M. (2007). *Amsterdam Pride – gay party with a political message*. Dostupno 06.08.2007, sa <http://www.radionetherlands.nl/currentaffairs/ned070806>.

mrežu od trideset gej agenata u okviru gradskih policijskih snaga koji pomažu da takve pritužbe dobiju najviši prioritet u postupanju policije.

„Svaki akt nasilja dobija najviši prioritet, ali mi verujemo da napadi koji se osnivaju na rasnoj netrpeljivosti, zbog religijske pripadnosti ili seksualne orijentacije spadaju u najgore,“ rekao je Vrooland. Očekuje se donošenje zakona sličnog onome koji osuđenim huliganima za nasilje na fudbalskim stadionima po odluci sudije zabranjuje gej bašerima pristup gej barovima i mestima sa ugovaranje sastanaka.

Oksford

U Oksfordu je održana parada pod sloganom „Zabrana istopolnih brakova mora da nestane.“¹²⁷ Tog 14. jula održana je naime oksfordska parada ponosa kao simbol raznovrsnosti toga grada. Parada je bila velika mešavna homoseksualnih i heteroseksualnih učesnika, žena i muškaraca, starih i mladih, belih i crnih. Cilj parade je bila brba protv homofobije, mržnje i diskriminacije. Iako je u Britaniji mnogo učinjeno, ostalo je još dosta da se tek učini. Građansko partnerstvo je važan korak ali nije dovoljno za ravnopravnost jer biti izdvojen znači ne biti jednak. Ravnopravnost znači da se istopolni partneri mogu venčati pod istim uslovima na isti način kao i heteroseksualni parovi. Brak mora biti pristupačan homoseksualcima kao što i građansko partnerstvo treba da bude dostupno heteroseksualcima. Školski sistem još uvek ne pruža dovoljno zaštite lezbejkama i homoseksualnim muškarcima od školskog maltretiranja pa je dve trećine LGBT osoba iskusilo tu vrstu maltretmana u svojoj mladosti, koje mora da bude zabranjeno kao i rasizam.

Kopenhagen

U Kopenhagenu je održano jedanaest dana manifestacija nazvanih „Kopenhagenska nedelja ponosa“ od 16. do 26. avgusta¹²⁸. Sama parada ponosa odigrala se 25. avgusta u nedelju i privukla je oko šezdeset hiljada učesnika duž trase kojom se kretala parada od Nørrebro-a do Gradske većnice.¹²⁹ Parada je završena velikom zabavom na Trgu ispred Gradske kuće u kojoj su učestvovali popularni danski i švedski zabavljači i muzičari.

---

¹²⁷ Oxfordshire Green Party Pride (2007). *Gay marriage ban must go*. Dostupno 15.07.2007, sa http://www.greenoxford.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=136

¹²⁸ INTERNATIONAL NEWS #697, by Rex Wöckner, September 3, 2007.

¹²⁹ Skolander, B. (2007). *Denmark: Copenhagen Pride Parade*. Dostupno 29.08.2007, sa <http://www.copenhagenpride.dk/dk/>.

Toršavn, Farska ostrva¹³⁰

Parada ponosa održana je u Toršavnu, glavnom gradu Farskih ostrva¹³¹ od 17-19. avgusta, praćena festivalskim zbivanjima, javnim panel diskusijama i filmovima. Na samoj paradi pod sloganom „Ima li ljubav rod“ je učesvovalo sto trideset učesnika i učesnica. Festival posle parade okupio je dve stotine ljudi na trgu Vagliđ glavnog grada Tórshavn-a. Događaj je takođe odao javno priznanje za kriminalizaciju diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije koja novina je usvojena 15. decembra prošle godine kada je dodat amandman na član 266b Kri- vičnog Zakonika čime je po prvi put javno priznata pravna zaštita seksualnih manjina. U svom pozdravnom govoru, član farskog parlamenta Lagting-a, Finnur Helmsdal pozvao je na novi zakonski korak, usvajanje zakona o jednopolnim partnerstvima.

Paradu ponosa na Farskim ostrvima organizovali su ANSO (Association of Nordic LGBT Student Organizations), Udruženje Nordijskih organizacija LGBT studenata koja je osnovana 2004¹³² i Friðarbogin, LGBT organizacija sa Farskih ostrva koja je osnovana 2003¹³³. Glavnu ulogu odigrala je studentska organizacija jer u takvom malom gradu kakav je Tórshavn, studenti imaju važnu i vidljivu društvenu ulogu u promociji nediskriminacije i kulture ljudskih prava. Jedan od panela je bio posvećen homofobiji u školskom sistemu i načinima zaštite LGBT studenata u univerzitetskom školovanju.¹³⁴ Glavne organizatorke su zapravo bile dve žene: Ásta Ósk Hlőðversdóttir, predsednica ANSO-a i Tina K. Jakobsen, člani- ca Upravnog odbora ANSO-s i Friðarbogin-a.

Političari iz Švedske, Danske i Islanda pridružili su se proslavi što su lokalni organizatori primili kao značajnu podršku poštovanju ljudskih prava LGBT populacije na Farskim ostrvima.

---

¹³⁰ Wockner, R. (2007). *Faroës celebrate pride*. Dostupno 27.08.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?sec=article&article_id=6778.

¹³¹ Farska ostrva imaju 47 000 stanovnika i predstavljaju samoupravnu, prekomorsku teritoriju Danske koja se nalazi severno od Škotske na pola puta između Norveške i Islanda. Glavni grad ima 19 hiljada stanovnika.

¹³² Cilj ANSO je da poprave situaciju LGBT studenata u Nordijskom regionu. Članice ANSO su BLUS iz Danske, Friðarbogin sa farskih ostrva, FSS sa Islanda, Homoglobiini iz Finske, SFG iz Švedske i UgleZ iz Norveške.

¹³³ Jedan od glavnih ciljeva te organizacije je da podgne svest o pravima LGBT populacije i da nastoji na odgovarajućoj pravnoj zaštiti te populacije na Farskim ostrvima.

¹³⁴ Association of Nordic LGBT Student Organizations (2007). Dostupno 01.09.2007, sa <http://www.anso.dk>.

Londonderi

U Severnoj Irskoj je održana Nedelja ponosa (Foyle Pride week) od 13. do 18. avgusta¹³⁵. To je prva takva manifestacija u poslednjih 5 godina i njena svrha je da se istakne borba LGBT osoba za ravnopravnost. Glavni koordinator događaja, David McCartney je rekao da će u centru pažnje Nedelja ponosa biti ljudska prava i građanske slobode a njena poruka je da se ravnopravnost i ljudska prava svih moraju poštovati. Severnoirski zamenik premijera Martin McGuinness početkom avgusta je u Deriju zvanično pozdravio završetak pripremnih aktivnosti vezanih za Nedelju ponosa.

Dnevnik Free Derry Corner je u vreme održavanja Nedelje izlazio na roze obojenim stranicama da bi skrenuo pažnju na zblivanja. Inače, zakonski je zabranjena diskriminacija u radnim odnosima na osnovu pola, bračnog statusa, porodičnog statusa, seksuane orijentacije, uzrasta, invaliditeta, rase i pripadnosti zajednici „putujućih“¹³⁶ Problem je ipak stalno prisutna diskriminacija na rasnim osnovama¹³⁷.

Rejkjavik

I u Rejkjaviku glavnom gradu Islanda je 2007. održana zvanična parada ponosa „Hinsegin dagar“, i to u saradnji sa gradskim vlastima. Naime, gradonačelnik Rejkjavika Vilhjálmur Vilhjálmsson i predstavnici Parade ponosa u Rejkjaviku potpisali su u Gradskoj kući još u martu ugovor o podršci grada toj proslavi. Grad je prihvatio da poveća podršku „Hinsegin dagar“-u parade ponosa u tom gradu na 12 miliona (USD 180 000, EUR 135 000) u sledećih tri godine¹³⁸. Parada ponosa je ove godine po osmi put održana u Rejkjaviku u drugoj nedelju avgusta a njen glavni događaj bio je u subotu 8.¹³⁹ kada je održana sama parada i veliki koncert na otvorenom, ali su se raznovrsni programi odvijali od četvrtka do nedelje.

Parada je započela na autobuskoj stanici Hlemmur i prošla je glavnom trgovinskom ulicom odakle se popela u stari centar grada gde je bio organizovan koncert. Parada ponosa u Rejkjaviku je treći po veličini nacionalni događaj u toj zemlji koji je okupio preko pedeset hiljada učesnika. Programski akcenat je sta-

---

¹³⁵ The Irish Times (2007). *McGuinness launches gay pride festival*. Dostupno 02.08.2007, sa <http://www.ireland.com/newspaper/breaking/2007/0801/breaking3.htm>.

¹³⁶ U Irskoj i Britaniji taj naziv se koristi za Rome.

¹³⁷ US Department of State (2006). *Country Reports on Human Rights Practices*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/>.

¹³⁸ Iceland Review (2007). *Reykjavik supports Gay Pride*. Dostupno 11.10.2007, sa http://www.icelandreview.com/icelandreview/daily_news/?cat_id=16567&ew_0_a_id=271727.

¹³⁹ Iceland Review (2007). *Gay pride festival reaches its peak today*. Dostupno 23.10.2007, sa http://www.icelandreview.com/icelandreview/daily_news/?cat_id=16539&ew_0_a_id=287084.

vljen na istorijat pokreta za ljudska prava seksualnih manjina kao i istoriju LGBT pokreta na Islandu, za koga se ponosno tvrdi da je svetski lider u priznavanju socijalnog i pravnog statusa tog populaciji.

Festival je zatvoren predpremijerom filma Hairspray sa Džonom Travoltom koja će premijerno početi da se na Islandu daje tek od sredine septembra¹⁴⁰.

Inače u toj zemlji su zakonski zabranjeni javno ismejavanje, vređanje, pretnje ili drugi javni napadi na lice ili grupu ljudi na osnovu njihove nacionalne pripadnosti, boje kože, rase, religije ili seksualne orijentacije. Predviđene su novčane kazne ili zatvorska kazna do dve godine. Kako su te zakonske odredbe stupile na pravnu snagu prošle godine, još nema analiza i izveštaja o učestalosti primene¹⁴¹.

Štokholm

U subotu 4. avgusta oko pedeset hiljada ljudi učestvovalo je u paradi ponosa dok je desetostruko više posmatralo njihovo kretanje kroz centar grada.¹⁴² Parada je počela kod Humlegården u 14:00 časova. Prošle godine je oko četiri stotine pedeset hiljada izašlo na ulice da iskusi čar događaja tako da se ocenjuje da je taj rekord oboren ove godine.

Novina je da je 2007. godine učestvovalo oko 100 prijavljenih paradnih vozila i velike grupe, tako da je zbilja ovogodišnja parada bila najmasovnija za poslednjih deset godina. Uveče je prikazan film Caspera Andrea's „A Four Letter Word“, reč od četiri slova sa Zitom Folkets u glavnoj ulozi za sve one koji vole romantične gej komedije. Političari iz većine švedskih partija posetili su stokholmsku paradu ponosa kao najveću u celom nordijskom regionu.

Prvo je u četvrtak Fredrik Reinfeldt premijer, posetio centralno mesto zbiivanja i tako postao prvi švedski premijer koji je to uradio. U sredu je njegova partijska koleginica ministarka kulture Lena Adelsohn Liljeroth dala izjavu na otvaranju festivala¹⁴³. Takođe je učestvovao velik broj članova parlamenta i vladinih ministara. Ministar finansija Anders Borg je rekao da on smatra taj događaj važnom javnom demonstracijom tolerancije i otvorenosti.

Nisu izostali ni predstavnici Crkve. Ovo je ujedno bila i prva parada u kojoj su organizovano uzeli učešće sveštenici švedske Luteranske crkve. Ann-Cathrin

---

¹⁴⁰ Više informacija o islandskoj paradi ponosa mogu se naći na sajtu nacionalne LGBT organizacije <http://www.gaypride.is>.

¹⁴¹ US Department of State (2006). *Country Reports on Human Rights Practices*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/>.

¹⁴² The Local Online (2007). *50.000 join Stockholm PrideParade*. Dostupno 11.11.2007, sa <http://www.thelocal.se/8097/>.

¹⁴³ The Local Online (2007). *Ministers turn out for Pride*. Dostupno 16.08.2007, sa <http://www.thelocal.se/8096/>.

Jarl, najbliža savetnica biskupa izjavila je da je došlo vreme da Crkva Švedske popravi svoj imidž.

Grupe koje predstavljaju nastavnike, policiju, članove parlamenta i sveštenike marširale su paradom da pokažu svoju podršku pravima homoseksualaca. Neki su bili obučeni samo u kožne pantalonice da bi pokazivali svoja mišićava torza a drugi su kao drag queen Babsan, Lars-Łke Wilhelmsson, imali mnogo više odeće¹⁴⁴.

Organzatori su procenili da je 50 hiljada učestvovalo dok ih je posmatralo oko pola miliona kao napreduju kroz gradske ulice. Iako je postojao veliki interes javnosti kao i činjenica da je prošlih godina bilo sporadičnih ispada i incidenata, šef policije Lars Lindros rekao je unapred da očekuje miran događaj. On smatra da je u stvari najveći izvor problema istovremeno prisustvo previše alkoholnog pića na javnim mestima.

Mančester

Hiljade ljudi je učestvovalo u ovogodišnjem LGBT festivalu koji se po tradiciji u Mančesteru organizuje u avgustu na tzv. Bank Holiday, praznik banaka. Mančesterski kuriozitet je da ne samo što je više od 130 policajaca i policijskog osoblja iz cele zemlje uzelo je učešće na paradi organizovanoj u okviru Mančesterskog festivala gej ponosa (Manchester's Gay Pride festival) već su oni čak i predvodili tu paradu.¹⁴⁵ Na čelu je stupao policijski bleh orkestar mančesterskog i mersejsajdskog okruga.

Portparol mančesterske policije je izjavio da je za policiju predvođenje parade ponosa posebna privilegija i da se time javno izrazila obaveza koju policijske snage imaju prema LGBT zajednici¹⁴⁶. A predstavnici sindikata neheteroseksualnog policijskog osoblja istakli su da je policija time pokazala da podržava prava neheteroseksualnih osoba kao i da su neheteroseksualni redovno i bez diskriminacije zaposleni u policiji.

Inače, ovogodišnje prisustvo policije na mančesterskoj paradi ponosa smatra se najvećim policijskim prisustvom na takvim događajima u celoj Britaniji i nije neobično da se to desilo baš u Mančesteru koji je grad poznat po negovanju tradicije raznovrsnosti.

---

¹⁴⁴ One couple to stand out from the crowd was Joachim Schwartzbach and Frode Tolleröd. Their tiny outfits were complemented by large feather wings and 4,000 crystals placed around their bodies. „It's important to show who you are and dare to stand up for it," said Schwartzbach.

¹⁴⁵ BBC (2007). *Police take lead in pride parade*. Dostupno 28.08.2007, sa http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/england/manchester/6963582.stm.

¹⁴⁶ PC Darren Haslam, predsednik Greater Manchester Police's (GMP) Lesbian and Gay Staff Affiliation, je rekao: "It's a clear demonstration of the commitment of GMP and forces across the country to lesbian, gay, bisexual and trans-sexual communities."

MIRNA OKUPLJANJA IZVAN EVROPE

Sao Paulo

Sao Paulo je 2007. postigao svetski rekord u broju učesnika na paradama ponosa ikada održanim. Skoro tri miliona homoseksualaca i transvestita učestvovalo je 10. jula 2007. godine u najvećoj paradi ponosa na svetu, koja se već tradicionalno, po 11. put održava u brazilskom gradu Sao Paulu na Avenida Paulista¹⁴⁷. Na velikim kamionima bili su zalepljeni slogani na kojima je pisalo „Dostojanstvo za sve“ i „Svi oblici ljubavi nas približavaju Bogu“. Ove godine brazilski homoseksualci su prvi put dobili podršku političara. Na paradi su bili brazilski ministri za turizam i sport Marta Suplisi i Orlando Silva, guverener Sao Paula Žoze Sera i gradonačelnik Žilberto Kasab. Gej parada u Sao Paulu je prema rečima gradskih vlasti postala turistička atrakcija koja donosi ogroman profit svima a naročito hotelima i restoranima.

Prva parada u tom gradu je organizovana 1997, a okupila je dve hiljade ljudi. Organizator ovogodišnjeg skupa Nelson Matijas Pereira je izjavio da je cilj parade bio da se pokaže da u Brazilu još postoje rasizam i homofobija. Prema rečima organizatora, ovakve parade su neophodne i da bi pokazale u kakvom se položaju nalaze homoseksualci, pri tom navodeći podatak da je u periodu od 1980. do 2006. oko 2 680 gej aktivista ubijeno u Brazilu, u većini slučajeva baš zbog svog seksualnog opredeljenja¹⁴⁸. Koliku je pažnju izazvala gej parada pokazuje i činjenica da je tokom nedavne petodnevne posete Brazilu, najmnogoljudnijoj katoličkoj zemlji na svetu, papa Benedikt XVI privukao manje od milion, dakle trostruko manje ljudi¹⁴⁹.

---

¹⁴⁷ Svetski rekord: 3 miliona učesnika u Sao Paolu. INTERNATIONAL NEWS #686, June 18, 2007, Rex Wockner .

¹⁴⁸ Lobi tim (2007). *Tri miliona homoseksualaca paradiralo Sao Paulom*. Dostupno 12.06.2007, sa <http://www.labris.org.yu>.

¹⁴⁹ Prošle godine učestvovalo je 2.5 miliona ljudi. Inače Sao Paulo nije jedini brazilski grad i ove godine su se parade ponosa održale u čak 70 gradova Brazila.

Tokijo

U Tokiju¹⁵⁰ je na Paradi ponosa održanoj 11. avgusta marširalo tri hiljade učesnika. Parada se kretala kroz kvartove Shibuya i Harajuku na karnevalskim vozilima, sa raznobojnim balonima, transparentima i zastavama. Organizatori su programski osmislili ovaj događaj kao upućivanje zahteva javnosti da se stvori klima olakšanog omogućavanja LGBT osobama da javno otkriju svoj neheteroseksualni identitet (coming out). Prateći događaji u gradskom parku privukli su oko 5 hiljada učesnika na seminarima, govorima, buvljoj pijaci, plesu uz živu muziku i restoranima.

Sidnej

Više stotina ljudi je uzelo učešće u Sidneju¹⁵¹ u povorci koja se kretala ka gradskoj kući 12. avgusta zahtevajući legalizaciju istopolnih brakova. Australijska vlada je zabranila istpolne brakove pre tri godine uoči saveznih izbora. Sada se uoči narednih izbora pojavljuje vladin zahtev da se istopolnim parovima zabrani usvajanje dece iz inostranstva. Ovakvo privlačenje glasova konzervativaca, religioznih fundamentalista izlažu diskriminaciji pojedine društvene grupacije koje se tako pretvaraju u izborne žrtve. Inače, letnja sezona marševa ponosa nije glavni period takvih manifestacija u Sidneju gde je zapravo februar vreme održavanja svetski čuvenog Mardi Gras festivala koji je jedan od najvećih, najposećenijih i najkomercijalnijih LGBT događaja na svetu.

Princ Albert Taun

U malom kanadskom gradu Princ Albert organizovana je po prvi put parade ponosa 9 juna. Hrišćanske grupe su bezuspešno pokušale da spreče događaj koji se po njima sastoji od bespotrebne javne ulične šetnje polugolih muškaraca¹⁵². Ovo je primer da parade ponosa nisu samo događaji karakteristični za velike i kosmpolitske sredine dokazujući da i manja mesta imaju svoje zajednice neheteroseksualnih osoba koje paradama ponosa žele da izraze sve ono što se izražava i u velikim gradovima, od protesta do ponosa.

---

¹⁵⁰ International News, Rex Wockner, 20 August 2007.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² ABP (2007). *The Prince Albert Piercing*. Dostupno 27.10.2007, sa www.abp.net.au/prince_a.htm. Wikipedia (2007). Prince Albert Piercing. Dostupno 27.10.2007, sa http://wiki.bme-zine.com/index.php/Prince_Albert_Piercing.

Meksiko Siti

Dvesta hiljada učesnika i učesnica u Meksiko Sitiju se okupilo na šarenoj i uzbudljivoj, mada dosta loše organizovanoj, paradi ponosa koja je održana istog dana kao i EvroPonos u Madridu. Povorka se satima polako kretala potpuno zakrčenim ulicama ka Zócalo-u centru institucija meksične Republike. Odatle su se učesnici usmerili ka tzv. Zona Rosa, delu grada poznatom po mestima za okupljanje gej klijentele. Svi kafei i barovi bili su prepuni cele te noći i bilo je nemoguće naći bilo gde mesto i unutra, i napolju, a zauzeti su bili i lokali u okolnim delovima grada.

Johanesburg¹⁵³

Zemlja nekadašnjeg aparthejda ima jednu od najdužih tradicija u održavanju redovnih godišnjih paradi ponosa. 2007. godine je oko pet hiljada ljudi uzelo učešće na već osamnaestoj po redu „Joburg paradi ponosa“ koja je održana u Johanesburgu u Južnoj Africi 6. oktobra. Činjenica je da su hiljade ljudi izašle uprkos ledenoj kiši i hladnom vremenu dokazuje da je parada ponosa ostala suštinski važan događaj u Johanerburgu, naglašeno je od strane organizatora parade Tracey Sandilandsa. Policija je predvodila, pratila i na druge načine obezbeđivala devedesetominutnu, četiri milje dugu povorku u kojoj je bilo trideset pokretnih platformi i drugih prigodnih paradnih vozila koja se kretala najvećim delom kroz deo grada zvan Rosebank. Parada je napravila krug i vratila se na kišom raskvašene terene Zoo Lake Sports Kluba koji su ujedno bili i njeno početno mesto, odakle je započeo neformalni deo proslave.

---

¹⁵³ Rex Wockner, INTERNATIONAL NEWS #703, October 15, 2007.

4. OKUPLJANJA UZ TEŠKOĆE ILI POSLE MEĐUNARODNIH INTERVENCIJA

Varšava

U Varšavi je dvadeset hiljada ljudi učestvovalo u Maršu ravnopravnosti, kako se parada ponosa naziva u Poljskoj, što je dvostruko više od deset hiljada prošlogodišnjih učesnika¹⁵⁴. Njih oko 5 000 prodefilovalo je predvođeno kamionom okićenim raznobojnim balonima od Parlamenta kroz centar između teško opremljenih policijskih kordona. Učesnici su nosili natpise „Stop homofobiji“¹⁵⁵, dok su drugi nosili zastave duginih boja kao simbole gej pokreta. Po oceni posmatrača to je bila najveća gej parada ikada održana u Poljskoj koja je svojim porukama, brojem učesnika i organizacijom doprinela da poljsko društvo shvati položaj diskriminiranih manjina i na taj način sazna šta demokratija, ravnopravnost i raznolikost u stvari znače u praksi.

Iako su nekoliko prošlih godina Parade ponosa u Varšavi, Krakovu i Poznaju bile praćene nasiljem na ulicama, ovogodišnja parada je protekla potpuno mirno i bez ikakvih incidenata. Ranijih godina je naime, sadašnji predsednik Leh Kačinjski kao gradonačelnik Varšave uporno odbijao da dozvoli paradu ponosa koja je ipak održavana uz neredu i ulično nasilje. Ove godine se situacija promenila posle presude Evropskog suda za ljudska prava kojom je odlučeno da poljska zabrana održavanja Marša ravnopravnosti predstavlja kršenje međunarodnih obaveza i ljudskih prava. Tako je Parada ponosa, u Poljskoj zvana Marš ravnopravnosti, 2007. konačno postala dozvoljen događaj u skladu sa slobodom javnog

---

¹⁵⁴ The Associated Press/International Herald Tribune (2007). *Thousands march in Warsaw's gay rights parade*. Dostupno 19.05.2007, sa http://www.poland.pl/news/article,Equality_Parade_must_go_ahead_Warsaw_Mayor.

¹⁵⁵ Danas. Evropski sud za ljudska prava, 04.05.2007, strana 15. Poljska je prekršila međunarodne konvencije i pogazila ljudska prava kada je pre dve godine zabranjen tradicionalni Marš ravnopravnosti homoseksualaca u Varšavi, presudio je juče Evropski sud za ljudska prava u Strazburu. Tadašnji gradonačelnik poljske prestonice Leh Kačinjski nije dozvolio da homoseksualci i lezbejke prođu ulicama Varšave 11. juna 2005. Odlukom da pohod ne dozvole, s obrazloženjem da bi predstavljao rizik po bezbednost i otežao saobraćaj u gradu, Kačinjski i tadašnje vlasti Varšave prekršili su, prema tumačenju Evropskog suda, Povelju o ljudskim pravima i pravo na slobodu okupljanja. Iako je demonstracija bila nelegalna, ipak je održana i u njoj je učestvovalo oko 2 500 ljudi.

okupljanja uz striktno poštovanje dužnosti države da obezbedi učesnike te manifestacije od napada i uznemiravanja sa bilo koje strane¹⁵⁶

Kao školski primer kako treba dati svima ista prava a sprečiti nasilne sukobe, u Varšavi je sutradan posle Marša ravnopravnosti, održan javni skup posvećen zaštiti porodičnih vrednosti na kome je učestvovalo oko 800 ljudi. Mnogi od njih su gurali dečja kolica sa bebama i zalagali su se protiv abortusa i protiv priznavanja prava homoseksualcima da sklapaju zajednice i usvajaju decu. Nosili su natpise „Porodicu čine muškarac i žena“ a među njima je bio i ministar obrazovanja Roman Gjerčić poznat po svom tvrdokornom stavu prema homoseksualnosti. Iako je on okarakterisao taj događaj kao adekvatni antigej odgovor poljskih građana, učesnici nisu svi shvatali svoje učešće baš tako, pa su npr. mladi bračni parovi objašnjavali svoje učešće zalaganjem za prestanak diskriminacije porodica sa više dece, dok su drugi isticali da se generalno zalažu za poštovanje hrišćanskih vrednosti.

Inače, mediji naglašavaju da poljski homoseksualci napuštaju zemlju zbog porasta progona i diskriminacije seleći se najčešće u Britaniju¹⁵⁷. Za situacija koju u Poljskoj imaju LGBT osobe u stvari, teško da bi moglo da se kaže da je povoljna samo zato što se ove, 2007. održala parada ponosa. Naime, navodi se da je oko dvesta hiljada poljskih homoseksualaca navodno već napustilo zemlju a stotine drugih nastoje da im se pridruže. Njihovi motivi su sadašnja politička a ne ekonomska situacija u Poljskoj. Naime poljska katolička vlada je otvoreno antigej. Ministar zdravlja najavljuje aktivnosti identifikacije LGBT osoba i priprema vodič kojim treba da se pomogne roditeljima i nastavnicima da „na vreme“ uoče homoseksualno ponašanje kod dece kako bi ga suzbili. Takođe je opšte poznato da poljska policija i dalje vodi baze podataka o LGBT osobama iako je to ilegalno u Evropskoj Uniji.

Poljski LGBT aktivisti i aktivistkinje su 23. juna uputili javni poziv najvišim poljskim vlastima¹⁵⁸, premijeru, predsednicima Parlamenta i Senata, ministri- ma inostranih poslova, za rad i socijalna pitanja i poljskom ombudsmanu, da bez odlaganja primene preporuke Memoranduma Saveta Evrope o jednakom tretmanu LGBT osoba u pogledu njihovog pristupa svim pravima i uslugama na koje kao građani Poljske imaju pravo. S tim u vezi poljske vlasti se pozivaju da uspo-

---

¹⁵⁶ The Associated Press/International Herald Tribune (2007). *Hundreds of Poles march in support of traditional family values*. Dostupno 07.06.2007, sa <http://www.ihf.com/articles/ap/2007/05/20/europe/EU-GEN-Poland-Family-Values-March.php>.

¹⁵⁷ Daily Mail (2007). *Polish homosexuals flee persecution in exodus to UK*. Dostupno 01.10.2007, http://www.dailymail.co.uk/pages/live/articles/news/worldnews.html?in_article_id=463299&in_page_id=1811.

¹⁵⁸ Szypuła, T. (2007). *A call to Polish Authorities after the memorandum published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights*. Dostupno 23.06.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/country_by_country/poland/a_call_to_polish_authorities_after_the_memorandum_published_by_the_council_of_europe.

stave specijalizovanu, nezavisnu instituciju da nadgleda odgovarajuću primenu principa nediskriminacije jer sadašnje nadležno telo, Odeljenje za žene, porodicu i sprečavanje diskriminacije koje postoji unutar Ministarstva za rad i socijalna pitanja, ne zadovoljava potrebe i očekivanja LGBT građana Poljske. Ono naime, nije u situaciji da obavlja adekvatno istraživanje nezavisno od vladine kontrole, niti je u stanju da nezavisno izveštava o stvarnoj situaciji a ne može ni da pruža efektivnu pravnu pomoć žrtvama diskriminacije. Takođe se pozivaju poljske vlasti da obezbede adekvatne zakonske mere radi sprečavanja govora mržnje i krivičnih dela motivisanih mržnjom na osnovu seksualne orijentacije. Upozorava se da dva miliona LGBT građana Poljske žive u uslovima koji se karakterišu kontinuiranim nasiljem, mržnjom i agresijom koja se situacija ne može tolerisati. Apeluje se da Ministarstvo obrazovanja izbacii predrasude protiv LGBT osoba iz udžbenika i nastavnih programa. U ostvarenju tih zahteva koji su u skladu sa Memorandumom Saveta Evrope, nacionalna LGBT organizacija je spremna da saraduje radi razvijanja i sprovođenja najbolje strategije radi rešavanja nagomilanih problema diskriminacije i netolerancije prema LGBT osobama u Poljskoj¹⁵⁹.

U Poznanju (peti po veličini grad u Poljskoj) je 17 novembra 2007 održan već četvrti po redu tzv. marš ravnopravnosti (The Equality March) na kome je učestvovalo oko 300 osoba¹⁶⁰. Njih je štitilo oko 400 policijaca, mada je ove godine bilo svega nekoliko protivdemonstranata, uglavnom iz redova fudbalskih navijača. Marš je protekao u mirnoj atmosferi a učesnici su nosili zastave duginih boja i transparente. Nekoliko političara iz zelenih i levičarskih partija im se pridružilo, a bilo je i posmatrača iz berlinske filijale Amnesty International-a. Marš je održan samo jedan dan pošto je nova konzervativno liberalna vlada imenovala novog premijera Donalda Tuska. Taj marš je deo „Dana ravnopravnosti i tolerancije“ (The Equality and Tolerance Days) koji se održavaju oko 16 novembra UNESCO-kovog Međunarodnog dana tolerancije. Bill Schiler iz Švedske je organizatorima dodelio poznatu nagradu „Medved Grizli“ za „pionirske napore u širenju homo kulture u suočavanju sa izuzetno žestokom homofobijom“.

---

¹⁵⁹ Poziv su uputile sledeće organizacije: Campaign Against Homophobia (KPH), Lambda Warszawa Association, Culture for Tolerance Foundation in Krakow, Lambda Krakow Association, The Gay and Lesbian Economic Society in Poland (TEGL), Lesbian Coalition (LBT), Equality Foundation, The Committee of the Equality and Tolerance Days in Poznan

¹⁶⁰ EuroQueer, The Equality March in Poznan (Nov 17th), 18 November, Grizzly Bear Award" – „for pioneering efforts for homo culture and solidarity in the face of exceptionally ferocious homophobia“. Tomasz Szypula, Secretary General of Campaign Against Homophobia Member of the Executive Board of ILGA-Europe.

Izrael: ponos, uprkos pretnji

a) Tel Aviv¹⁶¹

Nekoliko hiljada ljudi učestvovalo je 8. juna u godišnjoj paradi gej ponosa u Tel Avivu, idući ulicama od glavnog gradskog Trga Rabin do obale Sredozemnog mora. Paradu je isključivo finansirala telavivska opština jer su komercijalni sponzori strahovali da će njihove proizvode posle bojkotovati ultraortodokсни Jevreji. Nekoliko desetina desničara je protestovalo zbog ove manifestacije smatrajući da se radi o gnusnom, antisemitskom maršu. Jedan od demonstiranata je dobio učesnicima parade: „Šteta je što vas nacisti nisu uništili“.

b) Jerusalem¹⁶²

Parada ponosa je održana u Jerusalimu 21. juna pod sloganom „Želim da imam prava kao i svaka druga osoba“¹⁶³. Parada je protekla bez žrtava i to isključivo zahvaljujući brojnom obezbeđenju i spremnosti izraelske policije. Dok je povorka od 3500 lezbejki i gejeva prolazila 500 metara dugom rutom, 8 000 policajaca i redara štitilo ju je od preko 10 000 demonstiranata, uglavnom ortodoksnih Jevreja, koji su danima izazivali neredu po gradu u nastojanju da spreče njeno održavanje. U obezbeđenju povorke bila je uključena i elitna izraelska antiteroristička jedinica Yamam. Centar Jeruzalema bio je potpuno blokiran, a policija je imala dvojaku ulogu: zaštititi učesnike povorke od nasilja vernika ali i sve njih zajedno od potencijalnih bombaša samoubojica. Nekoliko desetina demonstiranata je uhapšeno, a sprečen je i jedan bombaški napad.

Parada je počela na raskrsnici ulice Kralja Davida i Moshe Hess i završila se u Liberty Bell parku. U drugim delovima grada ultra-ortodokсни demonstranti palili su kante za smeće i ometali saobraćaj. Policija je skratila rutu marša zbog straha da bi ekstremisti mogli podmetnuti eksplozive, tako da je parada održana na svega nekoliko stotina metara. Policajci koji su učestvovali u obezbeđenju celog događanja bili su spremni za razne scenarije, od pokušaja napada hladnim oružjem, što se i desilo pre par godina, do terorističkih napada.

Retko kad su verski poglavari judaizma, islama i hrišćanstva postigli toliki stepen jedinstva koliki su pokazali protivući se Paradi ponosa. Oni su name saglasni u mišljenju da održavanje parade ponosa uništava temelje svetosti Jeruzalema. Posle višenedelnog neuspešnog lobiranja i pritisaka na gradske vlasti da zabrane održavanje povorke u svetom gradu, verske vođe svih triju vera pozvali su svoje vernike da svim sredstvima onemoguće kretanje povorke. Tako su, npr.

¹⁶¹ Tanjug (09.06.2007). Gej parade u Tel Avivu, *Politika*, strana A3.

¹⁶² Salaj V. (23.06.2007) . Tri tisuće ljudi na Jeruzalem Prideu. *Vijesti – Svijet*.

muslimanski i hrišćanski poglavari pozvali vernike da bacaju smeće i kamenje na povorku, a poglavari jevrejske ortodoksne zajednice javno su prokleli sve „nečiste duše“ koje učestvuju u povorci, kako same homoseksualce tako i pripadnike policije koja ih štiti.

Slično je mišljenje imao i jerusalimski gradonačelnik Uri Lupoalinski koji je i sam vrlo religiozan. Lupoalinski je zatražio sudsku zabranu održavanja povorke, objasnivši kako je reč o provokativnom skupu koji se protivi interesima i prirodi grada Jerusalima. Protivno gradonačelnikovoj želji, i sud i gradsko rukovodstvo odlučili su da dopuste održavanje povorke.

U Jerusalimu je u novembru 2007, koicidentalno sa protivljenjem vlasti paradi ponosa ili ne, zatvoren jedini za sada postojeći gej bar¹⁶⁴ pod obrazloženjem da je vlasnik rešio da se bavi drugim stvarima jer mu taj lokal nije donosio dovoljno novca („Ideologija ne plaća porez“, izjavio je vlasnik). „Shushan Pub“ je radio četiri godine i bio je jedino mesto u Izraelu gde su zajedno mogli da se sretnu pripadnici Haredi (ultra ortodoksnih Jevreja), Arapi, religiozni i ne religiozni ljudi i da se provode zajedno. Po zatvaranju Shushan-a, svaki od njih se vratio u izolaciju unutar sopstvene zajednice.

Talin

Dok mnoge parade ponosa u Istočnoj Evropi privlače agresivne napade političkih oponentata ili nasilne fizičke napade od strane različitih grupacija homofobnih građana, ove godine je u glavnom gradu Estonije Talinu 11. avgusta održana već četvrta po redu parada ponosa mirno i bez incidenata¹⁶⁵. Iako su prethodne parade 2004. i 2005. protekle bez ikakvih problema, prošle, 2006. godine nije bilo tako jer je grupa od oko trideset skinhedsa napala povorku raznim projektilima, bocama, kamenicama i palicama tako da je oko petnaest učesnika bilo povređeno i hospitalizovano.

Ove godine u paradi ponosa je učestvovalo trista učesnika i ona je prošla trasom kroz istorijski Stari grad pod zaštitom privatnog obezbeđenja i dodatnih policijskih snaga.

Parada je imala za cilj da javno proslavi ponos zbog sopstvene seksualnosti.¹⁶⁶

---

¹⁶³ Rekao je učesnik gej parade, 27-godišnji Guy Frishman.

¹⁶⁴ Rex Wockner, Jerusalem's only gay bar closes, INTERNATIONAL NEWS #708 November 19, 2007.

¹⁶⁵ Rex Wockner, International news, 20 August 2007.

¹⁶⁶ EuroNews (2007). *Estonia: Gay pride march passes without incidents*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://euronews.net/index.php?page=info&article=437449&lng=1#>.

Članica evropskog Parlamenta Sophie in 't Veld objasila je svoje prisustvo na paradi u Talinu za Deutsche Presse-Agentur DPA istakavši da je talinska parada test koliko Evropa ozbiljno shvata pitanje ljudskih prava za sve svoje građane¹⁶⁷.

Oko sredine povorke došlo je do verbalnog napada grupe koja je govorila ruski jezik a koja je uzvikivala „Nema ponosa“ i razne uvrede. Njima su se pridružili kasnije i estonski skinhedsi ali obezbeđenje nije dozvolilo kontakt sa učesnicima povorke niti ponavljanje prošlogodišnjih incidenata.

Hiljade građana Talina i turista se okupilo da posmatra ovogodišnju paradu što je uz izbegnute incidente doprinelo oceni da je parada bila uspešna. Četvrta parada ponosa održana u estonskom glavnom gradu Talinu važna je i zbog toga što predstavlja jasan dokaz da je takve manifestacije moguće organizovati na bezbedan način uprkos prisustva protivnika. Naime, organizacija talinskog marša ponosa obavljena je u tesnoj saradnji policije i opštinskih vlasti. Trasa kretanja povorke je utvrđena u skladu sa bezbednosnim zahtevima dosta pre početka događaja. Tuuli Harson, portparolka talinske policije objavila je 31. jula da je ona konačno utvrđena pošto su prvo gradske vlasti Talina registrovale i odobrile skup a zatim privatno obezbeđenje skupa sa policijom i organizatorima postigli konačni dogovor¹⁶⁸. Lisette Kampus, glavna organizatorica talinskog marša ponosa rekla je za The Baltic Times da je sasvim zadovoljna postignutim dogovorom i mirna jer je očigledno da je sve urađeno na najbolji način da učesnici, posmatrači i slučajni prolaznici budu potpuno bezbedni za vreme događaja. Do tog nivoa bezbednosti se došlo tako što je za sve aktere dogovora upravo javna bezbednost bila najviši prioritet, što je policija bila od svesrdne pomoći a organizatori su bili spremni da u potpunosti sarađuju, odnosno ispoštuju zahteve policije. Organizatori su takođe dodatni iznajmili i privatno obezbeđenje¹⁶⁹ a policija je obezbedila da njeno prisustvo bude veće nego ikada ranije na tim događajima.

Dani prijateljstva u Rigi

Prva ikada održana uspešna parada ponosa u Rigi¹⁷⁰ desila se 3. juna ove, 2007. godine¹⁷¹ posle mučnih prošlogodnjih incidenata koji su 2006. pratili po-

---

¹⁶⁷ DPA (2007). *Gay pride march in Tallinn passes without serious incidents*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://www.earthtimes.org/articles/show/92509.html#>.

¹⁶⁸ TBT (2007). *Tallinn Pride route approved, 31 juli, 2007*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18389/>.

¹⁶⁹ Cena privatnog obezbeđenja je bila 30 000 kroons (1 900 eura)

¹⁷⁰ 2005. održana je prva nacionalna javna parada ponosa ali je bila neuspešna. Naime, oko 150 učesnika napalo je oko 1 000 antitej protestanata koji su bacali jaja i flaše vičući „Ne sodomiji“ i „Gejevi j... ovaj narod“.

¹⁷¹ Baltictimes (2007). *Pride parade deemed a success*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18014/>.

kušaj okupljanja. Masivno ovogodišnje prisustvo policije na ulicama čime je lično rukovodio mnistar unutrašnjih poslova Ivars Godmanis sa balkona obližnje zgrade sprečilo je ma kakvo ometanje parade. Sama parade je bila završetak četvordnevnog festivala Dani prijateljstva u Rigi 2007. Na paradi je učestvovalo oko 400 ljudi koji su se kretali oko gradskog Vermandarzs Parka uključujući i članove parlamenta evropskih zemalja, posebno skandinavskih, gej tolerantne sveštenike, kao i članove Evropskog parlamenta. Amnesty International je učestvovao sa delegacijom od pedesetak osoba iz jedanaest različitih zemalja koje su time želele da pokažu solidarnost sa letonskim LGBT ljudima¹⁷². Učesnici parade su nosili logo Amnesty international-a na kome je bilo ispisano „Gays’ and lesbians’ rights are human rights“, (prava gejeva i lezbejki su ljudska prava) i „Equality = Human rights“ (Ravnopavnost jednako ljudska prava). Paradu je pratio i veći broj stranih novinara i TV ekipa. Oko 50 kontrademonstranata sa majicama „NoPride“ uzvikivali su slogane kao što su „Nacizam, komunizam i homoseksualnost su iste stvari.“

Većina protivnika se nije zapravo ni približila trasi parade, već su organizovali veliki antigej koncert na obali reke Daugave pod nazivom „Svet protiv homoseksualnosti“. Broj učesnika bio je značajno veći od učesnika na paradi ponosa i organizatori ga procenjuju na više hiljada¹⁷³. Njih su činili pripadnici različitih antigej grupa kao što su skinhedsi, ekstremno nacionalističke grupe, neo-nacisti i grupe vernika koji su svoj događaj okarakterisali kao podršku „tradicionalnim porodičnim vrednostima“. Oni su nosili majice sa natpisima „Svet je protiv homoseksualnosti, protiv toga su i novine ‘Ritdiena’ a i ja sam protiv“. Događaj se odvijao na velikoj sceni oko koje su bili redovi belih šatora u kojima se potpisivala peticija namenjena Evropskom parlamentu. Deca su imala majice sa crtežom kojim je zahtevana zabrana sodomije.

a) Letonska pravna situacija

Letonski zakoni inače, zabranjuju diskriminaciju na osnovu rase, pola, jezika, invaliditeta ili seksualne orijentacije. Ipak, nasilje prema ženama i rasnim manjinama, kao i razni oblici društvene diskriminacije žena i homoseksualaca, zlostavljanje dece i trgovina ljudima predstavljaju još uvek prisutne ozbiljne i javno priznate probleme u Letoniji.

Prošle godine je gradska uprava Rige uprkos velikom međunarodnom pritisku odbila da dozvoli održavanje parade ponosa u tom gradu pod obrazloženjem postojanja nespecificirane opasnosti za javnu bezbednost¹⁷⁴.

¹⁷² Amnesty International (2007). *Riga Pride 2007 – Celebrating Rights, fighting prejudice*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://web.amnesty.org/pages/lva-030507-background-eng>.

¹⁷³ Ove grupe su zahtevale da se Gej parada otkaže. Nedelju dana pre parade su održali protest ispred Letonskog parlamenta.

¹⁷⁴ US Department of State (2006). *Country Reports on Human Rights Practices*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/>.

Inače Ustav i zakoni predviđaju slobodu okupljanja i vlasti zapravo ne smeju da zabrane javna okupljanja ali mogu da zahtevaju da budu unapred obavješteni, kao i da menjaju razne elemente javnog okupljanja, kao što su vreme i mesto tog okupljanja iz razloga sprečavanja javnih nereda. Zakon takođe nalaže organizatorima javnih okupljanja da se drže dalje od inostranih diplomatskih misija, Parlamenta, kancelarije Javnog tužilaštva kao i nekih drugih javnih institucija. U samoj Rigi prošle godine se održalo više raznih okupljanja koja su sva protekla mirno i bez problema. Ipak su vlasti odbile da dozvole paradu ponosa u julu proglašavajući sam događaj nebezbednim ali bez bližih objašnjenja. Iako je događaj održan kao privatni, u zatvorenom, verskom objektu, do nasilja i napada na učesnike je ipak došlo a policija nije reagovala dovoljno energično.

b) Uloga predsednice Letonije

Predsednica Letonije Vajra Vike-Frejberga je osudila nasilje i rekla da je nedopustivo da gradske vlasti ne izdaju dozvolu za održavanje parade ponosa.¹⁷⁵ Više puta je naglasila da parada ponosa nije plod zavere „inspirisana iz inostranstva sa namerom da se razbije letonska porodica“¹⁷⁶. Dokle god živi taj mit kao i da su homoseksualci samo šaka stranaca koja privremeno boravi u Rigi, ljudi neće razumeti da su homoseksualci zapravo letonski građani.

Predsednica je naglasila da su homofobni političari ti koji prave problem pa iako ih je vrlo malo, njima se ne suprotstavlja većina neangažovanih političara. Na sve to treba dodati kocidentalnu činjenicu da je i ministar unutrašnjih poslova nije skrivao svoje neprijateljstvo protiv gejeva i lezbejki.

Ona je inače imala javni spor sa Parlamentom u vezi sa LGBT pravima. Naime, 2004. je u Parlamentu izglasan Zakon o radu, kao jedan od uslova za članstvo u EU. Taj zakon, koji sadrži deo koji se odnosi na zaštitu LGBT populacije pri zaposlenju nije stupio na snagu. Parlament je 2006. uradio reviziju zakona i isključio deo koji se odnosi na LGBT i poslao ga predsednici na potpis. Međutim, ona je stavila veto i vratila zakon Parlamentu uz napomenu da će ga potpisati tek samo ukoliko se pomenute protekcije za LGBT populaciju vrate. Nakon oštre borbe u Parlamentu, ova odredba je ipak vraćena i Zakon je stupio na snagu¹⁷⁷.

---

¹⁷⁵ Labris web (2007). Dostupno 04.06.2007, sa <http://www.labris.org.yu>.

¹⁷⁶ The Baltic Times (2007). *Gay pride parade to attract international audience*. Dostupno 14.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/17917/>.

¹⁷⁷ [Http://www.365gay.com](http://www.365gay.com).

c) Poruke (i pouke) ovogodišnje parade

Letonski Upravni regionalni sud za Rigu 12. aprila ove godine je doneo odluku da je prošlogodišnja zabrana održavanja parade ponosa bila ilegalna. Portparolka parade Kristina Garina komentarisala je novu odluku kao dokaz da sloboda govora i okupljanja postoji u Letoniji. Naglasila je takođe i važnost odmeravanja prioriternih vrednosti pa je ocenjeno da su prava LGBT populacije da organizuje svoju paradu od veće važnosti od želje nekih ljudi da izoluju određene društvene grupacije i da ih izbace iz javnog prostora pretnjama nasiljem¹⁷⁸.

Novi gradonačelnik Rige izjavio je u februaru da nema problema sa parodom ponosa u Rigi i da se oseća osramoćenim onim što se dešavalo dve poslednje godine. On takođe smatra da se u demokratskom društvu mora dati svakom pravo na javno izražavanje stavova i javno mirno okupljanje. Kao glavni problem vidi nasleđe sovjetske ere koje još uvek sprečava letonsko društvo da prihvati javno izražavanje kontroverznih političkih stavova. Iako ne vidi zašto LGBT ljudi ne bi imali svoju paradu, ipak se pita da li to mora da bude baš u centru grada. To naime po njemu znači dozvoliti da se ljudi različitih mišljenja sukobljavaju i time se gubi šansa za dijalogom i postizanjem uzajamnog razumevanja i kompromisa oko nastalog problema. Dozvoljavajući da konfrontaciju može da omete i uspori taj proces u kome obe strane treba da demonstriraju svoje razumevanje¹⁷⁹.

Letonski zvaničnici su izrazili nadu da će ubuduće parade ponosa biti mnogo normalniji događaji, važni za učesnike mnogo više nego za sam grad i državu.

Ove godine parada se odigrala u potpuno različitoj političkoj klimi od one iz 2005. i 2006¹⁸⁰. Ove godine naime, politički vrh je demonstrirao javno dalekovidost i razumevanje za prava na slobodno javno okupljanje i slobodu izražavanja za demokratsko društvo. Posebno je važno da su letonske policijske snage na vreme i produktivno obavile obezbeđenje događaja profesionalno se ponašajući pre, za vreme i posle same parade.

Policija koja je prošle godine optužena da je ignorisala te napade, 2007. je obezbedila čvrstu odbranu reda i mira na trasi ovogodišnje parade, dokazujući da je to potpuno moguće i tehnički izvodljivo. Dodatne ograde, dupli policijski korдон i antidemonstrantski odred u ukupnom broju većem od zbira učesnika parade i antidemonstranata, pokazale su se kao mere dovoljne da obezbede neophodnu javnu bezbednost¹⁸¹.

---

¹⁷⁸ Wockner, R. (2007). *Court: Latvian pride ban was illegal*. Dostupno 25.05.2007, sa <http://nationalgaynews.com/content/view/481/176>.

¹⁷⁹ Intervju objavljen na <http://www.vdiena.lv>, 02. 02. 2007.

¹⁸⁰ *Media release, June 6, 2007, Moza?ka Pleased at "March for Equality" Success*. Dostupno sa 10.11.2007, sa <http://www.mozaika.lv>.

¹⁸¹ BBC NEWS (2007). *Gay rights groups protest in Riga*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/ft/-/2/hi/europe/6716287.stm>.

5. KRŠENJE SLOBODE JAVNOG OKUPLJANJA – KAD POLITIKA PONIŠTI MEĐUNARODNO PRAVO¹⁸²

Da li se poštuje čl. 11 Evropske konvencije o ljudskim pravima

U zemljama bivšeg sovjetskog bloka dešava se sukob između autoritarnih i novoostvarenih demokratskih tendencija¹⁸³. Napadi na seksualne manjine nisu individualni problem jer se radi o snažnom, državnom, sistematskom otporu da se izvrši stvarni prelaz u savremenu demokratiju, i da se usvoje njene vrednosti poštovanja ljudskih prava svih, tolerancije i uvažavanja različitosti. Seksualne manjine su u tom konfliktu direktna i laka meta, ali i simbol tranzicije od starog ka novom. Dok su u tim zemljama izbori postali ipak manje ili više poštene, kao glavni opšti problemi ostaju kontrola medija od strane vlasti kao i ograničenje slobode javnog okupljanja. Vlasti tih zemalja paradigmatično smatraju da je demokratija ostvarena legalizovanjem nekih snaga kojima je u doba komunizma bilo onemogućeno delovanje, npr. ultranacionalistima i religioznim fundamentalistima, dok se priznavanje ljudskih prava seksualnim manjinama (kao i religioznim, nacionalnim i nekim drugim manjinama) i dalje negira uz postojanje širokog političkog konsenzusa. Homofobija je javni stav širokog političkog dijapazona, od krajnje desnice od umerenog političkog centra.

U zemljama evropske tranzicije na delu je ono što se u teoriji definiše kao „moć negiranja i negiranje moći“. Naime, tradicionalna moć institucija da negiraju, ignorišu i previdaju diskriminaciju i nasilje prema homoseksualcima (slično kao i prema ženama ili kada je npr. u pitanju porodično nasilje), Elizabeta Šnajder¹⁸⁴ definiše pojmom, moć negiranja. Pod tim podrazumeva institucionalnu moć

---

¹⁸² Ovaj tekst je nastao u toku realizacije projekta „Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji“ finansiranog od strane Ministarstva za nauku i tehnologiju Republike Srbije u periodu 2006-2010.

¹⁸³ Tatchell, P. (2007). *The Pride of Eastern Europe*. Dostupno 22.10.2007, sa http://commentisfree.guardian.co.uk/peter_tatchell/2007/05/the_pride_of_east_ern_europe.html.

¹⁸⁴ Schneider, E. (1996). *The Violence in Privacy*. U K. Weisberg, *Sex, Violence, Work and Reproduction* (str.388-396). Philadelphia: Temple University Press.

negiranja postojanja tih rodno zasnovanih i inspirisanih vidova nasilja. Kada institucije tradicionalno ne reaguju na pomenute pojave, to odsustvo reakcije obično pravdaju nepostojanjem potrebe da se reaguje, nepostojanjem problema, pa i negiranjem samog postojanja nasilja.

Institucije imaju unutrašnju moć, oslanjajući se na sopstvenu institucionalnu strukturu, hijerarhiju i zakonitosti institucionalnog funkcionisanja, da ne reaguju na pomenute pojave i opravdavaju to svoje odsustvo reakcije negiranjem postojanja problema i samim tim i potrebe za institucionalnom reakcijom.

Moći negiranja dodaje se i negiranje moći: ne, to nije moć institucija koja je prebrisala i samo postojanje nekih vidova nasilja iz institucionalnog programa delovanja, već jednostavno, tu zaista i nema nikakvog problema. Time moć institucionalnog negiranja postaje kompletna, dugotrajna i funkcionalna.

Postoje tri nivoa moći negiranja (koje sadrže u sebi i negiranje postojanje moći) koji idu od potpunog negiranja postojanja problema, preko uviđanja/dopuštanja da problem možda ipak i postoji ali da se tu ništa ne može učiniti, do negiranja sopstvene nadležnosti odnosno odgovornosti. Sva ta tri nivoa moći negiranja se manifestuju u ponašanju institucija u onim zemljama u kojima se parade ponosa susreću sa zabranama ili drugim problemima odbijanja obezbeđenja adekvatne zaštite učesnika tih javnih okupljanja. U toj situaciji izgleda da je intervencija međunarodne zajednice neminovna i neophodna, bilo u vidu presuda Evropskog suda za ljudska prava bilo kombinovanja različitih vidova političkog pritiska druge vrste.

Odlukom Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u slučaju Bačkovski u maju 2007.¹⁸⁵ presuđeno je da varšavska zabrana održavanja parade ponosa 2005. predstavlja kršenje tri odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima, sadržane u članovima 11, 13 i 14¹⁸⁶. U obrazloženju se podvlače vrednosti poštovanja različitosti i dinamike kulturnih tradicija, etničkih i kulturnih identiteta, religioznih uverenja, umetničkih, literarnih i socio-ekonomskih ideja i koncepata. Harmonična interakcija između lica i grupa sa različitim identitetima je suštinska za postizanje društvene kohezije. Među stubovima demokratskog društva Sud je pridao posebnu važnost pluralizmu, toleranciji i širini shvatanja. U tom kontekstu naglašeno je da demokratija ne znači da mišljenje većine mora uvek da preo-

---

¹⁸⁵ "Case of Baczkowski and others v. Poland" (Application no. 1543/06), Strasbourg, 3 May 2007. U presudi se odbacuje primedba Vlade i smatra sa postoji kršenje člana 11 Konvencije, smatra da postoji kršenje člana 13 povezano sa članom 11 Konvencije. Smatra da postoji kršenje člana 14 povezano sa članom 11 Konvencije.

¹⁸⁶ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl.11): Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i na slobodu udruživanja sa drugima, uključujući pravo na formiranje i pridruživanje sindikatima za zaštitu svojih interesa. Čl. 14: Uživanje prava i sloboda u ovoj Konvenciji biće obezbeđeno bez diskriminacije na bilo kom osnovu, kao što su rasa, pol, boja, jezik, religijsko, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovini, rođenje ili drugi status.

vlađuje. Nužno je postići ravnotežu koja obezbeđuje pošten i ravnopravan tretman manjina i izbegavanje zloupotreba dominantne pozicije.

Ova odluka strazburskog Suda predstavlja precedentnu presudu za postupke koji se pred istim Sudom vode protiv odluka Moskve, Rige i Kišinjeva da ne dozvole parade ponosa. Osim presuda strazburskog suda i zemlje u kojima su parade ponosa bile neadekvatno zaštićene od strane vlasti, kao što su Letonija, Latvija, Estonija, Moldavija i Poljska, bile su izložene jakim političkim pritiscima od strane evropskih faktora, kako Saveta Evrope i Evropske Unije tako i pojedinih evropskih zemalja.

Slučaj Moskva

a) Majski sukob

Gradske vlasti Moskve su i 2007. godine odbile da aktivistima za prava seksualnih manjina dozvole održavanje parade ponosa¹⁸⁷. Dozvola je odbijena uz objašnjenje da to narušava prava i interese drugih građana. Ispred gradske vlade policaja je sprečila aktiviste da predaju pismo podrške s potpisima više od četrdeset poslanika Evropskog parlamenta ali je bila manje efikasna u sprečavanju protivnike da napadaju aktiviste. Policija je uhapsila oko trideset osoba koje su pokušale da učestvuju u lobiranju za paradu ponosa u Moskvi uključujući dvoje građana Italije za vreme nedozvoljene akcije podrške parade ponosa. Organizatori su podneli tužbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu.

Zvaničnici zapadnoevropskih zemalja osudili su Rusiju zbog događaja u Moskvi 27. maja kada su stotine policajaca posmatrale anti gej napadače kako biju gej aktiviste, gostujuće evropske parlamentarce i inostrane zvaničnike¹⁸⁸. Da ironija bude još veća, policija je uhapsila mnogo više mirnih gej aktivista od agresivnih napadača kojih je privedeno samo nekoliko¹⁸⁹. Pariski gradonačelnik Bertrand Delanoë je oštro osudio neprihvatljivost nasilja ekstremista prema mirnim demonstrantima koji su učestvovali na javnom skupu za ravnopravnost homoseksualaca u ruskoj prestonici¹⁹⁰.

---

¹⁸⁷ B92 (2007). *Moskva: Zabranjena gej-parada*. Dostupno 12.10.2007, sa <http://en.rian.ru/russia/20070527/66159847.html>.

¹⁸⁸ Wockner, R. (2007). *Bloody attack at Moscow Pride*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://tinyurl.com/2nkl7p>.

¹⁸⁹ Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #685, June 11, 2007.

¹⁹⁰ Tatchell, P. (2007). *Russia with hate. Observations on gay pride*. Dostupno 12.10.2007, sa <http://www.newstatesman.com/200706040019>.

On Sunday 27 May, in Moscow, I witnessed the latest assault on human rights in Russia. A tiny, peaceful Gay Pride march, which threatened no one, was banned on the diktat of Moscow's mayor, Yuri Luzhkov.

b) Prethodni meseci javnih kontroverzi

Tome su prethodili meseci javnih kontroverzi i sukobljavanja. U februaru je član ruske državne Dume Čujev naveo da su gej parade propaganda homoseksualnosti¹⁹¹ podržavši odluku moskovskih vlasti da zabrane njihovo održavanje u ruskoj prestonici kao opasnu homoseksualnu propagandu¹⁹².

Početkom marta govoreći na sastanku gradonačelnika velikih gradova (Berlin, Pariz, London i Peking) gradonačelnik Moskve Lužkov je ponovio svoje protivljenje održavanju parade ponosa u tom gradu što je bilo pozdravljeno talasom kritike od strane drugih gradonačelnika.¹⁹³ „To pitanje nije u vezi sa diskriminacijom ili progonom nego se tiče propagande jer mi u Moskvi ne možemo da dozvolimo da se propagira homoseksualnost kada se većina društva protivi netradicionalnim praksama drugačije seksualno orijentisanih.“ Uprkos upućenih kritika, on je čak nazvao takve parade „satanskim“.

Grupe za ljudska prava su se u martu usprotivile zabrani održavanja parade ponosa u Moskvi smatrajući da je to kršenje ljudskih prava, za šta se založile šefica moskovske Helsinške Grupe, Ljudmila Aleksejeva i šefica ruske kancelarije Human Rights Watch-a, Alison Gil¹⁹⁴. U maju je poslanik ruske Državne Dume Aleksej Mitrofanov izjavio da parada ponosa u Moskvi mora da bude dozvoljena, upozorivši ruske parlamentarce da može da se desi da im se odbije pristup organizacijama evropskih zemalja.¹⁹⁵

c) Stav ruske Vlade i predsednika

Iako su gradske vlasti glavnih ruskih gradova rezolutno protiv parade ponosa, stav ruske Vlade je sasvim drugačiji. U februaru 2007 je ruska Vlada izdala značajno saopštenje povodom odluke moskovskih vlasti da zabrane paradu ponosa u tom gradu kojim podržava prava seksualnih manjina na slobodu okuplja-

---

¹⁹¹ On je zamenik predsednika skupštinskog Odbora za javna udruženja i religijske organizacije.

¹⁹² Interfax (2007). *Member of State Duma Chuyev considers gay parades as propaganda of homosexuality*. Dostupno 12.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/act=news&div=2558>.

¹⁹³ The Moscow Times (2007). *Luzhkov Reiterates Opposition to Gay Parades*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.themoscowtimes.com/stories/2007/03/01/018.html>.

¹⁹⁴ Interfax (2007). *Rights groups oppose ban on Moscow gay pride parade Moscow*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2764>. “The Moscow authorities should give the go-ahead to gay pride parades, head of Human Rights Watch’s Russian office Alison Gil told Interfax on Tuesday. „It is against the law to ban marches. The law forbids the authorities from banning marches. A different venue can be offered only after convincing arguments are provided,“ head of Moscow’s Helsinki Group Lyudmila Alexeyeva said.”

¹⁹⁵ Gayrussia (2007). *Russian State Duma Deputy: “Gay Parade in Moscow should be Authorised.”* Dostupno 11.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=9152>.

nja¹⁹⁶. Saopštenje je dato u ulozi koju je imala Ruska federacija kao predsedavajuća Komiteta ministara Saveta Evrope, pozicije koju ta država zauzima od avgusta 2006. do januara 2007. godine. Priznajući da su moskovske demonstracije ponosa zabranjene i da taj slučaj još uvek čeka na sudsko rešenje, ruska vlada je podvukla da: a) ljudi koji pripadaju seksualnim manjinama uživaju ista prava na izražavanje svojih stavova i slobodu okupljanja kao svaki drugi pojedinac; b) ne samo da mirne javne demonstracije seksualnih manjina ne smeju da jednostavno budu zabranjivane nego policija ima dužnost da zaštiti takve manifestacije kada se one dese.

Takođe u februaru, ruski predsednik Vladimir Putin je prvi put dao javno saopštenje o pravima homoseksualaca i to je ujedno i prvo takvo saopštenje u ruskoj istoriji¹⁹⁷. Govoreći na svojoj godišnjoj kremaljskoj konferenciji za štampu, upitan od strane dopisnika Agencije France Press (AFP) da li se slaže sa pogledom moskovskog gradonačelnika Jurija Luškova da su parade ponosa „satanске“, on je istakao da je uvek poštovao i da će poštovati slobodu ljudi na njihove manifestacije. Dodao je međutim da je jedan od glavnih ruskih problema današnjice demografski. To je dalo nade organizatorima parade ponosa da 2007. neće doći do ponovljene zabrane.

d) Septembarski protest

Ne samo da parada ponosa ne može da se održi u Moskvi, već i bilo kakvo javno okupljanje neheteroseksualnih osoba takđe ne može da prođe bez reperesije vlasti u tom gradu. Naime, na dan protesta 14. septembra policija je uhapsila i predala sudu lica koja su držala natpis „Homofobno Ministarstvo zdravlja ubija“ protestujući na taj način protiv onemogućavanja neheteroseksualnim osobama da daju krv¹⁹⁸. Moskovski Okružni sud „Tverski“ 28. septembra je kaznio novčano šest LGBT aktivista zbog učešća u tom protestu. Glavni organizator Alexey Davydov, kažnjen je sa 1000 rubalja (oko 40 dolara) dok su ostali učesnici kažnjeni duplo manjom kaznom od 500 rubalja.

Oni su protestovali protiv odluke Ministarstva zdravlja iz 2001. godine po kojoj se zabranjuje uzimanje krvi od neheteroseksualnih davalaca. Posle više protesta, Ministarstvo je obećalo da će ukinuti tu zabranu ali se do danas to nije desilo. Protest je prijavljen Prefekturi centralne upravne oblasti Moskve 10. sep-

---

¹⁹⁶ Ilga (2007). *Russian government supports freedom of assembly for sexual minorities IL-GA-Europe media release, 9 February 2007*. Full text of the statement is available at: <https://cd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1088939&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>.

¹⁹⁷ [Http://www.GayRussia.Ru](http://www.GayRussia.Ru).

¹⁹⁸ Gayrussia (2007). *Moscow Court Fines Six Russian Gay Activists for Taking Part in Blood Donor Ban Protest*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=10001>.

tembra. Sledećeg dana Prefektura im je naložila da zbog bezbednosti smanje broj učesnika sa prijavljenih 25 na 10 sa čim su se organizatori složili. Ali sledećeg dana, 12. septembra zamenica prefekta Galina Boryatinskaya je potpuno zabranila događaj koristeći potpuno isti rečnik upotrebljen u ovogodišnjoj zabrani održavanja parade ponosa u Moskvi¹⁹⁹.

Interesantno je da, iako se u oba slučaja radi o javnoj manifestaciji neheteroseksualnih osoba, između majskog i septembarskog događaja ipak postoji i značajna razlika. Naime dok je kod majske parade ponosa bilo najava kontra događaja, pretnji i oštrog javnog suprotstavljanja, septembarski protest ispred Ministarstva zdravlja nije ni na koji način izazvao pažnju javnosti niti oponente. Zbog toga se ne bi moglo realno očekivati da će on na koji način provocirati eventualne sukobe. To se u krajnjoj liniji i obistinilo, i osim policijske intervencije hapšenja drugih incidenata nije bilo. Time su demantovani navodi obrazloženja zabrane da skup može da predstavlja pretnju javnom moralu, redu i miru.

e) Oktobarska izjava ruskog patrijarha

Obraćajući se Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope 2. oktobra ruski patrijarh²⁰⁰ Aleksej II obrazložio je svoje protivljenje održavanja parade ponosa u Moskvi time što smatra istopolni seks grehom a parade ponosa propagandom homoseksualnosti. Homoseksualci su po njemu bolesni i po tome su slični kleptomanima.²⁰¹ Grešnike ipak ne treba odbaciti uprkos njihovom grehu ali ignorisanje Biblije je pretnja Evropi. Patrijarh je ipak naglasio da nikakva državna sila ne sme da se meša u privatni život pojedinaca jer je u krajnjoj liniji biti moralan ili nemoralan stvar privatnog izbora. Ruski patrijarh je takođe naglasio da su se ljudska prava razvila iz hrišćanskog morala sa kojim su dugo bila harmonični tandem ali u današnje vreme nastao je jaz između ljudskih prava i morala i upravo taj razlaz pretil evropskoj civilizaciji. On smatra da je problem što danas imamo novu generaciju prava koja se suprotstavlja moralu²⁰².

Povodom te ali i nekih sličnih ranijih izjava patrijarha Alekseja kojim se protivio omogućavanju slobode javnog okupljanja neheteroseksualnim osobama,

---

¹⁹⁹ Navodi se član 11 Evropske konvencije po kome se pravo na slobodu mirnog okupljanja može ograničiti u interesu javnog reda, da bi se izbegli javni neredi, radi zaštite zdravlja i morala kao i prava i sloboda drugih ljudi.

²⁰⁰ Ruska Pravoslavna crkva je najveća pravoslavna crkva i smatra se da obuhvata preko 220 miliona vernika.

²⁰¹ Telegraph (2007). *Gay people are ill, says Russian patriarch. Homosexuals are like kleptomaniacs and have an illness, the head of Russia's, Orthodox Church said yesterday.* Dostupno 03.10.2007, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/10/03/wgay103.xml>.

²⁰² Reuters (2007). *Russian Patriarch links rights and Christian ethics.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKL0235459920071002?pageNumber=2>.

Parlamentarna skupština Saveta Evrope je u novembru 2007 donela pisanu Deklaraciju br. 401 kojom se opominje da međukulturni i međureligijski dijalog u zemljama Saveta Evrope mora da se bazira na principima univerzalnosti i nedeljivosti ljudskih prava, uzajamnom poštovanju i toleranciji. Deklaracija urgira patrijarha Aekseja da izbegava da koristi jezik kojim se podstiče netolerancija, opominjući ga da poštuje, radije nego da negira osnovna prava seksualnih manjina²⁰³. Četrdeset članova Parlamentarne skupštine Saveta Evrope iz Albanije, Andore, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Italije, Letonije, Luksemburga, Holandije, Norveške, Portugalije, Švedske, Švajcarske i Velike Britanije, potpisalo je tu Deklaraciju²⁰⁴.

Budimpešta: prvi put nasilje na paradi ponosa

Oko 2 000 ljudi je učestvovalo u maršu koji je održan u Budimpešti 7. jula. Nekoliko stotina skinhedsa i desničarskih aktivista napalo ih je jajima i dimnim bombama. Dva kilometra duga povorka nije bila svuda adekvatno zaštićena a huligani su ih napadali fizički i verbalno izvikujući pogrde tipa „prljavi pederi“, „pedere u Dunav a za njima i Jevreje“ što je jasan slučaj govora mržnje koji je prerastao u fizičko nasilje.

Policija nije rasterala naoružane napadače, nije se odazivala na hitne pozive a nije ni razdvojila učesnike parade od napadača koji su se često nalazili na dohvrat ruku udaljeni od povorke²⁰⁵. Policija je doduše privela nekoliko izgreznika i pokušala da rastera ostale, ali ni posle marša nije dovoljno obezbedila pojedince i grupe učesnika koji su napadani po parkovima i metro stanicama.

Gradonačelnik Budimpešte Gabor Demski jedini je gradonačelnik iz istočnoevropskih gradova koji je potpisao peticiju ILGA-e²⁰⁶ za poštovanje slobode mirnog okupljanja LGBT osobama²⁰⁷. On je inače osudio incidente na paradi kao

---

²⁰³ Euro-queer (2007). Russia: Patriarch Alexi II's opposition to freedom of assembly for lesbian, gay, bisexual and transgender people, Council of Europe – Parliamentary Assembly, Doc. 11403 2nd edition, 24 October 2007, Written Declaration No 401. Dostupno 18.11.2007, sa <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc07/edoc11403.htm>.

²⁰⁴ Rex Wockner, INTERNATIONAL NEWS #708, November 19, 2007, European parliamentarians criticize Russian patriarch

²⁰⁵ Euro Queer List (2007). Police *Let Down LGBT March Participants*, Hungarian LGBT Organizations Demand Justice. Dostupno 11.07.2007, sa <http://www.Pride.hu>.

²⁰⁶ ILGA-Europe – the European Region of the International Lesbian and Gay Association with support from the European Community

²⁰⁷ Statement by Hungarian LGBT organisations about the attacks against the Budapest Pride, Budapest, 2007-07-09, Rainbow Mission Foundation, Atlasz Sport Club, Háttér Support Society for LGBT People, Labrisz Association, Lambda Budapest Association, Patent Association, <http://www.Pride.hu>.

delo „netolerancije, primitivizma i kukavičluka“. Naveo je da je njegova dužnost da stane uz sve one koji su progonjeni u Budimpešti, bilo zbog svojih uverenja, porekla ili seksualne orijentacije zato što je Budimpešta grad u kome niko ne sme da živi u strahu zato što pripada bilo kojoj manjini. Budimpešta kaže „ne“ agresivnim ekstremistima koji mrze različitost i u smislu odbrane manjina, gradonačelnik kaže da je i on u političkom smislu Jevrejin, Rom i gej²⁰⁸.

U Budimpešti nikada nije bilo incidenata tog intenziteta a raniji marševi su bili slavljeničkog karaktera i najviše su ličili na kulturnu, uličnu manifestaciju. Prošle godine u oktobru u Budimpešti su organizovane desničarske demonstracije tako da je policija morala da bude mnogo opreznija u julu tim pre što su po sajtovima nacističkih grupa objavljivane pretnje. Pripadnici „Pokreta za bolju Mađarsku“ i „Mađarskog nacionalnog fronta“ objasnili su da su gnevni zbog dva nedavna događaja. Jedan je javno priznanje državnog sekretara u kancelariji premijera Gabora Šeteja da je homoseksualac, a drugi je najava vladajuće koalicije da će nastojati na legalizaciji brakova osoba istog pola.²⁰⁹

Bukurešt: marš ravnopravnosti održan uz incidente

Nekoliko stotina homoseksualaca i lezbejki marširalo je ulicama Bukurešta u želji da, kako su najavili njihovi predstavnici, pokažu kako je to „njihovo pravo da se izražavaju i da pokažu da izgledaju kao i drugi ljudi“.

Ovogodišnja gej parada je četvrta je koja je održana u Bukureštu i nijedna do sada nije prošla bez incidenata. Uprkos obezbeđenju koje je činilo više od hiljadu policajaca, marš nije prošao bez incidenata. Učesnike parade prvo su sa prozora zgrada gađali jajima i paradajzom. Potom je na trasi marša nekoliko agresivnih grupa pokušalo da se približi manifestaciji, bacajući kamenje i petarde, ali je policija intervenisala između ostalog suzavcem, a više od sto napadača je privedeno. Portparol rumunske policije Kristijan Ciokan izjavio je da su grupe koje su nameravale da napadaju učesnike marša bile sastavljene prvenstveno od agresivnih mladih osoba, ali ih je policija u tome sprečila. Policija je kamerama snimila sve ljude koji su bacali jaja i paradajz sa prozora, kao i druge agresivne pojedince i sve će ih identifikovati i protiv najagresivnijih podići krivične prijave, ili im odrediti visoke novčane kazne.

Uoči subotnje parade, oko trista članova foruma „Nova desnica“ održalo je marš protiv manifestacije sa transparentima na kojima je pisalo „Nova desnica protiv homoseksualaca, za normalnost“, „Ne donosite kaznu Sodome“, „Ne, bra-

²⁰⁸ Euro Queer list (2007). *Budapest says no to street violence*, Demszky Gábor, Budapest, July 9 2007.

²⁰⁹ Jajima na homoseksualce, Izvor Beta, AP, 08.07.2007.

kovima između homoseksualaca i usvajanju dece“. Godišnji festival „Gay Fest“ takođe prati paradu ponosa uglavnom bez incidenata ali ove godine dva muškarca koja su napustila salu posle projekcije napalo je 8 napadača. Policija je zaustavila napad i uhapsila više osoba.²¹⁰

Rumunija je inače, među poslednjim istočnoevropskim zemljama koja je dekriminalizovala homoseksualnost, što se desilo tek 2001.

Kišinjev: zabrana uprkos odluke Vrhovnog suda

a) Odluka Vrhovnog suda Moldavije: Svako ima pravo na koristi pravo na slobodu okupljanja²¹¹

Od maja 2005. organizacija GenderDoc-M podnela je tri zahteva gradskim vlastima Kišinjeva da im dozvoli javne manifestacije koji su svi odbijeni zbog mogućih javnih nereda, kao i nanošenja uvrede verskim organizacijama. GenderDocM je osporio odluku pred sudom i izgubio je spor na svim instancama, čime se slučaj kvalifikovao da bude podnet Evropskom sudu za ljudska prava. U međuvremenu kišinjevske vlasti su bile kritikovane od strane Saveta Evrope, EU-a, Ujedinjenih nacija, kao i u bilateralnim odnosima od strane više zapadnoevropskih vlada. Da li zbog pretnje vođenja postupka pred sudom u Strazburu ili pod pritiskom međunarodne zajednice, Vrhovni sud Moldavije je osporio zakonitost zabrana koje izriču gradske vlasti Kišinjeva.

Na osnovu pretresa obavljenog u decembru 2006. moldavski Vrhovni sud je objavio svoju odluku 13. februara 2007. po kojoj je odbijanje gradskih vlasti Kišinjeva da dozvole održavanje parade ponosa nezakonit²¹². Vrhovni sud smatra neopravdanim odbijanje gradskih vlasti Kišinjeva da odobri marš solidarnosti jer smatra da su navedeni razlozi, mogući rizici za javni red i mir u disproportciji sa pravom na slobodu javnog okupljanja garantovanog članom 11(2) Evropske Konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Odluka Vrhovnog suda se smatra pobedom savesti, zakonitosti i ljudskih prava nad predrasudama i netolerancijom²¹³.

---

²¹⁰ Attackers stone Romania gay rights march, AP, 11.06.2007.

²¹¹ Boris Balanetkii (2007). *GenderDoc-M, Everybody has the Right for Freedom of Assembly*, Chisinau, 13 April 2007, [http://web page: www.gay.md](http://web.page:www.gay.md).

²¹² Media release by GenderDoc-M (2007). *Moldova's Supreme Court. The Refusal of Chisinau City Hall to Authorise the Solidarity March of LGBT people is Against the Law, 13 February 2007*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.gay.md>.

²¹³ Ibid.

b) Gradske vlasti Kišinjeva ponavljaju zabranu²¹⁴

Opštinske vlasti moldavskog glavnog rada Kišinjeva 11. aprila 2007. opet su zabranile javni događaj planiran od strane organizacije lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih lica GenderDoc-M da se održi kao deo kampanje Saveta Evrope „Svi različiti – svi jednaki“. Time već treću godinu gradske vlasti Kišinjeva odbijaju LGBT zajednici ustavno pravo na slobodu javnog okupljanja. Ta odluka gradskih vlasti Kišinjeva je doneta uprkos odluci Vrhovnog suda Moldavije da su prethodne zabrane parade ponosa bile nezakonite. Glavni argument gradskih vlasti bila je mogućnost izbijanja javnih nereda, neprihvatljivost propagiranja seksa i ugrožavanje moldavskih hrišćanskih vrednosti. Tom odlukom gradske vlasti su narušile osnovne principe moldavskog Ustava, obaveze koje je Moldavija preuzela svojim EU Akcionim planom, i ona je u direktnoj suprotnosti sa odlukom moldavskog Vrhovnog suda. Takođe, ta nova zabrana primljena je kao zloupotreba ljudskog dostojanstva, samopoštovanja i vere u vrednosti ljudskih prava, pa su organizatori rešili da uprkos tome izađu na ulice i održe svoju manifestaciju.

c) Javni protest ipak održan²¹⁵

Ovogodišnji moldavski LGBT festival ponosa, „Duga nad Dnjestrom 2007“ (Rainbow over the Dniestru), planiran je da se održi prema programu sa nizom kulturnih i zabavnih događaja kao i da se povede javna diskusija na temu „Religija i homoseksualnost“, fudbalska utakmica i koncerti. Očekivani su gosti iz Švedske, Rumunije, Ukrajine, Jermenije, Azarbejdžana, Holandije, Belgije i drugih zemalja, što je uglavnom izostalo. Gradske vlasti su kao odgovor tim planovima zapretila da će svako javno pokazivanje homoseksualnosti biti kažnjeno zatvorom.

3. maja održan je ipak mali javni protest uprkos mnogim teškoćama sa kojima se suočavao Informativni centar GenderDoc-M tokom priprema. Protest je trajao samo 15 minuta uz učešće samo dvadeset učesnika, gej aktivista koji su bili u manjini u odnosu na grupu kontra demonstranata, koji su uzvikivali uvrede i bacali jaja na grupu koja je protestovala. Kontra demonstranti su uglavnom vrlo mladi članovi ekstremističkih organizacija. Protest je svojim prisustvom podržala i članica Evropskog parlamenta švedska parlamentarka Maria Carlshamre. Taj događaj predstavljao je javni dokaz da je očekivano izbijanje masovnih javnih nereda netačno i neopravdano. Većina svedoka događaja je bila miroljubiva. Istovremeno je devet osoba protestovalo sa ustima prelepljenim trakom duginih boja

²¹⁴ Wockner, R. (2007). *Moldova bans pride again*. Dostupno 10.10.2007, na <http://nationalgaynews.com/content/view/482/176>.

²¹⁵ *Press release, 3 May 2007, Sixth Moldovan Gay Pride – First Victory*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md>.

ispred kišinjevske Gradske kuće čime su demonstrirali činjenicu da im je oduzeto pravo javnog ispoljavanja svojih stavova²¹⁶.

Protesti solidarnosti sa moldavskom LGBT zajednicom i njihovom borbom za ravnopravnost održani su ispred moldavskih ambasada u Štokholmu, Beču, Bukureštu, Vašingtonu i Njujorku²¹⁷.

d) Oktobarska Rezolucija Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope

U Rezoluciji Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope (PACE) „O funkcionisanju demokratskih institucija u Moldaviji“ navodi se da moldavske vlasti moraju da „obezbede puno poštovanje osnovnih prava svim manjinama, uključujući seksualne manjine“. Ta Rezolucija se osniva na izveštaju Nadzornog odbora o poštovanju obaveza Moldavije a koju je PACE usvojio 2. oktobra ove godine²¹⁸.

PACE izveštači su posvetili veliki deo svoga izveštaja kršenju prava na okupljanje LGBT osobama u Moldaviji. Posebno se u tom izveštaju navodi da su ispitali činjenicu da su uprkos poslednjoj odluci Vrhovnog suda Moldavije gradske vlasti Kišinjeva nastavile da krše zakon i da lišavaju predstavnike LGBT zajednice njihovog prava na slobodu okupljanja. „Takvo ponašanje ne može da se toleriše u demokratskoj državi u kojoj postoji vladavina prava. Mi očekujemo da moldavske vlasti preduzmu potrebne mere da prekinu sa tom praksom.“

Inače, nedavno je Vrhovni sud Moldavije 19. septembra 2007. podvukao u svojoj novoj odluci svoj prethodni stav da je odbijanje kišinjevskih gradskih vlasti da dozvole javnu manifestaciju organizovanu od strane GenderDoc-M kršenje moldavskih zakona na slobodu javnog okupljanja, moldavskog Ustava i Evropske Konvencije o ljudskim pravima.

Reagujući na oktobarsku PACE Rezoluciju, predsednik Genderdoc-M Alexei Marcicov je rekao: „Mi ne tražimo specijalna prava, već samo jednaka prava. Zabranjena javnih događaja organizovanih od strane LGBT ljudi je čin direktne diskriminacije, zabranjen po međunarodnim konvencijama čija je potpisnica takođe i Moldavija. Posebno je zabrinjavajuće da su gradske vlasti zanemarile dve odluke Vrhovnog suda, što je uslovalo obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava. Sledeće godine će festival „Svi različiti – svi ravnopravni“ biti organizovan bez dozvole gradskih vlasti u uverenju da će zaštita učesnika biti odgovornost policije i lokalnih vlasti, kao što je nedavno potvrđeno od strane novog gradonačelnika Kišinjeva.“

---

²¹⁶ Ryan, K. (2007). *Gays: No pride in Moldova*. Dostupno 10.10.2007, sa http://tiraspoltimes.com/news/gays_no_pride_in_moldova.html.

²¹⁷ GenderDoc-M (2007). *Moldovan LGBT community calls for solidarity public manifestation in front of Moldovan Embassies for Friday, 27 April*. Dostupno 15.11.2007, sa <http://www.gay.md/eng>.

²¹⁸ Gay.MD (2007). *Press release: Discrimination of sexual minorities is unacceptable Chisinau, 9 October 2007*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md/eng>.

U ovaj specifični dijalog u trouglu između međunarodne zajednice, moldavskih vlasti i moldavskih građana uključila se i crkva sa svojom tradicionalnom netrpeljivošću prema uticajima spolja. Upozoravajući naime, na opasnosti i hazarde globalizacije²¹⁹ moldavski mitropolit Vladimir je 15. oktobra u Kišinjevu na jednoj teološkoj konferenciji izjavio da su ideje nacionalnog i globalizacija nespojive jer globalizacija uništava nacionalne karakteristike i protivi se hrišćanskim vrednostima²²⁰.

e) Novembarski odgovor Komiteta ministara Skupštini Saveta Evrope²²¹

O zabrani demonstracija homoseksualaca u Kišinjevu upućeno je pismeno pitanje²²² Komitetu ministara. U odgovoru od 7 novembra 2007 je naglašeno da u saglasnosti sa pravom koje formira Evropski sud za ljudska prava, mirne demonstracije, bile one u korist prava lezbejki, gejeva, biseksualnih i tansrodnih osoba (LGBT) ili pak nekih drugih, ne mogu da budu zabranjene samo zbog jednostavnog postojanja neprijateljskog stava prema demonstrantima ili prema sadržaju njihovog zastupanja. Upravo suprotno, država ima dužnost da preduzme razumne i odgovarajuće mere da omogući legalnim demonstracijama da se održe mirno.

U čitavoj seriji presuda Sud²²³ je naglašavao da bilo kakva diskriminacija osnovana na seksualnoj orijentaciji predstavlja suprotnost Konvenciji. Sve države članice moraju da se pridržavaju Konvencije kada primenjuju nacionalno pravo shodno smislu pravnog shvatanja stvorenog od strane Suda. Komitet Ministara veruje da će već i ovaj njegov odgovor sam po sebi služiti kao korisni podsetnik državama članicama na relevantne principe ljudskih prava.

U dodatku, naglašeno je da je potrebno razmotriti kako da se ojača aktivnost Saveta Evrope u tom domenu u nameri da se stvore više sinergičnih, koordinisanih i suštinskih rezultata. I tom kontekstu, pažnja mora da se pokloni zabrinutosti koju je izrazio ponovljeno Komesar za ljudska prava Saveta Evrope kao i

---

²¹⁹ Ilga (2007). *Homosexual marriages are a danger of globalization, Metropolit Vladimir*. Dostupno 10.10.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/country_by_country/moldova/homosexual_marriages_are_a_danger_to_globalisation_metropolitan_vladimir.

²²⁰ Naveo je primer homoseksualnog braka koje mnoge zemlje priznaju a što je po njemu u suprotnosti sa hrišćanskim vrednostima.

²²¹ *Odgovor Komiteta ministara usvojen na 1010 sastanku zamenika ministara održanom 7 November 2007. Council of Europe – Parliamentary Assembly, Doc.11450, 9 November 2007.* Dostupan 10.10.2007, sa <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc07/edoc11450.htm>.

²²² Br. 524, članice Skupštine, gospođe Acketoft (Doc. 11283)

²²³ Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal, judgment 21 December 2001; L. and V. v. Austria, judgment of 9 January 2003; Karner v. Austria, judgment of 24 July 2003; B.B. v. United Kingdom, judgment of 10 February 2004.

Upravni odbor za ljudska prava (Steering Committee for Human Rights, CDDH). Sloboda udruživanja i mirnog okupljanja je naravno u sruu tih aktivnosti i takođe obuhvata zaštitu aktivista ljudskih prava koji su posebno izloženi viktimizaciji, kao što su LGBT grupe.

Litvanija, za sada ne odustaje od zabrane

a) Viljnus, „Dani duge 2007“

U Viljnosu je planirana parada ponosa, sa aktivnostima pod sloganom, „Mi smo za sve boje života“²²⁴. U programu su bili predviđeni seminari, panel diskusije, kulturni program i ples i javno distribuiranje informacija koje se odnose na homoseksualnost. Litvanska Gej Liga organizovala je izlaganje 30 metara duge zastave duginih boja 25. maja na Trgu Savivaldybes u Viljnosu kao najduže takve zastave u Litvaniji.²²⁵

Litvanske vlasti odbile su da dozvole u Viljnosu kampanju tolerancije sponzorisanu od EU-a zbog straha da bi taj događaj mogao da izazove nered²²⁶. Odluka je izglasana jednoglasno od strane gradskog Veća zbog informacija da bi anti demonstranti mogli da naruše javni red, izjavio je direktor gradskog odeljenja za javni red Gintaras Tamosiunas. Inače, kampanja nazvana „Za različitost – protiv diskriminacije“ organizovana je u saradnji sa Evropskom Unijom i imala je za cilj da promoviše toleranciju prema svim manjinskim grupama, uključujući gejeve i lezbejke.

To je bila odluka kojom je po prvi put jedan grad odbio putujuću kampanju koja funkcioniše već četiri godine. „Ta odluka gradskih vlasti pokazuje koliko je još mnogo potrebno da se promeni ponašanje i držanje prema diskriminisanim grupama i da se unapredi svest o različitosti“ rečeno je u izjavi Evropske Komisije povodom događaja. Švedski ambasador u Litvaniji Malin Karre govorio je u litvanskom Parlamentu pozivajući da se ljudska prava lezbejki i gejeva podrže. Reakcije su bile dosta emotivne i uglavnom su se pozivali na religiozna osećanja Litvanaca, kao i nerazumevanje da u Litvaniji nije prihvatljivo možda sve što je prihvatljivo u Švedskoj.

---

²²⁴ Wockner, R. (2007) *Lithuania to hold first pride events*. Dostupno 02.10.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?sec=article&article&_id=6416.

²²⁵ Ilga (2007). *Rainbow Days 2007: Vilnius to host first gay pride event*. Dostupno 07.09.2007, sa http://www.ilgaeurope.org/europe/guide/county_by_country/lithuania/rainbow_days_2007_vilnius_to_host_first_gay_pride_event.

²²⁶ Spongenberg, H. (2007). *Lithuania bans EU-sponsored gay rights parade*. Dostupno 19.09.2007, sa <http://euobserver.com/9/24104>.

Pre toga je 12. maja gradonačelnik Viljnusa Juozas Imbrasas, odbio da dozvoli antidiskriminacijskom autobusu koji je trenutno na turneji kroz 19 evropskih zemalja EU članica sa namerom da promoviše Evropsku godinu jednakih mogućnosti za sve. Obrazloženje je bilo da pojava toga autobusa može da prouzrokuje nered a i da se on lično protivi „promovisanju homoseksualnosti“. Smatra se da to nije samo čin nepoštovanja prava na slobodu javnog okupljanja litvanskih lezbejki i gejeva već i čin nepoštovanja osnovnih principa Evropske Unije. Kao što je više puta potvrđeno brojnim odlukama Evropskog suda za ljudska prava, bezbednosni rizici ne mogu da se koriste kao opravdanje za uskraćivanje dozvole javnih aktivnosti i pozitivna dužnost je lokalnih vlasti da obezbede događaj.

Gradske vlasti Viljnusa su takođe zabranile pojavu bilo kakvih slogana u javnosti, npr. na vozilima gradskog prevoza, koji su bili prethodno dogovoreni. Danas ti natpisi, čekjući bolja vremena, upozoravaju na postojeće stanje ljudskih prava, ostavljajući ujedno gorak ukus nemoći²²⁷: „Lezbejka može da predaje u školi“ „Homoseksualac može da služi u vojsci“ i „Homoseksualni radnici i nameštenici imaju prava da budu bezbedni i otvoreni na svojim radnim mestima.“ Anegdotalno zvuči sledeći pokušaj njihove upotrebe. Naime, kada su vlasti Viljnusa odbile te natpise na svojim vozilima, vlasti drugog po veličini litvanskog grada Kaunasa su ih prihvatile. Natpisi se ipak nisu pojavili zbog protesta vozača toga grada na čijim autobusima je trebalo da se pojave jer su to oni organizovanim protestom odbili, smatrajući da će biti izloženi javnom podsmehu svojih kolega i građana, što bi predstavljalo kršenje njihovih ljudskih prava i bezbednosti saobraćaja. Litvanski Parlament je počeo u jesen 2007 da razmatra donošenje propisa kojim bi se zabranilo „propagiranje homoseksualnosti“ deci. Naime, postojeći Zakon o zaštiti maloletnika od štetnih uticaja javnih informacija, zabranjuje predstavljanje fizičkog i psihičkog nasilja ili vandalizma, izlaganje mrtvih ili osakaćenih ljudskih tela kao i objavljivanje informacija koje mogu da prouzrokuju strah, užas ili da ohrabruju samosakaćenje ili samoubistvo. Predloženi amandman na taj Zakon predviđa zabranu „propagiranja netradicionalnih seksualnih orijentacija i izlaganje informacijama koje sadrže pozitivno predstavljanje homoseksualnih odnosa jer to može da prouzrokuje negativne posledice za psihički, mentalni i kao prvo i najvažnije, moralni razvitak mladih.“²²⁸

b) Oktobarska Konferencija ILGA-e u Viljnsu

Slično moskovskim vlastima i u Viljnsu postoji jaka volja da se onemogućí svaka javna manifestacija ili okupljanje neheteroseksualnih lica. To se desilo u

---

²²⁷ Wockner, R. (2007). *Pride around the world. The Bottom Line*. Dostupno 20.10.2007, sa <http://www.sdbottomline.com/index1.html>.

²²⁸ Rex Wockner, Amnesty takes on Lithuania ,INTERNATIONAL NEWS #707, November 12, 2007.

oktobru 2007 na godišnjoj Konferenciji ILGA-Europe kada su delegati/ke na svojoj koži osetili/e diskriminaciju, mržnju i negiranje prava na javno okupljanje od strane vlasti²²⁹. Naime, od 25. do 28. oktobra 2007. oko 200 delegata iz svih delova Evrope se okupilo u glavnom gradu Litvanije na 11. Godišnjoj Konferenciji ILGA-Europe. Gradonačelnik Viljnusa je zabranio javni skup tokom koga je trebalo da se istakne zastave duginih boja. Ta zabrana je obrazložena navodnim opasnostima kojima bi bili izloženi učenici događaja zbog postojanja građevinskih radova na tom trgu. Ipak, uprkos tim radovima, trg nije bio ni potpuno a ni delimično zatvoren za javnu upotrebu, a takođe, vlasti nisu ponudili organizatorima neko drugo, alternativno mesto dešavanja²³⁰. Istovremeno su na ulici ispred konferencijske dvorane održane i javne, naravno dozvoljene demonstracije protiv održavanja Konferencije.

„Zapanjeni smo da jedna država koja je članica EU ponovljeno krši pravo na slobodno i mirno okupljanje. Drago nam je da je litvanska Gej Liga (Lithuanian Gay League) pokrenula pravni postupak protiv Gradskog saveta Viljnusa koji nije dozvolio održavanje isticanje zastave duginih boja u javnosti (Rainbow Flag event) za vreme Konferencije. Nadamo se da je i Konferencija i naše prisustvo u Viljnsu privuklo dovoljno međunarodne pažnje da bi došlo neophodnog pritiska na gradonačelnika Viljnusa. Naša poruka je jednostavna i jasna – LGBT ljudi imaju ista prava da izraze svoje poglede i probleme javno kao i svi drugi građani Evropske Unije, da uživaju prava garantovana litvanskim Ustavom i Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima. Za žaljenje je da postojeća odluka Evropskog suda za ljudska prava za slične situacije baš ništa ne znači gradonačelniku Viljnusa i da će ta sudska instanca morati da ponovi svoj stav i u postupku prema Viljnsu“.²³¹

Inače, program ovogodišnje Konferencije je bio raznovrsan i pokrio je čitav dijapazon tema, od rada u UN i EU do izazova organizacionog razvoja u LGBT grupama. Program je kreiran tako da su svi delegati imali mogućnost, ne samo da slušaju, već da se aktivno uključe i učestvuju u svim diskusijama. Kao i obično, na Konferenciji su održane dve praktične radionice posvećene jačanju kapaciteta, jedna o razvoju strategija zagovaranja i jedna o korišćenju video materijala pri monitoringu kršenja ljudskih prava²³².

Godišnja Konferencija ILGA-Europe je ujedno i njen generalni sastanak. Pažnju su privukli izveštaji o predstavljanju u Evropi Principa iz Džogdžakarte, snažnog međunarodnog dokumenta koji je dao podsticaj i novu perspektivu problematici LGBT ljudskih prava. Ipak je tokom Konferencije postalo jasno da dobijanje novih vrsta zaštite od EU neće biti lako i da obećanja Evropske komisije ne treba

²²⁹ Labris web. labweb@labris.org.yu (30.10.2007).

²³⁰ Rex Wockner, Amnesty takes on Lithuania ,INTERNATIONAL NEWS #707 November 12, 2007.

²³¹ Rekla je Deborah Lambillotte, Co-Chair of ILGA-Europe's Executive Board, objavljeno u ILGA-Europe, Media Release od 24 oktobra 2007.

²³² Euro-queer (2007). *Vilnius conference*. Dostupno 13.11.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/about_us/annual_conference/vilnius_2007.

uvek uzimati zdravo za gotovo²³³. Eksplozija dimne bombe u klubu pored lokacije Konferencije, u kome su izašli delegati prve večeri Konferencije, gradonačelnikova zabrana održavanja javnog skupa kao i demonstracije protiv održavanja Konferencije, podsetili su da su mržnja, nasilje i predrasude u Evropi i dalje prisutni.

Na Konferenciji je izglasano mesto održavanja konferencije ILGA-Europe za 2009, koja će se održati na Malti. Delegati su odobrili Strateški plan za 2008-2011. i izabrali novi Izvršni odbor za 2007-2008²³⁴

c) Saopštenje Amnesty International-a²³⁵

Imajući u vidu da su u Litvaniji vlasti nekoliko puta zabranile pokušaje održavanja gej marševa, incidente tokom konferencije za LGBT prava, kao i da vodeći političari neprekidno daju homofobične izjave, Amnesty International je 12. novembra pozvao svojih 2.2 miliona članova i članica da se usprotive rastućem talasu homofobije koji je zahvatio tu baltičku državu. „Uznemiravanje ljudi zbog njihove seksualne orijentacije predstavlja kršenje njihovih osnovnih ljudskih prava. Amnesty International poziva vlasti Litvanije da poštuju pravo na slobodu okupljanja za sve, pravo da budu zaštićeni od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, kao i da aktivno promovišu poštovanje različitosti u njihovoj zemlji. Litvanske vlasti bi morale da omoguće adekvatnu policijsku zaštitu LGBT zajednici.“ Time je Amnesty pozvao svoje članstvo da pišu nadležnim ministrima u Litvaniji i da iskažu svoju zabrinutost²³⁶.

Tbilisi

U Tbilisiju²³⁷ glavnom gradu Gruzije je morala da bude otkazana javna manifestacija samo zbog sumnje i glasina da se radi o gej paradi. Događaj je u stvari zamišljen kao promocija tolerancije i kulturnog dijaloga u Gruziji²³⁸. Trebalo je

---

²³³ Euro Queer, 30 October 2007, ILGA Media release.

²³⁴ Njega čine Pierre Serne (Francuska), Renato Sabbadini (Italija), Lisette Kampus (Estonija), Ruth Baldacchino (Malta), Chrsitine Le Doare (Francuska), Martin Christensen (Danska), Deborah Lambillotte (Belgija), Linda Freimane (Letonija), Tomasz Szypula (Poljska) i Natasa Šukic (Slovenija). Rezervno članstvo čine: Paata Sabelashvili (Gruzija) i Irmeli Krans (Svedska). Ruth Baldacchino (Malta) i Janfrans van der Eerden (Holandija) su izabrani za evropske predstavnike Izvršnog odbora ILGA-e.

²³⁵ Euro-Queer (2007). *Lithuania: Amnesty rallies supporters to oppose rising homophobia in Baltic state*. Dostupno 15.11.2007, sa http://www.amnesty.org.uk/news_details.asp?NewsID=17521.

²³⁶ Labris web. labweb@labris.org.yu (14.11.2007).

²³⁷ Collin, M. (2007). *Tbilisi, 'Gay' rally in Georgia cancelled*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6914355.stm>.

²³⁸ Ibid.

da se održi u gruzijskom glavnom gradu krajem jula kao deo evropske kampanje protiv netolerancije pod sloganom „svi različiti, svi jednaki“.

Međutim, veoma uticajni poglavar gruzijske Pravoslavne crkve je govorio protiv takvog jednog događaja. Naime on je upozorio da svaka javna manifestacija koja obuhvata seksualne manjine može da izazove široku konfrontaciju i da sasvim izvesno dovede do fizičkog obračuna većih dimenzija. Gruzija je veoma religiozna zemlja i ponosi se svojom hrišćanskom tradicijom i poštovanjem hrišćanskih vrednosti.

Organizatori su izjavili stranim novinarima da se plaše da bi učesnici bili izloženi fizičkim napadima ako bi se takav događaj održao u javnosti. Oni su naveli da su dobili veliki broj pretećih telefonskih i mejl poruka kojima se pretilo fizičkim nasiljem. Organizatori su inače mladi ljudi okupljeni oko organizacije za ljudska prava pod nazivom „21 vek“ i smatraju da su žrtve dezinformacija i laži koje su prenošene na gruzijskim televizijskim kanalima.

Iako je homoseksualnost u Gruziji legalna, ona se široko smatra kao nemoralna pojava. Zbog toga su homoseksualci česte mete raznih zloupotreba i fizičkih napada.

Seksualne manjine se inače nalaze na udaru u svim bivšim sovjetskim republikama a glavni glasnogovornici napada na njih su upravo verski lideri.

Zagrebačka „Vidljivosti i pravo na javnost“

Neshvatanje i nesporazumi vezani za marševe ponosa možda se najbolje ogledaju u ironičnom tekstu iz 2006. godine autorke Vedrane Rudan, *Vatrene guzice*. „Ovih će se dana zagrebačkim ulicama opet valjati stotine homoseksualaca. Čuvat će ih tisuće specijalaca jer smo mlada, divlja, nedemokratska država koja ne voli pedere. To nije lijepo, takav bi nam stav mogao biti još jedna prepreka ulasku u Europu, savez zemalja u kojima pederer žive i rade kao da su normalni. Tko zna da li će tisuće specijalaca obuzdati gomilu divljaka ili će normalni nasrnuti na nenormalne i tako opet malu Hrvatsku dovesti na ekrane CNN-a i ostalih TV postaja koje pomno prate zbivanja u zemljicama u kojima se građani prema homoseksualcima odnose kao demokratska društva prema crncima. Moramo se promijeniti, prilagoditi svijetu. Svaka civilizarna zemlja morala bi imati pedeset ili sto pederera koji će smjeti navući na sebe šarene haljine i trubiti u ružičaste trube. Te dečkiće treba čuvati kao malo vode na dlanu, većina manjini mora dati šansu“²³⁹.

Nevolje sa paradom 2007. su mogle da se naslute još u aprilu, kada se u Zagrebu nedaleko od poznatog zagrebačkog kluba Gjuro II dogodio fizički napad

---

²³⁹ Mejling lista Ženska posla, 22.02.2007.

na austrijskog umetnika Angela A., na pripadnice prateće bečke grupe, kao i na organizatorku ciklusa muzičkih večeri u Gjuri pod nazivom Blitz Kidz, zagrebačku pevačicu i televizijsku voditeljku Idu Prester. Da ironija bude veća događaj je imao samo udaljen queer ili LGBT karakter, promovišući prvenstveno urbanu i alternativnu klupsku umetnost, različitost i toleranciju.

Organizacija Parade ponosa 2007. pod sloganom „Vidljivosti i pravo na javnost“, dobila je najveću i najbrojniju političku podršku od kada je prvi put održana 2002. godine. Paradu su podržali između ostalih, predsednik Hrvatske Stjepan Mesić, desetak narodnih poslanika, predsednica Vladine kancelarije za ljudska prava Helena Štimac Radin, predsednica saborskog Odbora za ravnopravnost polova Gordana Sobol, stotinak osoba iz hrvatskog javnog života, intelektualaca, književnika, naučnika i umetnika, dok su svoje učešće u povorci najavile, između ostalih, potpredsednica Sabora Vesna Pusić iz Hrvatske narodne stranke i pravobraniteljica za ravnopravnost polova Gordana Lukač Koritnik. Kao mali problem uoči parade pojavilo se jedino isticanje zastave Queer festivala na Trgu Bana Jelačića i taj problem je rešen posle brojnih protesta Organizacionog odbora i medijskih reakcija pa je Grad u istom danu promenio mišljenje i dozvolio postavljanje tih zastava.

Iako je izgledalo da će to biti jedini problem, nije na žalost bilo tako. Italijanski senator Giampaolo Silvestri pretučen je u grupi zajedno sa organizatorima 6. Parade ponosa u Zagrebu 7. jula. Interventna policija sprečila je napad molotovljevim koktelima na povorku blizu Trga Bana Jelačića i uhapsila osmoro napadača²⁴⁰ ali nije sprečila napade u sporednim ulicama na učesnike kada su se razilazili. Incidenti se nisu očekivali, ali epilog Parade ponosa je ukratko desetak povređenih posle niza incidenata koji su izbijali u raznim delovima grada, kod železničke i autobuske stanice, po parkovima, bočnim ulicama i kafeima, posle i pre same povorke²⁴¹.

Iako je napadača na paradu ponosa bilo na desetine, kao epilog pojavila se optužba samo protiv jednog od njih i to za delo u pokušaju. Naime, jedan od napadača, identifikovan u javnosti kao Josip S. je naknadno, u oktobru optužen od strane okružnog tužilaštva u Zagrebu za delo mržnje zbog pokušaja napada na učesnike parade ponosa²⁴². Njega je naime policija na licu mesta onemogućila da baci kod kuće napravljen Molotovljev koktel, bocu napunjenu benzinom, na učesnike parade, ali ga nije tada uhvatila jer je pobjegao. Identifikovan i uhapšen je kasnije. On je tako postao prva osoba koja se u Hrvatskoj suočila sa optužbom za to delo od kada je ono uneto u hrvatski Krivični Zakonik prošle godine. Delo je inače zaprećeno maksimalnom kaznom od osam godina.

---

²⁴⁰ Dostupno 11.07.2007, sa <http://www.PinkNews.co.uk>.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² The Associated Press. Dostupno 15.11.2007, sa <http://www.iht.com/articles/ap/2007/10/30/europe/EU-GEN-Croatia-Hate-Crime.php>.

Važno je pomenuti da parade ponosa nisu jedini način aktivističkog izražavanja stavova i zahteva neheteroseksualne populacije u Hrvatskoj. Koalicija nevladinih grupa pod nazivom „LGBTIQ koordinacija Hrvatske“ je 15. 11. 2007. strankama uputila listu zahteva u čijem fokusu je stavljeno uključivanje državnih tela u borbu protiv homofobije. Pošlo se od činjenice da najveći broj pripadnika/ca LGBTIQ populacije danas u Hrvatskoj živi prisiljeno na potpuno skrivanje svog seksualnog i rodnog identiteta, zbog toga što je za mnoge od njih skrivanje i laž jedini način osiguranja ličnog mira, fizičkog integriteta, pristupa javnim uslugama, radnog mesta, mogućnosti stanovanja. Smatra se stoga da se borba protiv homo/bi/transfobije ne treba prepustiti samo volonterima i nevladinim organizacijama. Homo/bi/transfobija je društveni problem pa je dužnost države da se s time suoči i osigura poštovanje svih ljudskih prava te zajednice. Pred političke stranke i kandidacione liste na izborima postavili su sledeće zahteve:

Potpuno izjednačavanje LGBTIQ osoba pred zakonom (što uključuje pravo na brak i usvajanje dece); donošenje nacionalnog programa borbe protiv homofobije, i uključivanje tela državne vlasti u borbu protiv istih; sprovođenje i finansiranje programa protiv homo/bi/transfobije od strane institucija RH na svim nivoima; seksualnu edukaciju u školama i da ta edukacija bude i u programu i u izvođenju u potpunosti lišena homo/bi/transfobije.

Odgovore su dobili od: SDP-a, HNS-a, HSLs-a, Ljevice Hrvatske, Zelene liste i Zelene stranke. Ukratko, Ljevica Hrvatske, Zelena lista i Zelena stranka podržavaju sve zahteve, uključujući pravo na brak i usvajanje dece. HNS i HSLs takođe podržavaju istopolne parove, s time još ne podržavaju pravo na usvajanje dece. U HSLs-u smatraju „da bi sloboda, tj. pravo deteta mogla biti ugrožena pravom LGBTIQ osoba na usvajanje dece“, jer je, „hrvatsko društvo još uvek pretežno homofobno“, „protiv čega se HSLs bori“. SDP podržava „legalizaciju registrovanog partnerstva LGBTIQ osoba, ali ne podržava usvajanje dece od strane istopolnih parova jer bi dete koje živi u takvoj zajednici moglo biti izloženo negativnim reakcijama druge dece i okoline“.

Pozitivni odgovori na tu listu zahteva ocenjuje se kao početak odgovornije i ozbiljnije borbe za suzbijanje iracionalne mržnje kojoj je najveći dio pripadnika te zajednice svakodnevno izložen.

Socijaldemokratska partija Hrvatske u svom odgovoru²⁴³, objavljuje da snažno podržava donošenje Nacionalnog programa borbe protiv homofobije, bifobije i transfobije i uključivanje tela državne vlasti u borbu protiv istih. SDP takođe podržava uvođenje i financiranje programa protiv homo/bi/transfobije od strane institucija RH na svim nivoima. SDP podržava registrovano partnerstvo LGBTIQ osoba, ali ne i pravo na usvajanje dece.

---

²⁴³ Potpisuje Tonino Picula, predsjednik Glavnog odbora SDP-a

Hrvatska narodna stranka podupire pravo homoseksualnih parova na brak, ali, zbog trenutne klime u društvu, ne i na usvajanje dece.

Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati²⁴⁴ podržavaju donošenje i finansiranje programa suzbijanja diskriminacija prema bilo kojoj manjinskoj grupi. HNS se zalaže za seksualnu edukaciju u školi, i to takvu koja će mlade ljude educirati za toleranciju i prihvatanje činjenice da smo svi različiti.

Hrvatska socijalno-liberalna stranka je odgovorila²⁴⁵ da u potpunosti podržava donošenje nacionalnog programa borbe protiv homofobije, bifobije i transfobije i smatra da ga država treba finansirati, odnosno sufinansirati. HSLS se zalaže za izjednačavanje prava LGBTIQ osoba u odnosu na heteroseksualne osobe u svim segmentima, uključujući i sklapanje brakova, osim prava na usvajanje dece.

Ljevica Hrvatske odgovara da se zalaže za ravnopravnost i sigurnost svih građana RH, te podržava sve zahteve LGBTIQ zajednice²⁴⁶.

Zelena lista²⁴⁷ odgovara da u potpunosti podržava sve zahteve LGBTIQ zajednice, i ističe da su pojedini njihovi članovi i članice učestvovali na svim do sada organizovanim marševima ponosa. Aljoša Babić, za Zelenu stranku, odgovara da stranka u potpunosti podržava sve navedene zahteve, i ističe da o tome govori svakog dana predizborne kampanje.

---

²⁴⁴ Odgovore je dao ured za odnose s javnošću HNS-a.

²⁴⁵ HSLS Odgovor je potpisao Dražen Breglec, potpredsjednik HSLS-a.

²⁴⁶ Odgovor potpisuje Roman Karaturović, predsjednik GO Ljevice Hrvatske Zagreb.

²⁴⁷ Odgovor potpisuje Vlasta Toth, supredsjednica Zelene Liste.

6. JAVNE AKTIVNOSTI LGBT AKTIVIZMA KOJE NISU PARADE

Ponegde još uvek, dozvoljeno je samo ono što je alegorično jer je najmanje bolno.

Novosadski festival „Umetnost radi akcije“

Prvi Lezbejski aktivistički festival „Umetnost radi akcije“, u Novom Sadu u organizaciji Novosadske lezbejske organizacije – NLO, i uz podršku Art klinike i Centra CK13 završen je 8. jula 2007. godine. Iz razloga bezbednosti učesnika, Festival nisu najavili mediji, već je bila održana konferencija za štampu tek po završetku Festivala. Povod festivala bio je mesec Ponosa LGBT osoba, a sam festival bio je posvećen i sadržajem okrenut lezbejkama sa idejom jačanja lezbejske vidljivosti, ali je bio i apel protiv svake vrste diskriminacije.

Na konferenciji za štampu govorilo se o istoriji Dana ponosa, o njegovom značaju i proslavama u celom svetu, o radu Labrisa i posebno o kampanji koju je Labris pokrenuo „Ljubav za sve“, o teškoćama koje su pratile njenu realizaciju. Govorilo se i o nemogućnosti obeležavanja Dana ponosa na našim prostorima kao i da ni ovaj lezbejski festival nije unapred najavljen medijima, već da konferencija služi za retroaktivno obaveštavanje. Istaknuto je da se planira razvijanje ovog festivala u narednim godinama i mediji su pozvani na saradnju i podršku. Ova kampanja je bila prva koja je podržana od svih LGBT grupa iz Srbije.

Sarajevo

U Sarajevu je pod sloganom „Jun je mesec ponosa“ obeležen svetski dan homoseksualnog ponosa nejavnim aktivnostima, promocijama knjiga i zabavama. Udruženje „Q“ organizovalo je prajd zabavu u subotu, 30.6. u 22h u Klubu Bock uz prethodne prijave. Sav novac od karata upotrebljen je za omogućavanje grupnog odlaska na Zagreb Pride 7.7.

Pink point u Sofiji

Bugarski LGBT aktivisti i aktivistkinje iz organizacije Džemini (Bulgarian Gay Organization Gemini, BGO Gemini) okupili su se u Sofijskom parku Actacis da edukuju sugrađane, kako su objasnili suštinu svoje javne akcije održane 11. avgusta²⁴⁸. Oni su građanima delili brošure o HIV prevenciji i pitanjima važnim za LGBT egzistenciju na štandu koji je nazvan „Pink Point“ kao i istoimeni projekt koji ima za cilj da koriguje lošu predstavu o neheteroseksulnim osobama baziranu na neznanju činjenica i nerazumevanju, kao i da omoguće istinite informacije o situaciji u kojoj žive i rade LGBT ljudi, kako je objasnila jedna od organizatorke, šefica Džeminija, Aksinia Gencheva. Na štandu su se takođe delili kondomi i informacije o sigurnom seksu što je inače aktivnost koju ta organizacija sistematski vrši u Sofijskim gej barovima. Dakle, umesto parade, održan je ipak skup javnog kaktera sa promotivnim i edukativnim sadržajem, čime su izbegnuti incidenti a doprinelo se vidljivosti LGBT populacije i razumevanju problema sa kojima se oni suočavaju.

Prema zvaničnim statistikama u Bugarskoj 90% LGBT populacije doživljava uvrede zbog seksualne orijentacije ili rodnog izražavanja, preko 50% je bilo žrtva maltretiranja, a oko 30% slučajeva tinejdžerskih samoubistava čine samoubistva transseksualnih osoba. Inače bugarski Ustav i zakoni zabranjuju diskriminaciju na osnovu rase, rodne pripadnosti, invaliditeta, društvenog statusa i seksualne orijentacije²⁴⁹. Društvena diskriminacija nastavlja da postoji posebno prema ženama, vernicima netradicionalnih religija, seksualnim manjinama i etničkim manjinama, posebno prema Romima. Iako zakoni zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, malo je učinjeno da se te odredbe u praksi i poštuju a najčešći oblik diskriminacije prema toj grupi je na tržištu rada i u radnim odnosima. Ohrabruje da je Gemini, nevladina organizacija za LGBT prava podnela Odboru za zaštitu protiv diskriminacije tri slučaja na osnovu seksualne orijentacije i da je Odbor sva tri slučaja rešio povoljno za žalbenu stranu.

Poboljšanju situacije će doprineti i Nacionalni plan za zaštitu od diskriminacije koji je u Bugarskoj usvojen 18. januara na sednici Saveta ministara. Inicijativa je potekla od Saveta za etnička i demografska pitanja. Značajno je što, pored zabrane svih vrsta diskriminacije koje se nalaze u Zakonu za zaštitu od diskriminacije, koji uključuje i seksualnu orijentaciju, novi Nacionalni plan uključuje i „rodno izražavanje“.

Nacionalni plan za zaštitu od diskriminacije je pripremila ekspertska radna grupa sastavljena od osoba zaposlenih u nacionalnim institucijama i neprofitnim organizacijama, uključujući Desislavu Petrovu iz bugarske gej organizacije „Gemini“²⁵⁰.

²⁴⁸ Rex Wockner, International News, 20 August 2007.

²⁴⁹ US Department of State (2006). *Country Reports on Human Rights Practices*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.state.gov/drl/rls/hrrpt/2006/>.

²⁵⁰ <http://www.bgogemini.org>

Ciljevi Plana su zaštita od diskriminacije, informisanje ljudi o njihovim pravima i obavezama i ostvarivanje pozitivne promene njihovih stavova i postupaka. Prioriteti plana su: edukacija i treninzi, dalji razvoj anti-diskriminacionog zakonodavstva, medijska zastupljenost, stvaranje i održavanje nacionalne baze podataka i tematskih monitoringa. Planirane aktivnosti za zaštitu od diskriminacije i naročito monitoring će ukazati na stepen diskriminacije nad homoseksualnim, biseksualnim i transseksualnim osobama u Bugarskoj.

Kvir skver (Queer Square) Skoplje

Od 2. do 6. oktobra 2007. u skopskom Kulturnom centru Tocka odigralo se niz kulturnih manifestacija sa LGBT sadržajem. Prva dva dana posvećena su brazilskim kvir filmovima, trećeg dana održana je mala konferencija, diskusija i performans. Četvrti dan je bio namenjen lezbejskoj radionici za članice skopske grupe Masso a petog dana je održana javna zabava, tzv. Out Party na Trgu Majke Tereze.

7. SRBIJA

Splet loših uspomena i slabe nade

U Srbiji u stvari nema pravih, ozbiljnih pokušaja da se organizuje nacionalna parada ponosa u ambijentu koji neki pesimistički ocrtavaju kao prostor koji se karakteriše posledicama desetogodišnjeg rata, hiljada mrtvih, padom kulturnog nivoa, sujeverjem, bedom, socijalnom nesigurnošću, izgubljenom srednjom klasom, bekstvom elite, kriminalom.²⁵¹ Kao i da se produžava socijalistički mentalitet bivše države po kome je bilo važno ne izražavati političko mišljenje.

Naime, posle neuspešnog održavanja parade ponosa 2001. u Beogradu, jedino se Novi Sad pojavljuje kao moguće mesto parade, kao sredina tradicionalne tolerancije i prihvatanja različitosti, mada još uvek nedovoljno bezbedan za prvu, pravu javnu paradu ponosa. Grupa naziva Ponos Tim (PrideTeam) je pokušala da zakaže paradu za 14. jul uprkos odsustvu saradnje sa drugim sličnim organizacijama i uprkos njihovom otvorenom protivljenju.

Iz javnog pisma Labrisa kojim se upozoravaju organizatori najavljenog događaja u Novom Sadu: „Obzirom da imamo, na žalost loše, iskustvo u organizaciji jedine Parade ponosa 2001. godine u Beogradu, pokušaćemo da Vas ponovo pozovemo na odgovornost. Znamo da nasilje koje se desilo u Beogradu 2001. godine nije donelo mnogo dobra zajednici. Napad na Paradu ponosa prigušio je lezbejski i gej pokret u Srbiji. Planovi o održavanju Parade ponosa 2004. godine propali su zbog zabrinutosti za bezbednost učesnika, a u Srbiji još uvek vlada neprijateljstvo prema LGBTIQ zajednici. Takođe, znamo da je vidljivost LGBTIQ zajednice, zahvaljujući naporima aktivista i aktivistkinja, veća, a da sa druge strane i dalje ne postoji spremnost policije i državnih institucija da sankcionišu i javno osude nasilje iz mržnje. Kao aktivisti/kinje u Srbiji ne smemo da zaboravimo da naš aktivizam utiče na živote svake različite osobe u Srbiji, a da se neonacistička zajednica uglavnom ne kažnjava za nasilje koje čini. U tom smislu, kada pozivamo ljude na javno okupljanje i bilo kakav javni događaj, a da pre toga nismo sigurni/e da im možemo garantovati bezbednost – dovodimo ih u opasnost.“

---

²⁵¹ Slapšak, S. (2007). *Mala crna haljina, eseji o antropologiji i feminizmu*. Beograd: Centar za Ženske studije.

Novosadski organizatori su odustali u poslednjem trenutku, u petak, dan uoči zakazane parade, posle napada koji se u četvrtak desio na događaju organizovanom od strane Saveta Evrope „Svi različiti, svi jednaki“ a koji je greškom smatran delom najavljene Parade ponosa. Kako policija nije mogla da u tim uslovima garantuje bezbednost, od Parade se (privremeno?) odustalo.

Već i sam nagoveštaj javne vidljivosti neheteroseksualne populacije izaziva agresiju. Tako npr. na Sajmu ženskih nevladinih organizacija, 6. oktobra 2007. na Trgu Republike, u 13.30h, polomljena je letva na kojoj je bila mirovnu zastavu, koju Žene u crnom koriste na svojim protestima. Ona predstavlja ne samo simbol mira, već simbol poštovanja drugih i različitih²⁵². Kao ilustracija opšte društvene klime može da posluži i nedavna anketa među mladima Zrenjanina, bez obzira što se radi o teritorijalno i uzrastno ograničenom uzorku ispitanika. Naime, zrenjaninska Grupa za afirmaciju različitosti „Taboo“ sproveda je blic anketu sa ciljem da ispituju reakcije i stavove Zrenjaninaca uzrasta do 30–35 godina života, na određene pojmove, odnosno da li i u kojoj meri prihvataju različitost i slobodu izbora²⁵³.

Od ispitanika je traženo da kažu svoje prve asocijacije na određene pojmove²⁵⁴. Gejevi i lezbejke nisu baš slavno prošli u ovoj anketi. Osim odgovora anketiranih da, kada čuju reč „peder“, odmah pomisle na geja ili homoseksualca, bilo je i sledećih asocijacija – „ljigavo“, „kreten“, „nije normalan“, „pomoć“, „bezobrazno“, „polomiti“, „ludaci“, „taj nema mozga“, „bolest“, „Elton Dzon“, „čovjek s greškom“, „odvartno“, „fuj“ i „globalni problem“. Na pojam „lezbejka“ asocijacije su bile podeljene – „njihov izbor“, „uuu, da“, „žena“, „kreten“, „ne razmišlja svojom glavom“, „smeta mi što se muškarcima dopadaju“, „kurve“, „kao i peder“, „nije lepo kad se devojke tako ponašaju“, „ništa loše“, „loše“, „bolest“, „feministkinja“, „fuj“, „21. vek“, „globalni problem“, „različitost“, „gade mi se“...

Medijska prezentacija

Analiza elektronskih medija, prvenstveno televizije, koju periodično objavljuje Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava pokazuje da se oni retko bave temama u vezi sa gej i lezbejskom populacijom. Istraživanje je pokazalo da,

---

²⁵² Žene u crnom (2007). *Napad na mirovnu zastavu – napad na braniteljke ljudskih prava. Saopštenje za javnost*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.zeneucrnom.org/index.php?option=com-content&task=view&id=357&ItemId.=1>. Zastava je stajala u žardinjeri, kada je prošao jedan muškarac, uzeo zastavu, polomio štap i zastavu bacio na zemlju, zapretivši aktivisti koji ga je opomenuo. Policija bila pasivna.

²⁵³ Balaban, Ž. (2007). Dostupno 20.11.2007, sa http://www.zrenjaninske.com/kompl.php?clan_id=3837&naslov=Narkomani%20su%20mangupi.

²⁵⁴ Ibid.

kada se mediji i bave tim pitanjem, to rade na veoma uvredljiv način, uz korišćenje govora mržnje.²⁵⁵

U oceni domaćeg političkog konteksta treba imati i na umu da domaći mediji još uvek nevoljno, šturo ili čak uopšte i ne izveštavaju o paradama ponosa u Evropi i svetu, prećutkujući tako impresivnu činjenicu milionskog učešća u tim događajima kao najmasovnijim savremenim protestima u korist ljudskih prava a protiv diskriminacije današnjice²⁵⁶.

Domaćoj javnosti su takođe nepoznate činjenice postojanja i razmere međunarodnih pritisaka koje se vrše na zemlje čiji gradovi odbijaju da dozvole parade ponosa, kao i presude Evropskog suda za ljudska prava²⁵⁷ i donošenje rezolucija međunarodnih organizacija koje slobodu na javno okupljanje regulišu na opšti način pozivajući posebno na nediskriminaciju. Poneka kratka vest pojavila se na B92 i Danas-u o paradi ponosa u Sao Paolu u kojoj je ove godine postignut istorijski rekord od 3 miliona učesnika ili o Evroponosu u Madridu sa 2.5 miliona učesnika. Ali je ovogodišnja julska evropska sezona paradi ponosa uglavnom ignorisana, uprkos pariskih 7 stotina hiljada učesnika, londonskih 5 stotina hiljada, hamburških milion učesnika, uspešnih i veselih parada u Rimu Atini, Ljubjani, Varšavi, Beču, da pomenemo samo neke. Činjenice su još jednom prećutane sa namerom da se „ne daju ideje“ lokalnim grupama za promovisanje LGBT prava.

Šira javnost nije obavestena ni o kongresu evropske lokalne i regionalne vlasti Saveta Evrope na temu slobode okupljanja koja pripada svakome, takođe i homoseksualcima.²⁵⁸ Kongres je naime usvojio „Rezoluciju o slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke, gejeve, biseksualne i transrodne osobe“ u kojoj se snažno osuđuje nedavne zabrane parade ponosa i sličnih događaja u nekim evropskim zemljama. Kongres je naime, podsetio da je dužnost lokalnih vlasti u celoj Evropi da obezbede slobodu javnog okupljanja i izražavanja za LGBT osobe bez diskriminacije. Ta rezolucija pribavlja dalje osnaživanje slobode javnog okupljanja kao jednog od osnovnih ljudskih prava koje Savet Evrope vrlo izričito zaštićuje smatrajući da LGBT osobe moraju da uživaju potpuno ista prava kao i svi drugi građani. Smatra se da će ova rezolucija dati snažnu poruku gradonačelnicima i gradskim većnicima koji još uvek razmatraju mogućnost zabrane ili ograničenja paradi ponosa ili drugih LGBT događaja širom Evrope.

---

²⁵⁵ B92 (2007). *Labris protiv govora mržnje*. Dostupno 29.10.2007, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=09&dd=18&nov_id=264112&nav_category=12.

²⁵⁶ Mršević, Z. (2003). *Dve decenije krivičnopravne regulative homoseksualnih odnosa u Jugoslaviji*. U L. Živković, ...*opet bih bila lezbejka* (str.63-69). Beograd: Labris.

²⁵⁷ Rex Wockner, INTERNATIONAL NEWS #681, May 14, 2007. Evropski sud je presudio protiv varšavske zabrane parade ponosa. Varšava je prekršila evropsko pravo kada je 2005. zabranila paradu gej ponosa, jednoglasno je odlučio Evropski sud za ljudska prava 3. maja.

²⁵⁸ Ilga (2007). *European local and regional authorities: freedom of assembly belongs to everyone, also to gay people*. Dostupno 28.03.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/media/European_local_and_regional_authorities_freedom_of_assembly_belongs_to_everyone_also_to_gay_people.

8. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Poštovanje ljudskih prava sa presudom ili bez nje²⁵⁹

Sledeće, 2008 godine ćemo proslaviti 60. godišnjicu Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima – povodom koje ćemo dobiti priliku da se još jednom podsetimo suštinskih principa ljudskih prava – jednakosti, univerzalnosti i nediskriminacije²⁶⁰. Po definiciji, principi ljudskih prava se odnose na sve nas, time što smo rođeni kao ljudska bića. Kao što je nezamislivo da uskratimo zaštitu na osnovu rase, religije ili društvenog statusa, moramo isključiti pokušaje da se to desi na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Isključivanje lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba iz načela jednake zaštite predstavlja kršenje međunarodnih propisa o ljudskim pravima, kao i opštih standarda humanosti koji nas sve definišu. Važno je istaći da države imaju zakonsku obavezu da istraže i sudski rešavaju sve slučajeve nasilja, uz poštovanje svake osobe koja je pod njihovom jurisdikcijom.

Nema ničeg kontroverznog u teoretskom priznavanju i poštovanju slobode javnog okupljanja, a nema ni političke volje, pravnog, ideološkog niti bilo kakvog drugog javnog koncepta koji bi se zasnovanim argumentima suprotstavljao suštini slobode javnog okupljanja. Sve dok to okupljanje ne zatraže lica homoseksualne orijentacije, kada cela stvar odjednom dobije kontroverzni karakter pod raznim izgovorima, od kojih je pitanje javne bezbednosti najjači i najčešće u upotrebi. Kao da uopšte postoji bilo koji javni događaj koji ne bi nosio ozbiljne bezbednosne rizike, od redovnih sportskih zbivanja, preko predizbornih političkih manifestacija i skupova, do proslava sportskih uspeha, da se pomenu samo neka redovna zbivanja na srpskoj javnoj sceni. Ni jedan od njih ne prođe bez manjih ili većih sukoba i pojedinačnih ili grupnih čarki a materijalne štete da se ne pominju. Niko zbog toga takve manifestacije ne zabranjuje niti ukida iz bezbednosnih raz-

---

²⁵⁹ Mršević, Z. (2004). Parametri socijalne egzistencije i funkcionisanja lezbejki – lezbejsko telo u procesima društvene interakcije. *Temida*, 7(2), 17-29.

²⁶⁰ *Lansiranje principa iz Džogdžakarte, Saopštenje Luiz Arbor, Visoke predstavnice UN za ljudska prava 07. 11.2007. Ujedinjene nacije, Nju Jork*. Dostupno 14.11.2007, sa labweb@labris.org.yu.

loga. Kao što niko ni u svetu ne odustaje ni od visoko rizičnih skupova političara, kao što je skup šefova država najrazvijenijih zemalja, NATO samiti i sl, gde se milionske dolarske svote potroše samo na elementarno obezbeđivanje učesnika.

Diskriminacija nije samo nezakonita, ona je takođe i štetna kako za neposredno pogođene pojedince tako i za sve, narušavajući proces društvene kohezije. Borba protiv antisemitizma ili homofobije su jednako važne kao i sve borbe protiv drugih vidova netolerancije. Dužnost je svih evropskih država da svojim građanima garantuju jednaka prava, uključujući slobodu okupljanja za lezbejke i gejeve, i da se tako spreči diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.

„Nećemo izgubiti identitet ukoliko budemo poštovali univerzalna pravila razuma. Naprotiv, ojaćaćemo nas same i našu poziciju u svetu. Zašto da plaćamo visoku cenu nazadnosti, kada je bolje volju, znanje i novac ulagati u napredak. Prihvatimo pozive i izazove moderne Evrope, ne opirimo se davno priznatim vrednostima, koje smo kroz vekove i sami stvarali.“ Iako namenjena drugoj svrsi, gornja izjava²⁶¹ je primenljiva kao zaključna i na poštovanje slobode javnog okupljanja i prava na različitost u Srbiji.

U ovoj knjizi je predstavljeno nekoliko različitih primera, kao ilustracija i mirnih okupljanja i onih na kojima je došlo do incidenata. Predstavljani su i primeri koji dokazuju da se incidenti lako mogu sprečiti kada za to postoji politička volja, ili se makar mogu nedvosmisleno osuditi. Neizbežno je i pitanje, moramo li i mi da čekamo postupak i presudu Suda u Stazburu i višegodišnje pritiske međunarodne zajednice, da bismo ispoštovali jedno vrlo nesporno pravo, slobodu na javno okupljanje, kao pravo svih?

---

²⁶¹ Zvezdan Terzić, Predsednik Fudbalskog Saveza Srbije (01.08.2007), Apel za fudbal. *Politika*, str. 23.

LITERATURA

- Balon, B., Mršević, Z. (2006). Zločin mržnje kao ekstremna manifestacija diskriminacije. U D. Popadić, *Uvod u Mirovne studije, II tom* (str.89-103). Beograd: Grupa Most.
- Burdje, P. (2001). *Vladavina muškaraca*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Duberman, M., i dr. (1986). *Hidden from history*. London: Penguin Books.
- Džagouz, A. (2007) *Queer teorija: Uvod*. Beograd: Centar za ženske studije i istraživanja roda.
- Enloe, C. (2004). *The Curious Feminist*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Halpern, D. (1993). Is there a history of sexuality. U H.Abelove, M.Anna Barale, D.Halpern, *The lesbian and gay studies reader* (str.416-426). New York, London: Routledge.
- Hooks, B. (1989). *Talking Back*. Boston: South End Press.
- Kennedy, E.L.(1997). Telling tales: Oral history and construction of pre-Stonewall lesbian History. U M. Duberman, *A Queer world* (str.181-195). New York, London: New York University.
- Korenel, D. (2002). *U srcu slobode, feminizam, pol i jednakost*. Beograd: Centar za ženske studije, Beograd.
- Lesing, D. (1993). *Tamnice u kojima smo izabrali da živimo*. Beograd: Bata.
- Lukić, S., Vuković, S. (2006). *Peščanik*. Beograd: Samozdat, B92.
- Mršević Z., (1994), Kameni zid. *Feminističke sveske*, (2)179-181. Beograd: Ženski centar.
- Mršević, Z. (1997), Registrovano partnerstvo kao neophodna civilna opcija i deo feminističke agende, *Ženske Studije*, Beograd, no. 7, vol. 3, pp. 193-210.
- Mršević, Z. (1997). Registrovano partnerstvo osoba istog pola. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 53(4), 608-626.
- Mršević, Z. (1999). Neka znaju da smo tu i da nas ima – ili, kako i zašto teoretisati homoseksualnost, teorija koja tek nastaje, ili kako da nas ne sustigne prejaki optimizam. U D. Maljković, *Gayto, Zbornik radova lesbo-gay tematke* (str.15-22). Beograd: Kampanja protiv homofobije i Evropsko udruženje mladih.
- Mršević, Z. (1999). Prava lezbejki i homoseksualaca su ljudska prava – proces promena pravnog statusa lezbejki i homoseksualaca u Evropi. U D. Maljković, *Gayto, Zbornik radova lesbo-gay tematke* (str. 23-32). Beograd: Kampanja protiv homofobije i Evropsko udruženje mladih.

- Mršević, Z. (2000). Proces promena pravnog statusa lezbejki i homoseksualaca u Evropi i kod nas. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 52(3), 96-107.
- Mršević, Z. (2000). Coming out: strategija identiteta. U M. Blagojević, *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse* (str.609-616). Beograd: Ažin.
- Mršević, Z. (2001). In Search for the Lost (Taken Away) Identity. U G. Jaehnert, J. Gohrisch (ur.), *Gender in transition in Eastern and Central Europe* (str.261-267). Berlin: Humboldt-Universitaet.
- Mršević, Z. (2001). Savremeni koncept seksualnih delikata (putevi tolerisanja nekih seksualnih ponašanja i putevi kažnjavanja seksualnog nasilja). U S. Bejatović, *Jugoslovensko krivičnopravna zakonska regulativa, prava i slobode ljudskih bića i građana* (str.127-146). Beograd, Udruženje za Krivično pravo i Kriminologiju.
- Mršević, Z., (2001). Pravne i političke promene u statusu homoseksualaca u Evropi. U M. Kojadinović, *Čitanka Kvir studija* (str.59-78). Belgrade, Program Kvir studija.
- Mršević, Z. (2002). Registered Partnership as a Necessary Civil Option and Part of the Feminist Agenda. *Women's Studies Journal for Feminist Theory, Selected Papers in the Anniversary issue*, (8), 147-157.
- Mršević, Z. (2003). Evropske političke i pravne promene statusa homoseksualnih osoba. U N. Đurđević-Filipović, R.Grubačić, *Edukacija ženskih nevladinih organizacija o lezbejskim ljudskim pravima* (str.167-190). Beograd, Labris.
- Mršević, Z. (2003). Dve decenije krivičnopravne regulative homoseksualnih odnosa u Jugoslaviji. U L.Živković, *...opet bih bila lezbejka* (str.63-69). Beograd: Labris.
- Mršević, Z. (2004). Parametri socijalne egzistencije i funkcionisanja lezbejki – lezbejsko telo u procesima društvene interakcije. *Temida*, 7(2), 17-29.
- Mršević, Z. (2005). Lezbejska usamljenost. U M.Blagojević, *Mapiranje mizoginije u Srbiji, diskursi i prakse II tom* (str.518-527). Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu.
- Mršević, Z. (2005). Pravna ravnopravnost kao neophodni elemenat suzbijanja diskriminacije. U R. Grubačić, *Čitanka, Edukacija medija, omladinskih i nevladinih organizacija za ljudska prava o lezbejskim ljudskim pravima* (str.107-125). Beograd: Labris.
- Mršević. Z. (2006). Pravni i institucionalni okviri nasilja prema istopolno orijentisanim osobama. U D. Vučković, *Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ populacijom u Srbiji* (str.49-57). Beograd: Labris.
- Mršević. Z. (2006). Evropa i mi – kako protiv diskriminacije. U L.Živković, *Čitanka, od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima* (str.95-124). Beograd: Labris.
- Mršević, Z. (2007). Marš ponosa: društveni i ekonomski aspekti. U V.Vukotić, *Ekonomija i sociologija* (str.100-111). Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Mršević Z., (2007). *Ljudska prava i seksualna orijentacija*. U M.Rašević, Z.Mršević (ur.) *Pomeramo granice* (str.187-204). Beograd, Institut društvenih nauka.

- Mršević, Z. (u štampi). Sloboda javnog okupljanja – pravo svih, Implikacije međunarodnog prava na organizovanje paradi ponosa. U S. Perović (ur.) *Pravni život, kopaonička Škola prirodnog prava*. Beograd: Udruženje pravnik Srbije.
- Mršević, Z. (u štampi). Kršenje slobode javnog okupljanja-kad politika poništi međunarodno pravo. U Janko Kubinjec, *Glasnik Advokatske Komore Vojvodine*. Novi Sad: Advokatska Komora Vojvodine.
- Murphy, B. (1997). Difference and Diversity: Gay and lesbian Couples. U M. Duberman, *A Queer world* (str.345-354). New York, London: New York University.
- Mohr, R. (1988). Ignorance, Stereotype and morality. U *Gay Justice* (str. 22-42). New York: Columbia University Press.
- Nestle, J. (1997). The fem Question. U M.Blasius, S. Phelan, *We are everywhere* (542-548). New York, London: Routledge.
- Pavlović, V. (2006). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Glasnik, Beograd.
- Plant, R. (1986). *The Pink Triangle: The Nazi War Against Homosexuals*. New York: Henry Holt and Comapny LLC.
- Rich, A. (1993). Compulsory Heterosexuality and lesbian experience. U H.Abelove, M.Anna Barale, D.Halpern, *The lesbian and gay studies reader* (str.227-254). New York, London: Routledge.
- Schneider, E. (1996). The Violence in Privacy. U K. Weisberg, *Sex, Violence, Work and Reproduction* (str.388-396). Philadelphia: Temple University Press.
- Skeggs, B. (1997). *Formations of Class / Gender*. London: Sage Publications.
- Slapšak, S. (2007). *Mala crna haljina, eseji o antropologiji i feminizmu*. Beograd: Centar za Ženske studije.
- Službeni glasnik RS, br. 76/2005, 43/2003, 61/2005, 24/2005, 61/2005, 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005.
- Vučković, D. (2006) Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ populacijom u Srbiji. Beograd: Labris.

Internetni izvori

- ABP (2007). *The Prince Albert Piercing*. Dostupno 27.10.2007, sa www.abp.net.au/prince_a.htm.
- Air New Zealand plans gay Mardi Gras flight* (2007). Dostupno 07.10.2007, sa <http://www.gay.com/news/article.html?2007/09/17/3>.
- Amnesty International (2006). *Estonia: The right to freedom of peaceful assembly must be protected*. Dostupno 11.10.2007, sa <http://web.amnesty.org/library/index/engeur510012006?open&of=eng-est>.
- Amnesty International (2007). *Riga Pride 2007 – Celebrating Rights, fighting prejudice*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://web.amnesty.org/pages/lva-030507-background-eng>.
- Association of Nordic LGBT Student Organizations (2007). Dostupno 01.09.2007, sa <http://www.anso.dk>.

- Balaban, Ž. (2007). Dostupno 20.11.2007, sa http://www.zrenjaninske.com/kompl.php?clan_id=3837&naslov=Narkomani%20su%20mangupi.
- BBC NEWS (2007). Gay rights groups protest in Riga. Dostupno 27.10.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/6716287.stm>.
- Baltictimes (2007). Pride parade deemed a success. Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18014/>.
- Boris Balanetkii (2007). *GenderDoc-M, Everybody has the Right for Freedom of Assembly*, Chisinau, 13 April 2007, [http://web page: www.gay.md](http://web.page: www.gay.md).
- B92. (2006). Prekinuta gej parada u Moskvi – Ruska policija, hrišćanski ekstremisti i neonacisti prekinuli su prvu gej paradu ikad održanu u Moskvi. Dostupno 27.05. 2006, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=05&dd=27&nav_id=198954&nav_category=78.
- B92 (2006). Incident na gej-paradi, 3. jun 2006. Dostupno 29.10.2007, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=06&dd=03&nav_id=199865&nav_category=167.
- B92 (2007). Labris protiv govora mržnje. Dostupno 29.10.2007, sa http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=09&dd=18&nov_id=264112&nav_cathegory=12.
- B92 (2007). Moskva: Zabranjena gej-parada. Dostupno 12.10.2007, sa <http://en.rian.ru/russia/20070527/66159847.html>.
- BBC (2007). Police take lead in pride parade. Dostupno 28.08.2007, sa http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/england/manchester/6963582.stm.
- Collin, M. (2007). Tbilisi, 'Gay' rally in Georgia cancelled. Dostupno 29.10.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6914355.stm>.
- Council of Europe – Parliamentary Assembly, Doc.11450, 9 November 2007 <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc07/edoc11450.htm>
- Daily Mail (2007). Polish homosexuals flee persecution in exodus to UK. Dostupno 01.10.2007, sa http://www.dailymail.co.uk/pages/live/articles/news/worldnews.html?in_article_id=463299&in_page_id=1811.
- Deutsche Welle (2007). *70 Years After Nazi Pogrom, Hamburg Celebrates Gay Pride*. Dostupno 18.10.2007, sa <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2679727,00.html>.
- Dota F. (2007). *Ljubljana ponosno koračala Ponosno naprej*. Dostupno 03.07.2007, sa <http://www.gay.hr/portal/opsirno-4557.php>.
- DPA (2007). *Gay pride march in Tallinn passes without serious incidents*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://www.earthtimes.org/articles/show/92509.html#>.
- EuroNews (2007). *Estonia: Gay pride march passes without incidents*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://euronews.net/index.php?page=info&article=437449&lng=1#>.
- Euro-Queer (2007). *Vilnius conference*. Dostupno 13.11.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/about_us/annual_conference/vilnius_2007.
- Euro-Queer (2007). *Lithuania: Amnesty rallies supporters to oppose rising homophobia in Baltic state*. Dostupno 15.11.2007, sa http://www.amnesty.org.uk/news_details.asp?NewsID=17521.

- Euro Queer (2007). *First EuroPride in Eastern Europe Berlin, September 24, 2007--FOR IMMEDIATE RELEASE.*
- Euro Queer (2007) *Europas Pride-Veranstalter tagten in Stockholm: HOSI-Wien-Mitarbeiter Kurt Krickler in EPOA-Vorstand wiedergewählt, Medienaussendung der Homosexuellen Initiative (HOSI).*
- Euro-Queer (2007). *Russia: Patriarch Alexi II's opposition to freedom of assembly for lesbian, gay, bisexual and transgender people, Council of Europe – Parliamentary Assembly, Doc. 11403 2nd edition, 24 October 2007, Written Declaration No 401.* Dostupno 18.11.2007, sa <http://assembly.coe.int/ain.asp?Link=/documents/workingdocs/doc07/edoc11403.htm>.
- Euro Queer (2007). *Police Let Down LGBT March Participants, Hungarian LGBT Organizations Demand Justice.* Dostupno 11.07.2007, sa <http://www.Pride.hu>.
- Euro Queer (2007) *Europas Pride-Veranstalter tagten in Stockholm: HOSI-Wien-Mitarbeiter Kurt Krickler in EPOA-Vorstand wiedergewählt, Medienaussendung der Homosexuellen Initiative (HOSI).*
- Euro Queer (2007). *Budapest says no to street violence,* Demszky Gábor, Budapest, July 9 2007.
- Easton, A. (2006). *Clashes erupt at Poland gay march, BBC News.* Dostupno 28.04.2006, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/4956604.stm>.
- Fawkes, H. (2007). *Elton John gig divides Ukrainians.* Dostupno 16.06.2007, sa <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/europe/6757945.stm>.
- GayRussia (2006). *Moscow district court rules gay pride picketing ban legal, Decision will be appealed in Moscow City Court.* Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=6912>.
- GayRussia (2007). *Russian State Duma Deputy: „Gay Parade in Moscow should be Authorised.“* Dostupno 11.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=9152>.
- GayRussia (2007). *Moscow Court Fines Six Russian Gay Activists for Taking Part in Blood Donor Ban Protest.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gayrussia.ru/en/news/detail.php?ID=10001>.
- Gay people are ill, says Russian patriarch.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/10/03/wgay103.xml>.
- Gay.MD (2007). *Press release: Discrimination of sexual minorities is unacceptable Chisinau, 9 October 2007.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md/eng>.
- GenderDoc-M (2007). *Moldovan LGBT community calls for solidarity public manifestation in front of Moldovan Embassies for Friday, 27 April.* Dostupno 15.11.2007, sa <http://www.gay.md/eng>.
- Gay.MD (2007). *Press release: Discrimination of sexual minorities is unacceptable Chisinau, 9 October 2007.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md/eng>
- Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly, Prepared by the Panel of Experts on the Freedom of Assembly, Warsaw, 2007.* OSCE/ODIHR: Warsaw.
- Grognou, V. (2007). *Hundreds of thousands due at European Gay Pride.* Dostupno 18.08.2007, sa <http://www.metimes.com/storyview.php?StoryID=20070630-124018-5695r>.

- Homosexuelle Initiative (HOSI) Wien (2007). *Regenbogenparade am 30. Juni 2007 mit fulminantem Showprogramm*. Dostupno 12.05.2007, sa <http://www.hosiwien.at/?p=694>.
- How much money does Pride Week generate for the local economy?* (2007). Dostupno 12.02.2007, sa http://www.pridetoronto.com/media/downloads2004/Pride-Facts_ed2June04.pdf.
- Iceland Review (2007). *Reykjavik supports Gay Pride*. Dostupno 11.10.2007, sa http://www.icelandreview.com/icelandreview/daily_news/?cat_id=16567&ew_0_a_id=271727.
- Iceland Review (2007). *Gay pride festival reaches its peak today*. Dostupno 23.10.2007, sa http://www.icelandreview.com/icelandreview/daily_news/?cat_id=16539&ew_0_a_id=287084.
- Ilga (2006). *Media release, ILGA-Europe publishes a Toolkit on organizing Pride events in hostile environments*. Dostupno 05.10.2007, sa [http://ilga-europe.org/content/search/\(offset\)/20?SearchText=prides](http://ilga-europe.org/content/search/(offset)/20?SearchText=prides).
- Ilga (2007). *European local and regional authorities: freedom of assembly belongs to everyone, also to gay people*. Dostupno 28.03.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/media/European_local_and_regional_authorities_freedom_of_assembly_belongs_to_everyone_also_to_gay_people.
- Ilga (2007). *Homosexual marriages are a danger of globalization, Metropolit Vladimir*. Dostupno 10.10.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/county_by_country/moldova/homosexual_marriages_are_a_danger_to_globalisation_metropolitan_vladimir.
- Ilga (2007). *Rainbow Days 2007: Vilnius to host first gay pride event*. Dostupno 07.09.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/county_by_country/lithuania/rainbow_days_2007_vilnius_to_host_first_gay_pride_event.
- Ilga (2007). *Rainbow Days 2007: Vilnius to host first gay pride event*. Dostupno 07.09.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/county_by_country/lithuania/rainbow_days_2007_vilnius_to_host_first_gay_pride_event.
- Ilga (2007). *Russian government supports freedom of assembly for sexual minorities ILGA-Europe media release, 9 February 2007*. Full text of the statement is available at: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1088939&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>
- Information Center Gender Doc-M. Dostupno 15.10.2007 sa <http://www.gay.md/eng>.
- Jilani, H. (2007). *Report of the Special Representative of the UN Secretary General on Human Rights Defenders (Document A/HRC/4/37)*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/4session/reports.htm>.
- Intervju objavljen na <http://www.vdiena.lv>, 02. 02. 2007.
- Ingle, R. (2007). *Ireland: Half of gays hide sexuality in workplace, The Irish Times Friday 15 June 2007*. Dostupno 15.06.2007, sa <http://www.ireland.com/newspaper/frontpage/2007/0615/1181771100120.html>.
- Interfax (2007). *The deputy chairman of the State Duma Committee for Public Associations and Religious Organizations Alexander Chuyev regards homosexuality*

- propaganda dangerous and considers gay parades as propaganda of homosexuality.* Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2558>.
- Interfax (2006). *Russian society must oppose gay pride parade – Metropolitan Kirill.* Dostupno 12.08.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2736>.
- Interfax (2007). *Rights groups oppose ban on Moscow gay pride parade Moscow.* Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2764>.
- Interfax (2007). *Member of State Duma Chuyev considers gay parades as propaganda of homosexuality.* Dostupno 12.10.2007, sa <http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=2558>.
- Ireland, D. (2007). *Free the Buggers – Britain and the Wolfenden Report.* Dostupno 07.09.2007, sa <http://direland.typepad.com/direland/2007/09/free-the-bugger.html>.
- Itar-Tass (2006). *German MP attacked by thugs, detained by police in Moscow.* Dostupno 27.05.2006, sa <http://www.tass.ru/eng/level2.html?NewsID=8942718&PageNum=0>.
- Izjava za štampu, 9 februara 2007, koju je prenela ILGA. Dostupno 17.06.2007, sa <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1088939&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>
- Jilani, H. (2007). *Report of the Special Representative of the UN Secretary General on Human Rights Defenders* (Document A/HRC/4/37). Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/4session/reports.htm>.
- Labris (2007). *Tri miliona homoseksualaca paradiralo Sao Paulom.* Dostupno 12.6.2007, sa www.labris.org.yu.
- Lansiranje principa iz Džogdžakarte, Saopštenje Luiz Arbor, Visoke predstavnice UN za ljudska prava 07. 11.2007. Ujedinjene nacije, Nju Jork. Dostupno 14.11.2007, sa labweb@labris.org.yu.
- Laparličre, M. (2007). *Amsterdam Pride – gay party with a political message.* Dostupno 06.08.2007, sa <http://www.radionetherlands.nl/currentaffairs/ned070806>.
- Lobi tim (2007). *Tri miliona homoseksualaca paradiralo Sao Paulom.* Dostupno 12.06.2007, sa <http://www.labris.org.yu>.
- Media release by GenderDoc-M (2007). *Moldova's Supreme Court . The Refusal of Chisinau City Hall to Authorise the Solidarity March of LGBT people is Against the Law, 13 February 2007.* Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.gay.md>.
- Media release, June 6, 2007, Moza?ka Pleased at „March for Equality“ Success. Dostupno sa 10.11.2007, sa <http://www.mozaika.lv>.
- News Release – Vancouver celebrates 25th Annual Gay Pride Week and Parade (2003). Dostupno 15.05.2007, sa http://www.tourismvancouver.com/media/news_releases_2003.php?id=17.
- Oxfordshire Green Party Pride (2007). *Gay marriage ban must go.* Dostupno 15.07.2007, sa http://www.greenoxford.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=136.

- Press release from International Gay and Lesbian Association: Gay Tourism gets a boost in *Europe* (2007). Dostupno 16.04.2007, sa <http://openPR.com/news/19822.html>.
- Press release, 3 May 2007, *Sixth Moldovan Gay Pride – First Victory*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md>.
- Press release, 3 May 2007, *Sixth Moldovan Gay Pride – First Victory*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.gay.md>.
- Ryan, K. (2007). *Gays: No pride in Moldova*. Dostupno 10.10.2007, sa http://tiraspoltimes.com/news/gays_no_pride_in_moldova.html.
- Pride Toronto* (2006). Dostupno 18.06.2007, sa <http://www.mrflag.com/index.php?doc=17&aid=1017>.
- Reuters (2007). *Russian Patriarch links rights and Christian ethics*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKL0235459920071002?pageNumber=2>
- Reuters (2007). *Russian Patriarch links rights and Christian ethics*. Dostupno 02.10.2007, sa <http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKL0235459920071002?pageNumber=2>.
- Reuters (2007). *Amsterdam's gay parade on water adds „hetero boat“*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://in.reuters.com/article/entertainmentNews/idINIndia-28688420070727>.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #685, June 11, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #686, June 18, 2007,.
- Rex Wockner International News, 20 August 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #703, October 15, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #685, June 11, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #707, November 12, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #681, May 14, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #697, September 3, 2007.
- Rex Wockner INTERNATIONAL NEWS #703, October 15, 2007.
- Rowe, J. (2007). *City is Gay, Friendly and Proud*. Dostupno 24.04.2007, sa <http://www.joslinrowe.com/news/22/>.
- Ryan, K. (2007). *Gays: No pride in Moldova*. Dostupno 10.10.2007, sa http://tiraspoltimes.com/news/gays_no_pride_in_moldova.html.
- Quest, R. (1998). *Business: The Economy. The Pink Pound Friend or Foe?* Dostupno 15.05.2007, sa http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/the_economy/142998.stm.
- Skolander, B. (2007). *Denmark: Copenhagen Pride Parade*. Dostupno 29.08.2007, sa <http://www.copenhagenpride.dk/dk/>.
- Spongenberg, H. (2007). *Lithuania bans EU-sponsored gay rights parade*. Dostupno 19.09.2007, sa <http://euobserver.com/9/24104>.
- Szypuła, T. (2007). *A call to Polish Authorities after the memorandum published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights*. Dostupno 23.06.2007, sa http://www.ilga-europe.org/europe/guide/country_by_country/poland/a

call_to_polish_authorities_after_the_memorandum_published_by_the_council_of_europe.

- Tatchell, P. (2007). *Russia with hate. Observations on gay pride*. Dostupno 12.10.2007, sa <http://www.newstatesman.com/200706040019>.
- Tatchell, P. (2007). *The Pride of Eastern Europe*. Dostupno 26.05.2007 sa: http://commentisfree.guardian.co.uk/peter_tatchell/2007/05/the_pride_of_eastern_europe.html.
- TBT (2007). *Tallinn Pride route approved, 31 juli, 2007*. Dostupno 10.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18389/>.
- Telegraph (2007). *Gay people are ill, says Russian patriarch. Homosexuals are like kleptomaniacs and have an illness, the head of Russia's, Orthodox Church said yesterday*. Dostupno 03.10.2007, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/10/03/wgay103.xml>.
- The Associated Press (2007). *Amsterdam explodes with color as city celebrates Gay Pride festival*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://www.iht.com/articles/ap/2007/08/04/europe/EU-GEN-Netherlands-Gay-Prid>.
- The Associated Press/International Herald Tribune (2007). *Hundreds of Poles march in support of traditional family values*. Dostupno 07.06.2007, sa <http://www.iht.com/articles/ap/2007/05/20/europe/EU-GEN-Poland-Family-Values-March.php>.
- The Associated Press. Dostupno 15.11.2007, sa <http://www.iht.com/articles/ap/2007/10/30/europe/EU-GEN-Croatia-Hate-Crime.php>.
- The Associated Press/International Herald Tribune (2007). *Thousands march in Warsaw's gay rights parade*. Dostupno 19.05.2007, sa http://www.poland.pl/news/article,Equality_Parade_must_go_ahead_Warsaw_Mayor.
- The Baltic Times (2007). *Gay pride parade to attract international audience*. Dostupno 14.08.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/17917/>.
- The Baltic Times (2007). *Foreign MP's to join gay parade, From wire reports*. Dostupno 17.07.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/18291/>.
- The Baltic Times (2006). *Gay bashers arrested after parade attack*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.baltictimes.com/news/articles/15944/>.
- The Business Case for Diversity* (2007). Dostupno 30.03.2007, sa <http://www.businesslink.gov.uk/bdotg/action/detail?type=RESOURCES&itemId=1074421939>.
- The Irish Times (2007). *McGuinness launches gay pride festival*. Dostupno 02.08.2007, sa <http://www.ireland.com/newspaper/breaking/2007/0801/breaking3.htm>.
- The Local Online (2007). *50.000 join Stockholm PrideParade*. Dostupno 11.11.2007, sa <http://www.thelocal.se/8097/>.
- The Local Online (2007). *Ministers turn out for Pride*. Dostupno 16.08.2007, sa <http://www.thelocal.se/8096/>.
- The Malta Independent Online (2007). *Gay pride march tonight*. Dostupno 17.07.2007, sa <http://www.independent.com.mt/news.asp?newsitemid=53892>.
- The Moscow Times (2007). *Luzhkov Reiterates Opposition to Gay Parades*. Dostupno 11.10.2007, sa <http://www.themoscowtimes.com/stories/2007/03/01/018.html>.

- Traverso, A. (2001). *The Pink Economy*. Dostupno 13.02.2007, sa <http://www.bizforward.com/bos/issues/2001-12/pinkeconomy/>.
- US Department of State (2006). *Country Reports on Human Rights Practices*. Dostupno 10.10.2007, sa <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/>.
- Vienna competes with European capitals for gay tourists* (2007). Dostupno 27.10.2007, sa http://rawstory.com/news/afp/Vienna_competes_with_European_capit_08092007.html.
- Wikipedia (2007). *Prince Albert Piercing*. Dostupno 27.10.2007, sa http://wiki.bmezi-ne.com/index.php/Prince_Albert_Piercing.
- Wockner, R. (2007). *More than 1 million at Europride, Pride celebrated worldwide*. Dostupno 03.10.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?article_id=6616&sec=article.
- Wockner, R. (2007). *Faroës celebrate pride*. Dostupno 27.08.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?sec=article&article_id=6778.
- Wockner, R. (2007). *Bloody attack at Moscow Pride*. Dostupno 27.10.2007, sa <http://tinyurl.com/2nkl7p>.
- Wockner, R. (2007) *Lithuania to hold first pride events*. Dostupno 02.10.2007, sa http://www.sfbaytimes.com/index.php?sec=article&article_id=6416.
- Wockner, R. (2007). *Pride around the world. The Bottom Line*. Dostupno 20.10.2007, sa <http://www.sdbottomline.com/index1.html>.
- Wockner, R. (2007). *Court: Latvian pride ban was illegal*. Dostupno 25.05.2007, sa <http://nationalgaynews.com/content/view/481/176>.
- Wockner, R. (2007). *Moldova bans pride again*. Dostupno 10.10.2007, na <http://nationalgaynews.com/content/view/482/176>.
- Woods, W. (2002) *Gay Pride Festival to Bring 18 mil \$ to Atlanta*. Dostupno 13.03.2007, sa <http://www.bizjournals.com/atlanta/stories/2002/07/01/newscolumn5.html>.
- Žene u crnom (2007). *Napad na mirovnu zastavu – napad na braniteljke ljudskih prava. Saopštenje za javnost*. Dostupno 29.10.2007, sa <http://www.zeneucrnem.org/index.php?option=com-content&task=view&id=357&ItemId.=1>.
- <http://www.anso.dk>
- <http://www.bgogemini.org>
- <http://www.copenhagenpride.dk/dk/>
- <Http://www.GayRussia.Ru>.
- <http://www.gay.hr>.
- <http://www.gaypride.is>
- <http://www.365gay.com>
- <http://www.Pride.hu>.
- <http://www.vdiena.lv>
- <http://www.PinkNews.co.uk>

Novinski članci

Attackers stone Romania gay rights march, AP, 11.06.2007.

Danas. *Evropski sud za ljudska prava*, 04.05.2007, strana 15.

Beta. *Jajima na homoseksualce*, 08.07.2007.

Tanjug. *Gej parade u Tel Avivu*, Politika, strana A3, 09.06.2007.

Salaj V. *Tri tisuće ljudi na Jeruzalem Prideu*. Vijesti – Svijet, 23.06.2007.

REZIME „KA DEMOKRATSKOM DRUŠTVU – SLOBODA JAVNOG OKUPLJANJA, PRAVO SVIH“

Knjiga *Ka demokratskom društvu – sloboda javnog okupljanja, pravo svih*, nastala je u okviru projekta Instituta društvenih nauka „Demokratski modeli unapređivanja društvene kohezije, tolerancije, ljudskih prava i privrednog razvitka u političkim i institucionalnim procesima evropskih integracija u Srbiji“, finansiranog od strane Ministarstva za nauku, Republike Srbije, u periodu od 2006/2010. Ona predstavlja drugi deo izdanja pod nazivom „Ka demokratskom društvu“²⁶² koja ispituju neke sadašnje, možda još uvek kontroverzne momente razvitka društvenih odnosa u Srbiji u kontekstu potreba unošenja neizbežnih promena i reformi u pravcu približavanja evropskim integracijama. Radi se o onim momentima koji su suštinski determinisani društvenim, političkim i pravnim okvirom procesa evropskih integracija u kojima se proučavaju promene i razvitak demokratskih modela društvene i političke kohezije kao i modeli demokratskog razvitka institucija u uslovima siromaštva, rastuće nejednakosti, političke nestabilnosti i promene shvatanja koncepta ljudskih prava. Opšti predmet izdanja su dakle integrativni elementi participativne demokratiju, procesi socijalne kohezije isključenih grupa, modeli političkog ponašanja, izgradnja poverenja građana u institucije, kao i uključenost građana u mrežu institucija.

Koncept slobode javnog okupljanja

Polazna ideja knjige je uvažavanje slobode mirnog okupljanja kao jednog od temelja funkcionalne demokratije. Sloboda javnog okupljanja ima i simboličan i instrumentalni značaj a može biti važan momenat u održavanju i razvoju kulture i očuvanju identiteta manjina. Dopunjuje se drugim pravima i slobodama kao što su sloboda udruživanja, pravo komuniciranja, sloboda izražavanja, sloboda mišljenja, savesti i vere. Kao takva, sloboda javnog okupljanja je od suštinskog značaja za lični razvoj, dostojanstvo i ispunjenje svakog pojedinca kao i za napredak i dobrobit svakog demokratskog društva.

---

²⁶² Prva publikacija iz serije je „Ka demokratskom društvu – sistem izbornih kvota“ koja je objavljena u proleće 2007. Planira se još publikacija o religijskim slobodama.

Zaštita slobode javnog okupljanja je ključna za stvaranje tolerantnog društva u kojem grupe sa različitim uverenjima, praksama ili politikama mogu da postoje mirno zajedno.

Javno protestovanje protiv diskriminacije i zahtevanje ravnopravnosti redovni je tradicionalni demokratski mehanizam ostvarivanja ljudskih prava onih grupa stanovništva čija se prava, uprkos postojećim pravnim i političkim garancijama, sistematski uskraćuju i krše. Milioni su marširali na početku dvadesetog veka zahtevajući pravo glasa za žene, sredina tog veka bila je označena masovnim protestima protiv rasne diskriminacije, a ravnopravnost polova i prava manjina nikada nisu prestala da se zahtevaju i javno.

U današnje vreme na početku 21. veka najmnogoljudnije i nesumnjivo najglasnije javno i redovno godišnje izražavanje podrške zaštiti ljudskih prava a protiv diskriminacije su tzv. marševi (parade) ponosa koji se širom sveta održavaju u okvirima tradicija dugih u ponekim zemljama već dvocifreni broj godina. Iako okupljaju milionski procenjen broj učesnika, parade ponosa su u većini zemalja tzv. „starih demokratija“ jednostavno miroljubivi, karnevalski, turističko-atraktivni, za organizatore i gradove održavanja veoma ekonomski isplativi oblici izražavanja protesta protiv diskriminacije koja se još uvek dešava u javnom životu. Parade ponosa su suštinski miroljubive i same po sebi ne predstavljaju provokaciju.

Struktura knjige

Izlaganja u knjizi su podeljena na Opšti i Posebni deo. Opšti deo obuhvata definisanje pojmova, međunarodnopravni okvir i definisanje posebnog konteksta ljudskih prava vezanog za seksualnu orijentaciju, kao i istorijski osvrt na nastanak i početke održavanja paradi ponosa u Americi i Evropi. Istorijski osvrt je u konkretnom slučaju pogotovo važan zbog toga što su stara osporavanja i ograničenja ljudskih prava i sloboda ponovo izronila iz mraka prošlosti i kao da su zadobila novi život u pojedinim zemljama evropske tranzicije. Posebni deo se bavi analizom pojedinih sezona ponosa, uglavnom u gradovima Evrope, u posebnom vremenskom okviru koji obuhvata 2006 i 2007 godinu.

Analizirana su zbivanja u 2006. kao godine eskalacije mnogih sukoba u istočnoevropskim zemljama tranzicije zbog teškoća ili nemogućnosti da se parade ponosa organizuju u prestonicama ili nekim drugim gradovima tih zemalja. Naime, dok je prethodna 2005. godina bila godina sukoba u Varšavi, 2006. godine pojavili su se novi slučajevi gradova kao što su Moskva, Riga, Talin, Bukurešt i drugi. Karakteristično za 2006. godinu je i to da su se tada otvorile linije sukoba na više mesta, kao i da su se iskristalisali protivničke strane i artikulisale konfrontirani zahtevi i ideologije preko jasno postavljene linije sukoba.

Važan deo prostora u ovoj knjizi posvećeno je analizi različitih primeri koji ilustruju mirna okupljanja u 2007 kao što su bile parade organizovane u evropskim gradovima, Madridu, Hamburgu, Berlinu, Londonu, Rimu, Parizu, Atini, Beču, Valeti, Ljubljani, Amsterdamu, Oksfordu, Kopenhagenu, Toršavnu (na Farskim ostrvima), Londonderiju, Rejkjaviku, Štokholmu i Mančesteru ali i neki vanevropski preimeri, kao što su parade ponosa organizovane u Sao Paulu, Tokiju, Sidneju, Meksiko Sitiju i Johanesburgu.

Kao kontrast prezentirani su i slučajevi nasilja na paradama 2007 održanim u Budimpešti, Bukureštu, Kišinjevu, Viljnusu, Tbilisiju i posebno Moskvi. Posebno su predstavljeni i primeri Varšave, Jerusalima, Talina i Rige koji dokazuju da se incidenti lako mogu i sprečiti i uspešno držati pod kontrolom da se ne ugrozi bezbednost učesnika i prolaznika, uz nedvosmisleni političku osudu pretnjii nasiljem prema učesnicima parade samo kada za to postoji politička volja.

Dok marševi ponosa u zemljama tzv. starih demokratija u današnje vreme zaista predstavljaju najviše karnevalsko-konzumentsku turističku, profitabilnu atrakciju, istovremeno u tim istočnoevropskim zemljama tranzicije, od Varšave, preko Rige, Talina, Bukurešta do Moskve pokušaji organizatora sličnih manifestacija se još uvek napadaju i osujećuju kroz žestoka politička odbacivanja, nasilje na ulicama i hapšenja, zabrane događaja i strastvenih odbrana „prava na sopstvene tradicionalne vrednosti“.

Zemlje evropske tranzicije

Jedan od glavnih motiva za nastanak ove knjige je upravo to postojanje poprišta oštih sukoba, nasilja, zabrana, političkih konfrontacija i javnog odbijanja prava neheteroseksualnim osobama da se javno okupljaju i izražavaju svoje opredeljenje u zemljama evropske tranzicije od kojih je većina iz kategorije novo primljenih u Evropsku Uniju. Time termin sloboda javnog okupljanja postaje središnje mesto u pregovorima na raskrsnici između savremenog shvatanja obaveze poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda i još uvek postojeće diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, kao i u lociranju događaja nazvanih parade (marševi) ponosa kao centralnog termina u ovim pregovorima. Iako su parade ponosa način javne komunikacije seksualne orijentacije, dakle nečega što je suštinski privatno, njihova poruka je javni poziv vlastima na zaštitu od nasilja i diskriminacije koje pojave nikada nisu i ne smeju da ostanu privatnog karaktera. Potrebno je dakle posebno istaći da se tu sadržinski i suštinski ne radi o „propagiranju homoseksualnosti“ kako se ponekad pogrešno shvata, već je u pitanju legitimno javno zahtevanje poštovanja ljudskih prava i opravdan protest protiv diskriminacije seksualnih manjina. Cela situacija mora da se sagleda u kontekstu postojanja sukoba u tim zemljama između autoritarnih i novoostvarenih demokratskih tendencija.

Napadi na seksualne manjine nisu individualni problem jer se radi o snažnom, državnom, sistematskom otporu da se izvrši stvarni prelaz u savremenu demokraciju, i da se usvoje njene vrednosti poštovanja ljudskih prava svih, tolerancije i uvažavanja različitosti. Seksualne manjine su u tom konfliktu direktna i laka meta, ali i dokaz da tranzicija od starog ka novom nije od svih shvaćena i prihvaćena na isti način. Dok su u tim zemljama izbori postali ipak manje ili više poštenu, kao glavni opšti problemi ostaju kontrola medija od strane vlasti kao i ograničenje slobode javnog okupljanja. Vlasti tih zemalja paradigmatično smatraju da je demokratija ostvarena i kompletirana legalizovanjem snaga kojima je u doba komunizma bilo onemogućno delovanje, npr. ultranacionalistima i religioznim fundamentalistima, dok se priznavanje ljudskih prava seksualnim manjinama (kao i religioznim, nacionalnim i nekim drugim manjinama) i dalje negira uz postojanje širokog političkog konsenzusa. Homofobija je javni stav širokog političkog dijapazona, od krajnje desnice od umerenog političkog centra.

Značajnom Odlukom Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u slučaju Bačkovski iz maja 2007. presuđeno je da varšavska zabrana održavanja parade ponosa 2005. predstavlja kršenje tri odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima. U obrazloženju se podvlače vrednosti poštovanja različitosti i dinamike kulturnih tradicija, etničkih i kulturnih identiteta, religioznih uverenja, umetničkih, literarnih i socio-ekonomskih ideja i koncepata. Harmonična interakcija između lica i grupa sa različitim identitetima je suštinska za postizanje društvene kohezije. Među stubovima demokratskog društva Sud je pridao posebnu važnost pluralizmu, toleranciji i širini shvatanja. U tom kontekstu naglašeno je da demokratija ne znači da mišljenje većine mora uvek da prevladava, jer je nužno postići ravnotežu koja obezbeđuje pošten i ravnopravan tretman manjina i izbegavanje zloupotreba dominantne pozicije.

Ova odluka strazburskog Suda predstavlja precedentnu/test presudu za postupke koji se pred istim Sudom vode protiv odluka Moskve, Rige i Kišinjeva da ne dozvole parade ponosa. Osim presuda strazburskog suda i zemlje u kojima su parade ponosa bile neadekvatno zaštićene od strane vlasti, kao što su Letonija, Latvija, Estonija, Moldavija i Poljska, bile su izložene jakim političkim pritiscima od strane evropskih faktora, kako Saveta Evrope i Evropske Unije tako i pojedinih evropskih zemalja.

Bezbednost javnog okupljanja

Nema ničeg kontroverznog u teoretskom priznavanju i poštovanju slobode javnog okupljanja, a nema ni političke volje, pravnog, ideološkog niti bilo kakvog drugog javnog koncepta koji bi se zasnovanim argumentima suprotstavljao suštini slobode javnog okupljanja. Sve dok to okupljanje ne zatraže lica homo-

seksualne orijentacije, kada cela stvar u zemljama evropske tranzicije pod raznim izgovorima odjednom dobije kontroverzni karakter, od kojih je pitanje javne bezbednosti najjači i najčešće u upotrebi. Kao da uopšte postoji bilo koji javni događaj koji ne bi nosio ozbiljne bezbednosne rizike, od redovnih sportskih zbivanja, preko predizbornih političkih manifestacija i skupova, do proslava sportskih uspeha, da se pomenu samo neka redovna zbivanja na srpskoj javnoj sceni. Ni jedan od njih ne prođe bez manjih ili većih sukoba i pojedinačnih ili grupnih čarki a materijalne štete da se ne pominju. Niko zbog toga takve manifestacije ne zabranjuje niti ukida iz bezbednosnih razloga. Kao što niko ni u svetu ne odustaje ni od visoko rizičnih skupova političara, kao što je skup šefova država najrazvijenijih zemalja, NATO samiti i sl, gde se milionske dolarske svote potroše samo na elementarno obezbeđivanje učesnika.

Brojne aktivnosti su obuhvaćene pojmom sloboda javnog okupljanja, uključujući i statična okupljanja kao što su štrajkovi, sastanci, grupne akcije, javni govori, mitinzi, sedeći protesti, demonstracije sa zauzimanjem nekog mesta, ali i pokretna okupljanja, demonstracije sa kretanjem, npr. parade, sahrane, venčanja, hodočašća i konvoji. Svi ti javni skupovi i jesu po pravilu i po prirodi stvari svi uvek rizični za javni red. Odgovornost je države da obezbedi adekvatne mehanizme i procedure kako bi osigurala da se sloboda okupljanja uživa u praksi. Država mora da štiti učesnike mirnog okupljanja od svake osobe ili grupe koji pokušaju da ga ometaju ili sprečavaju na bilo koji način, uključujući provokatore i kontra demonstrante.

Važno je shvatiti da slobodu mirnog okupljanja treba svi podjednako da uživaju i nadležne vlasti ne smeju da diskriminišu nijednog pojedinca ili grupu po bilo kom osnovu kao što je npr. rasa, boja, pol, jezik, vera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, svojina, rođenje, seksualna orijentacija ili drugi status.

Naglašeno je shvatanje da se i skupovi na kontroverzne, provokativne ili iritativne teme kojima se izražavaju stavovi u suprotnosti sa stavovima većine stanovnika takođe smatraju mirnim. Tu treba imati u vidu da se većina protestnih skupova i organizuje mnogo češće i više radi menjanja stavova većine a mnogo manje i ređe radi izražavanja opšte ili široko prihvaćenih stavova i mišljenja. Postojanje dakle suprotnosti stavova predstavnika manjine koja protestuje u odnosu na stavove većine, nije nešta što bi samo po sebi ugrozilo miran karakter okupljanja.

Dužnost države da štiti mirno okupljanje je od posebnog značaja tamo gde se osobe koje održavaju ili pokušavaju da održe okupljanje zalažu za nepopularno mišljenje, jer to može povećati verovatnoću izbivanja nasilnog suprotstavljanja. Međutim, potencijalni nered očekivan zbog neprijateljstva prema onima koji učestvuju u mirnom okupljanju i njihovim idejama, ne sme biti olako korišćen kao univerzalno opravdanje za zabranu ili nametanje restrikcija na mirno okupljanje.

Sukobi koji se početkom dvehiljaditih dešavaju sve intenzivnije u sve većem broju gradova zemalja evropske tranzicije ne umanjuju ni suštinsku miroljubivost tih javnih okupljanja a još manje njihovu legitimnost. Problem je u „dru- goj“ strani, dakle u onima koji tome pružaju snažan koaliciono umreženi otpor gde se kao akter javlja i država nepsremna da izvrši svoj deo obaveza u obezbeđivanju bezbednosti mirnih okupljanja.

Evropski ambijent

Svet u kome se LGBT ljudska prava sistematski krše je svet u kome niko ne može da se oseća bezbedno i slobodno. LGBT identiteti i prakse su postojali i nastavljaju da postoje u svakoj kulturi i delu sveta; oni su stalni deo univerzalnog ljudskog postojanja. Zbog toga je prvi i osnovni prioritet očuvanje i zaštita najo- snovnijih prava LGBT osoba, prava koja su dobro utemeljena u međunarodno- pravnim obavezama koja ni na koji način i nisu pravno kontroverzna

Glavni načini kršenja ljudskih prava LGBT osobama u Evropi sastoje se u problemima oko organizovanja i održavanja marševa ponosa što predstavlja us- kraćivanje slobode miroljubivog okupljanja. Tu su zatim napadi i odsustvo zašti- te za aktiviste ljudskih prava LGBT populacije i napadi i odsustvo adekvatne zaštite od njih u pogledu gay bashing-a ili grupnih napada na individualne homo- seksualce

Zbog svega toga, ponekada se smatra da je Evropa mnogo tolerantnija pre- ma homofobiji nego prema njenim žrtvama. Oni su jedina manjina koja je osta- vljena da brani sama svoja prava. I tu nisu samo u pitanju ljudska prava gejeva i lezbejki, već je problem širi pošto ljudska prava i vladavina prava ne mogu funk- cionisati u društvu koje toleriše netrpeljivost, predrasude i mržnju.

Porast ekstremnog držanja prema homoseksualcima u više novih država čla- nica EU našlo se na udaru Evropskog parlamenta odakle je potekla inicijativa da se svaka tvrdnja o postojanju opasnosti od navodne „homoseksualizacije društva“ mora smatrati ekvivalentnom rasističkim ili antisemitskim izjavama o navodnoj jevrej- skoj zaveri radi postizanja dominacije nad svetom. Homofobične tvrdnje su apsurd- ne na isti način i jednako paranoične i opasne. Na početku 21 veka ravnopravnost znači takođe i ukidanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Time se snažno osuđuje homofobija i diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji u zemljama članicama EU i pozivaju se sve evropske institucije i zemlje članice EU, kao i zemlje kandidatkinje za članstvo u EU, da hitno zaustave trenutne procese diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i promovišu i zaštite ljudska prava svih osoba koja se tiču njihove seksualne orijentacije.

Ekonomski aspekt problematike društvenog, pravnog i političkog položaja homoseksualnih lica je veoma važan a posebno dolazi do izražaja kada su u pita-

nju upravo parade ponosa. Nije propušteno s tim u vezi da se konstatuje i da su se vremena promenila sa promenom zakona, političke klime kao i shvatanja o zaštiti ljudskih prava homoseksualaca. To je uslovalo i promenu pink industrije, koja se od izrabljivača i dodatnog diskriminatora pretvorila u saveznika i finansijera raznih aktivnosti vezanih za odbranu i unapređivanje ljudskih prava homoseksualaca. Ekonomski interes, odnosno logika „pink evra“ je neumoljivo identifikovala kao primarne saveznike pink klijentelu u ambijentu legalnih ekonomskih aktivnosti namenjenih legalnim homoseksualnim aktivnostima, koje su moguće samo u situaciji postojanja zakonski regulisane zaštite njihovih ljudskih prava. Zaštita ljudskih prava homoseksualaca postala je tako ekonomski motivisana nužnost.

Naglašava se i da najpažljivije sastavljeni zakoni neće biti dovoljni za iskorjenjivanje diskriminacije ako iza njih ne stoji jasna politička volja i podrška naroda. Zbog toga je 2007. proglašena za Evropsku godinu jednakih mogućnosti pod sloganom koji se naziva 4P (Prava, Predstavljanje, Poštovanje i Prepoznavanje). Iako se čini da su mnoge stvari nepovratno promenjene, npr. da je opšte prihvaćeno da vrednost i dostojanstvo svakog ljudskog bića predstavljaju centralni deo filozofije univerzalnosti ljudskih prava i dalje su potrebne međunarodne aktivnosti, lokalni aktivizam i državne garancije kako bi se očuvali vrednost i dostojanstvo svih pojedinaca i pojedinki na svetu.

ILGA-Evropa je objavila 6 oktobra Toolkit (Uputstva, knjigu simbolično nazvanu Komplet alata), publikaciju koja sadrži ideje, informacije i uputstva o organizovanju prajd događaja u neprijateljskom ambijentu. Uputstva su odgovor na nasilno i neprijateljsko protivljenje prvim lezbejskim, gej, biseksualnim i transrodnim prajd događajima u nekim zemljama Istočne i Centralne Evrope u poslednjih nekoliko godina. Tekst se oslanja na iskustva i uspehe organizatora parada ponosa kombinujući to sa informacijama o postojećoj podršci evropskih institucija i LGBT međunarodne zajednice. Cilj je da se podrži i konsoliduje do sada postignut progres kao i da se pribavi početni „*know-how*“ za one koji žele da aranžiraju događaje u svojim zemljama i gradovima gde do sada prajdovi nisu bili nikada održavani.

Srbija

Za srpsku političku elitu pitanje slobode javnog okupljanja praktično ne postoji a šira problematika ljudskih prava neheteroseksualne manjine se sagledava isključivo kao dilema „za i protiv“ istopolnih brakova. Razni drugi važni aspekti, npr. pitanja ljudskih prava i sloboda (pravo na udruživanje i okupljanje, zaštita aktivista i sl), ili ekonomski aspekti profitabilnosti tzv. „pink industrije“ se zanemaruju i samim tim ostaju udalji od mogućnosti postepenog dolaženja do rešenja.

U Srbiji u stvari nema pravih, ozbiljnih pokušaja da se organizuje nacionalna parada ponosa u ambijentu koji neki pesimistički ocrtavaju kao prostor koji se karakteriše posledicama desetogodišnjeg rata i političke nestabilnosti koja povremeno ima i sve karakteristike krize. Posle neuspešnog održavanja parade ponosa 2001. u Beogradu, jedino se Novi Sad pojavljuje kao moguće mesto parade, kao sredina tradicionalne tolerancije i prihvatanja različitosti, mada još uvek nedovoljno bezbedan za prvu, pravu javnu paradu ponosa.

Neizbežno je i pitanje koje postavlja ova knjiga, s obzirom na sve rečeno, posebno s obzirom na analiziranje primere a u svetlu odluke Evropskog suda u Strazburu, mora li i Srbija da čeka postupak i presudu toga suda kao i višegodišnje pritiske međunarodne zajednice, da bi se ispoštovalo jedno vrlo nesporno pravo, slobodu na javno okupljanje, kao pravo svih?

Nećemo izgubiti identitet ukoliko budemo poštovali univerzalna pravila razuma. Naprotiv, ojaćaćemo nas same i našu poziciju u svetu. Zašto da plaćamo visoku cenu nazadnosti, kada je bolje volju, znanje i novac ulagati u napredak. Prihvatimo pozive i izazove moderne Evrope, ne opirimo se davno priznatim vrednostima, koje smo kroz vekove i sami stvarali.

Za generaciju ili dve, ovaj sadašnji sukob će izgledati možda zastarelo smešan, pomalo zaboravljen, možda izbačen iz upotrebe novim dostignućima, u najboljem slučaju promenjen, sagoreo, kao mali deo velikog procesa zvanog napredak. U međuvremenu nova solidarnost treba da se gradi na slobodi socijalnog dijaloga, na socijalnoj koheziji i vrlini humanosti.

SUMMARY „TOWARDS A DEMOCRATIC SOCIETY – FREEDOM OF ASSEMBLY, THE RIGHT OF ALL“

The book „Towards a Democratic Society – Freedom of Public Assembly, the Right of All“ was written as part of the Institute of Social Sciences’ project „Democratic Models of Developing Social Cohesion, Tolerance, Human Rights and Economic Growth in Political and Institutional Processes of the EU Integration in Serbia“. The project is to be financed by the Ministry of Science of the Government of the Republic of Serbia in the period from 2006 to 2010. It is a second publication under the title of „Towards a Democratic Society“, which focuses on some current, perhaps still controversial, aspects of development of the Serbian society in the context of the Serbian society’s need for inevitable changes and reforms in the EU integration process.²⁶³ The points at issue here are topics that are essentially determined by the social, political and legal framework of the EU integration process. Changes and the development of democratic models of social and political cohesion are studied here, as well as the models of democratic institutional development in the conditions of poverty, growing inequality, political instability and a changed understanding of the concept of human rights. Therefore, the general topics discussed in the publication are integrative elements of the participatory democracy, the processes of social cohesion of marginalised groups, models of political behaviour and the building of public trust in institutions as well as the inclusion of citizens in the institutional network.

The concept of freedom of public assembly

The starting idea of the book is appreciation of the freedom of peaceful assembly as one of the foundations of a functional democracy. The freedom of public assembly has a symbolic and instrumental importance and may be an important moment in the preservation and development of culture and identity of minorities. It complements other rights and freedoms, such as the freedom of

---

²⁶³ The first publication from the series: Towards a Democratic Society: „The System of Election Quotas“, which was published in the spring of 2007. A book on religious liberties is also planned.

assembly, the right to communicate, the freedom of expression, thought, conscience and faith. As such, the freedom of public assembly is fundamentally important for personal development, dignity and the fulfilment of every individual, as well as for the advancement of any democratic society.

The freedom of peaceful assembly is also acknowledged as one of the foundations of a functional democracy, while its protection is the key for developing a tolerant society in which groups with different beliefs, practices or policies can peacefully coexist.

Public protest against discrimination and a demand for equality are the components of a regular and traditional democratic mechanism for advancing human rights of those social groups whose rights are systematically violated, despite the existing legal and political guarantees. At the beginning of the 20th century, millions of people marched requesting the voting right for women. The middle of the 20th century was marked by mass protests against racial discrimination. The public hasn't stopped demanding the advancement of women's rights and the rights of minorities since then.

Today, at the beginning of the 21st century, the most numerous and doubtlessly the loudest public and regular annual voicing of support for the advancement of human rights and against discrimination are pride marches (parades). They are traditionally held all over the world, while they have been held in some countries for over 10 years. Even though they gather around one million participants, pride marches in most countries, the so-called „old democracies“, are simply a peaceful, carnival-like event, which is attractive for tourists, organisers and the cities where they are held. They are a very profitable form of expressing protest against discrimination, which still occurs in the public life. Pride parades are essentially peaceful and as such they aren't a provocation.

The make-up of the book

The book is divided into the General and Specific Part. The General Part encompasses the definition of concepts and international legal framework, as well as the definition of a specific context of human rights that are related to sexual orientation. Also included is the historical overview of the beginnings of pride parades in America and Europe. The historical overview is especially important, since the limitations of human rights resurfaced from the darkness of the past and gained a new life in some of the European countries in transition. The Specific Part deals with an analysis of specific „seasons“ of pride parades, mostly of those held in the European cities in 2006 and 2007.

Developments in 2006, when pride parades were banned in many East European countries, were analysed. The year 2005 was marked by clashes in Warsaw,

while in 2006, problems caused by pride parades appeared in Moscow, Riga, Tallinn, Bucharest and other cities. In 2006, the lines of confrontation emerged in several cities. The opposing sides clearly identified themselves and ideologies were adopted across the dividing line.

An important section of the book is dedicated to an analysis of different examples that illustrate peaceful gatherings in 2007, such as parades organised in the European cities of Madrid, Hamburg, Berlin, London, Rome, Paris, Athens, Vienna, Valetta, Ljubljana, Amsterdam, Oxford, Copenhagen, Torshavn (Faroe Islands), Londonderry, Reykjavik, Stockholm and Manchester. Also included are some examples from outside of Europe, such as pride parades organised in Sao Paolo, Tokyo, Sidney, Mexico City and Johannesburg.

Presented as contrasting examples are the cases of violence that occurred at parades held in 2007 in Budapest, Bucharest, Chisinau, Vilnius, Tbilisi and especially in Moscow. Separately presented are the examples of Warsaw, Jerusalem, Tallinn and Riga, which prove that incidents can be easily prevented and held under control successfully, so that the safety of participants isn't threatened. To accomplish this, a direct political support is needed, as well as an unambiguous political condemnation of threats of violence against parade participants.

While pride marches in the countries of the so-called old democracies are nowadays mostly carnival-like and a profitable attraction for tourists, organizers of parades in the East European countries in transition, starting from Warsaw, through Riga, Tallinn and Bucharest to Moscow, still come under attack and face severe political rejection, violence and arrests. Pride parades are banned and the „right to traditional values“is passionately defended.

European countries in transition

One of the main motives for writing this book was the existence of clashes, violence, bans, political confrontations and public rejection of the rights of non-heterosexuals to publically gather and express their orientation in the European countries in transition, most of which are the newly accepted EU members. Therefore, the concept of freedom of assembly becomes the central concept in the negotiations that are on the crossroads of a modern understanding of respect of the basic human rights and freedoms and of the still unrelenting discrimination that is based on sexual orientation. Pride parades (marches), thus, became the central concept of opposition. Even though pride parades are a way of publicly communicating sexual orientation, which is something essentially private, their message is a public call to the authorities to offer protection from violence and discrimination, which should never remain private. It is important to stress that pride parades aren't about „promotion of homosexuality“, as it is sometimes in-

correctly understood, but about a legitimate public demand for the respect of human rights and a justified protest against discrimination of sexual minorities.

The entire situation needs to be perceived in the context of the existing clashes among the authoritarian and newly established democratic tendencies in those countries. Attacks on sexual minorities aren't individual problems because the point at issue is the government's strong and systematic resistance to the achievement of real transition to modern democracy and to the adoption of its values, such as the respect of everyone's human rights, tolerance and diversity. In this conflict, sexual minorities are a direct and easy target. However, they're also a proof that transition from the old to the new isn't understood and accepted everywhere in the same way. While elections became more or less fair, the main problems that remain are control over the media by the government, as well as restrictions of the freedom of public assembly. The authorities paradigmatically think that democracy is achieved and completed by legalisation of the forces which were banned during communism, for instance of the ultranationalists and religious fundamentalists, while the acknowledging of human rights to sexual minorities (as well as to religious, national and some other minorities) is still denied by a large political consensus. Homophobia is a public attitude which has a big political support, from the extreme right-wing to the moderate political centre.

The European Court of Human Rights in Strasbourg decided that in case of *Backovski* from May 2007, the ban of the Warsaw pride parade in 2005 was a violation of three provisions of the European Convention on Human Rights. In explanation of the Decision, the values of the respect of diversity and dynamics of cultural traditions, ethnic and cultural identities, religious beliefs, artistic, literary and socio-economic ideas and concepts are stressed. A harmonic interaction between persons and groups with different identities is crucial for the achievement of social cohesion. Speaking of the pillars of democratic society, the Court particularly stressed the importance of pluralism and tolerance. In this context, it is stipulated that it's necessary for democracy to achieve the balance that guarantees a fair and equal treatment of minorities and the avoidance of misuse of the majority's dominant position.

The decision of the Strasbourg Court is a precedent/test ruling for the legal proceedings which are run before the same court against the decision of the Moscow, Riga and Chisinau authorities not to allow pride parades. Besides the rulings of the Strasbourg Court, countries in which pride parades were inadequately protected by the government, such as Latvia, Estonia, Moldavia and Poland, were exposed to severe political pressures of the Council of Europe and the European Union, as well as to the pressures of specific European countries.

Security of public assembly

There is nothing controversial about theoretical acknowledgement and respect of freedom of assembly, and there is no political, ideological or any other public concept which would be based on arguments and would oppose the essence of freedom of public gathering. This is true as long as such a right is requested by persons of homosexual orientation, when, in the European countries in transition, the whole story gets a controversial character, and when the issue of public safety becomes the most serious one and most often used. As if there isn't a public event which wouldn't carry serious security risks, starting from sports events, through election manifestations and gatherings, to celebrations of sporting victories, to mention only some regular events on the Serbian public scene. Not one of them passes without minor or larger incidents, let alone the material damage. These manifestations aren't banned for security reasons. Also, highly risky gatherings of politicians, such as the G8 summit and NATO summits, aren't cancelled due to security risks and millions of dollars are spent on ensuring only the fundamental safety of the participants.

Numerous activities are incorporated in the concept of „freedom of public gathering“ – including static events, such as strikes, meetings, group activities, public addresses, protests, sitting protests, demonstrations during which specific places are occupied, as well as „moving“ events and demonstrations, such as walks, parades, funerals, weddings, pilgrimages... As a rule, all these public events are a risk to public order. The government's responsibility is to provide adequate mechanisms and procedures for ensuring that freedom of assembly is enjoyed in practice. The government must protect participants in a peaceful assembly from any person or group that would try to prevent it in any way, including provocations and counter-demonstrations.

It is crucial to understand that freedom of peaceful assembly needs to be enjoyed by everyone equally and that the authorities aren't allowed to discriminate against any individual or group on any grounds, such as race, language, religion, political or any other opinion, national or social origin, property, birth, sexual orientation or any other status.

It is underscored that gatherings during which controversial, provocative or irritating topics are discussed and where attitudes that are in contrast to the attitudes of the majority population are expressed, are also considered peaceful. Protest gatherings are most often organized for the purpose of changing the attitudes and much less for the purpose of expressing general and widely accepted views. The existence of conflicting attitudes of representatives of the minority, which organises a protest, in relation to the attitudes of the majority, isn't something which would threaten the peaceful character of a public gathering.

The government's duty to protect a peaceful assembly is especially important when those who try to organise a gathering support an unpopular attitude, since this may increase the likelihood of a break-out of violent resistance. Nevertheless, the potential violence and unrest, which is expected due to hostility towards those who take part in a peaceful protest, can't be easily used as a universal justification of prevention of or imposition of restrictions on public gatherings.

Unrests, which were, at the beginning of 2000, occurring more and more frequently in an increasing number of the European cities in transition, don't diminish the essential peacefulness of those public gatherings and they even less diminished their legitimacy. The problem exists on the „other side“, among those who represent a wide networked resistance and where the state isn't ready to demonstrate its commitments regarding securing the safety and security of public gatherings.

European ambiance

The world in which LGBT human rights are systematically violated is the world in which no one can feel safe and free. LGBT identities and practices existed and continued to exist in each and every culture and part of the world. They are a continuous part of the universal human existence. That's why the first and basic priority is to preserve and protect the basic rights of LGBT persons, the rights which are well-founded in the international legal obligations and which are in no way legally controversial.

The main ways in which LGBT persons' human rights are violated in Europe are those regarding the problems with organising and holding pride parades, which are a denial of the freedom of peaceful assembly. Also included here are attacks on and a lack of protection of LGBT human rights activists, as well as a lack of adequate protection from them regarding gay bashing or group attacks on individual homosexuals. In view of the above, it sometimes seems that Europe is much more tolerant towards homophobia than towards its victims. They are the only minority that is left to protect its own rights. The points at issue here aren't only the rights of gay and lesbian persons, but the problem is much bigger, since human rights and the rule of law can't be implemented in a society that allows intolerance, prejudice and hatred.

An increase in extreme attitudes towards homosexuals in several new EU countries came under criticism of the European Parliament, from where an initiative originated that any claim on the dangers of „homosexualisation of society“ must be considered as an equivalent to racist and anti-Semitic statements on the alleged Jewish conspiracy to achieve domination of the world. Homophobic claims are absurd in the same way, and they are equally paranoid and dangerous. At

the beginning of the 21st century, equality also means elimination of discrimination on the grounds of sexual orientation. In this way, homophobia is strongly condemned in the EU member countries and by the European institutions and the EU member countries. Countries that are candidates for the EU membership are called upon to urgently discontinue the current processes of discrimination on the basis of sexual orientation and to promote the protection of everyone's human rights that refer to their sexual orientation.

The economic aspect of the problems with social, legal and political position of homosexuals is very important and it becomes noticeable when pride parades are in question. It is acknowledged that times changed as a result of changes in the law, political climate and the understanding of the importance of protection of homosexual persons' human rights. This caused a change in the pink industry, which turned from an exploiter and an added discriminator into an ally and a financier of various activities related to the protection and advancement of homosexual persons' human rights. Economic interests or the logic of a „pink euro“ relentlessly identified pink clients as allies in the context of the legal economic activities intended for legal homosexual activities, which are possible only in the system of legally regulated protection of their human rights. The protection of homosexual persons' human rights became an economically motivated necessity.

It was pointed out that the most carefully drawn up laws won't be sufficient for rooting out discrimination unless there is a clear political will and public support behind them. That's why the year 2007 was proclaimed the European year of equal opportunities under the slogan of 4Rs (rights, representation, respect and recognition). Although it seems that some things irreversibly changed, for instance that it's generally accepted that the value and dignity of every human being is a central part of the philosophy of universality of human rights, international activities, local activism and state guarantees are still needed, so that the value and dignity of all individuals in the world could be maintained.

On October 6, 2007, ILGA-Europe published a Toolkit, which is a publication that includes the ideas, information and instructions on how to organize a pride parade in a hostile environment. The toolkit is a reply to the violent and hostile resistance to the first lesbian, gay, bisexual and transgender pride events in some Eastern and Central European countries over the past few years.

The text is based on the experience and successes of the organizers of pride parades. This is combined with the information on the support of the European institutions and LGBT international community. The goal is to support and consolidate the thus-far achieved progress, as well as to acquire the initial „know-how“, which would be used by those who want to arrange pride parades in their countries and cities, where such events were never held.

Serbia

The question of freedom of public assembly isn't disputable for the Serbian political elite and various problems with human rights of the non-heterosexual minority are viewed exclusively as a dilemma „for and against“the same-sex marriages. Various other aspects, such as the issue of human rights and freedoms (the right to establishing associations, to gathering together, to protection of activists and the like) or the economic aspects of profitability of the so-called „pink industry“ are neglected and as such are a long way from being solved.

In Serbia there are no genuine and serious attempts to organise a national pride parade in the environment which some people pessimistically described as the environment characterised by the consequences of a ten years' long war and the political instability that occasionally has all the characteristics of a crisis. Following an unsuccessful attempt to hold a pride parade in Belgrade in 2001, Novi Sad is mentioned as the only possible place for holding a parade, since it's the environment of traditional tolerance and the one that accepts diversity, even though it's still not safe enough for holding the first real public pride parade.

Considering all the analysed examples, the inevitable question posed in the book is does Serbia have to wait for the procedure and the ruling of the European Court of Human Rights, as well as to put up with several years' long pressures of the international community, so that an indisputable freedom – freedom of public assembly, the right of all would be honoured?

We won't loose identity if we fail to respect the universal rules of reason. On the contrary, it will make us and our position in the world stronger. Why should we pay a high price for backwardness, when it is better to invest the will, knowledge and money into progress? Let's accept the challenges of modern Europe, let's not resist the values which were recognised a long time ago and which we created ourselves over centuries.

In a generation or two, the current clash will perhaps look out of date and ridiculous, as well as a little bit forgotten. It'll be changed at best and burnt out, like a small part of a big process that is called progress. In the meantime, a new solidarity needs to be built on the basis of freedom of social dialogue, as well as on social cohesion and the virtue of humanity.

CONTENT

I GENERAL PART

1. FREEDOM OF PEACEFULL ASSEMBLY	13
The concept „Freedom of Assembly“	13
Commitments of the state	15
Types of public gatherings and their participants	17
The aim and nature of public gatherings	19
2. PUBLIC GATHERING – AREA OF POSSIBILLITIES	21
Tradition of public protests	21
Gay prides and their content	22
From decriminalization to freedom of public assembly	23
The question of identity	25
3. BASIC INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK	27
4. HUMAN RIGHTS AND SEXUAL ORIENTATION	29
Basic rights	29
a) Protection of state and private violence	29
b) Freedom of speech, association and assembly	30
c) Freedom of adults to engage in freewill same-sex sexual activities in the private	30
Jogjakarta principles	31
UN Special representative	32
European environment experience	34
Anti discriminatory program	35
Resolution on homophobia in Europe	36
European year of equal opportunities	38
Resolution on freedom of assembly and speech for lesbians, gays, bisexuals and transgendered persons of the Council of Europe	40
Achievements in the domain of human rights of LGBT persons	40
Demands for the advancement of human rights of LGBT persons	41
Violation of human rights of LGBT persons	43

5. HISTORY OF GAY PRIDES: UNITED STATES OF AMERICA	45
Police repression during the fifties and beginning of sixties	45
Sipping	46
Stonewall riot	47
Analysis of the Stownwall scenario	48
The fall of the needle that the whole world heard: the beginning of making of a tradition	51
6. HISTORY OF GAY PRIDES: EUROPE	53
The day of Christopher Street	53
EuroPride	54
EPOA	56
7. PINK ECONOMY	58
Pink symbolism	58
The development of pink market	59
Pink klients	60
Pink industry	62
Economically motivated alliance	63
Profitability of gay prides	63
a) Atlanta	63
b) Toronto	64
c) Vancouver	64
d) EuroPride	65
e) New Zealand	65
Tourism	66
London model	67

II SPECIFIC PART – SEASONS OF PRIDE

1. EUROPEAN SEASON OF PRIDE IN 2006.	71
The year of clashes	71
Poland	72
a) Krakow	72
b) Warsaw	72
Chisinau	73
Moscow	73
Bucharest	76
Riga	77
Tallin	78
Tools	78

2. TRADITIONAL MASS PEACEFULL GATHERINGS IN EUROPE IN 2007	80
Madrid 2007: EuroPride	80
Hamburg	80
Berlin	81
London	81
Rome	82
Paris	82
Athens	82
Vienna	83
Valletta	83
Ljubljana	83
Amsterdam	84
Oxford	86
Copenhagen	86
Torshavn, Faroe Islands	87
Londonderry	88
Reykjavik	88
Stockholm	89
Manchester	90
3. PEACEFULL GATHERINGS OUTSIDE OF EUROPE	91
Sao Paolo	91
Tokio	92
Sidney	92
Prince Albert Town	92
Mexico City	93
Johannesburg	93
4. GATHERINGS WHICH FACED PROBLEMS OR GATHERINGS AFTER INTERNATIONAL INTERVENTIONS	94
Warsaw	94
Israel: pride, despite threats	97
a) Tel Aviv	97
b) Jerusalem	97
Tallin	98
Days of friendship in Riga	99
a) Legal situation in Latvia	100
b) The role of the president of Latvia	101
c) Messages (and lessons learnt) of this years pride	102

5. VIOLATION OF FREEDOM OF ASSEMBLY – WHEN POLITICS NULLIFIES THE INTERNATIONAL LAW	103
Is Article 11 of the European convention on human rights respected?	103
The case of Moscow	105
a) Clash in May	105
b) Moths full of public controversy	106
c) The attitude of the Russian Government and the President	106
d) Protest in September	107
e) October Statement of the Patriarch of the Russian Orthodox Church	108
Budapest: first time violence on gay pride	109
Bucharest: incidents during equality march	110
Chisinau: a ban despite the decision of the Supreme Court	111
a) Decision of the Supreme Court of Moldavia: Everyone has the right to freedom of assembly	111
b) City authorities of Chisinau repeat the ban	112
c) Public protest organized nevertheless	112
d) October Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe	113
e) November answer of the Committee of Ministers to the CoE Parliamentary Assembly	114
Lithuania, does not give up of the ban for now	115
a) Vilnius, „Days of a rainbow 2007“	115
b) October Conference of ILGA in Vilnius	116
c) Amnesty International Statement	118
Tbilisi	118
Zagreb „Visibility and the right to publicity“	119
6. PUBLIC ACTIVITIES OF LGBT ACTIVISTS APART FROM PRIDES	123
„Art for Action“ a Festival in Novi Sad	123
Sarajevo	123
Pink point in Sofia	124
Queer Square in Skopje	125
7. SERBIA	126
A combination of bad memories and weak hope	126
Media presentation	127
8. FINAL NOTES	129
Respect for human rights with or without sentence	129

REFERENCES	131
SUMMARY IN SERBIAN LANGUAGE	143
SUMMARY IN ENGLISH LANGUAGE	151
CONTENT (in English).....	159

Bojana Balon is the author of the title:
Pink economy, pages 58-67

***

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

Član 21,

Priznaje se pravo na mirno okupljanje. Nikakve restrikcije ne smeju biti stavljene na uživanje ovog prava osim onih koje su u skladu sa zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesima nacionalne i javne bezbednosti, javnog reda, zaštite zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.

Kopenhagenski dokument

[Države učesnice reafirmišu da] svako ima pravo na mirno okupljanje i demonstracije. Svaka restrikcija koja može biti stavljena na uživanje ovih prava će biti propisana zakonom i konzistentna sa međunarodnim standardima.

Džogdžakarta Principi zahtevaju da se *inter alia* zabrani:

e. uskraćivanje slobode govora i okupljanja.

Odluka Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u slučaju Bačkovski u maju 2007. (Case of Baczkowski and others v. Poland”, Application no. 1543/06)

Varšavska zabrana održavanja parade ponosa 2005. predstavlja kršenje tri odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima, sadržane u članovima 11, 13 i 14. U obrazloženju se podvlače vrednosti poštovanja različitosti i dinamike kulturnih tradicija, etničkih i kulturnih identiteta, religioznih uverenja, umetničkih, literarnih i socio-ekonomskih ideja i koncepata. Harmonična interakcija između lica i grupa sa različitim identitetima je suštinska za postizanje društvene kohezije. Među stubovima demokratskog društva Sud je pridao posebnu važnost pluralizmu, toleranciji i širini shvatanja. Demokratija ne znači da mišljenje većine mora uvek da preovlađuje. Nužno je postići ravnotežu koja obezbeđuje pošten i ravnopravan tretman manjina i izbegavanje zloupotreba dominantne pozicije.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.729
351.752.2

МРШЕВИЋ, Зорица

Ка демократском друштву - sloboda javnog okupljanja, pravo svih / Zorica Mršević. - Beograd : Institut društvenih nauka, 2007 (Beograd : Čigoja štampa). - 163 str. ; 24 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 131-141. - Summary: "Towards a Democratic Society. - Freedom of Assembly, the Right of All".

ISBN 978-86-7093-121-3

а) Слобода јавног окупљања
COBISS.SR-ID 145365772